

ВУЗФ
Финанси, застраховане,
бизнес, предприемачество
и иновации

УСТОЙЧИВОСТ НА ФИНАНСОВАТА СИСТЕМА. ДЪЛГОСРОЧНИ ПЕРСПЕКТИВИ

(ОНТОЛОГИЧНИ И ЕМПИРИЧНИ ОСНОВАНИЯ)

АВТОРСКИ КОЛЕКТИВ

БЪЛГАРИЯ 1990-2020 г. ИКОНОМИКА И ФИНАНСИ
НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ, СЪБРАНИ В ОТДЕЛНИ КНИГИ

**УСТОЙЧИВОСТ НА ФИНАНСОВАТА СИСТЕМА –
ДЪЛГОСРОЧНИ ПЕРСПЕКТИВИ
(онтологични и емпирични основания)**

АВТОРСКИ КОЛЕКТИВ

**БЪЛГАРИЯ 1990-2020 г. ИКОНОМИКА И ФИНАНСИ
НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ, СЪБРАНИ В ОТДЕЛНИ КНИГИ**

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Григорий Вазов, главен редактор
доц. д-р Радостин Вазов, зам. главен редактор
проф. д.ик.н. Методи Христов
проф. д-р Радослав Габровски
проф. д-р Даниела Бобева
проф. д-р Емилия Миланова
проф. д-р Виржиния Желязкова
проф. д-р Григор Димитров
доц. д-р Яким Китанов
доц. д-р Десислава Йосифова
доц. д-р Станислав Димитров
доц. д-р Даниела Илиева

Ръководител на научния колектив:

проф. д-р Виржиния Желязкова

Рецензенти:

проф. д-р Радослав Габровски,
проф. д-р Огняна Стоичкова.

© ВУЗФ, Издателство „Св. Григорий Богослов“, 2021

ISBN 978-954-8590-97-6

Съдържание

ПЪРВА ГЛАВА. КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА: НОВИЯТ МОДЕЛ НА ДЪЛГОСРОЧНА УСТОЙЧИВОСТ	5
I. КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА – МОДЕЛЪТ НА УСТОЙЧИВОСТ, КЪМ КОЙТО СЕ СТРЕМЯТ ЕС И СВЕТЪТ	6
II. ТЕОРЕТИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ И ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕ НА КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА ЗА НЯКОИ ОТРАСЛИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ.....	38
ВТОРА ГЛАВА. УСТОЙЧИВИТЕ ФИНАНСИ: ГРЪБНАКЪТ НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ И КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА.....	73
I. ФИНАНСИРАНЕТО НА КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА	74
II. ЗАКОНОВИ ИЗИСКВАНИЯ И РАМКИ ЗА ОТЧЕТНОСТ НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ	89
III. РОЛЯТА НА БЛАГОРОДНИТЕ МЕТАЛИ И МОНЕТИТЕ В ИСТОРИЯТА НА ФИНАНСИТЕ КАТО ОСНОВА ЗА БЪДЕЩОТО ИМ УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ.....	116
ТРЕТА ГЛАВА. РОЛЯТА НА МЕНИДЖМЪНТА И РЕГУЛАЦИИТЕ	140
I. МОДЕЛИ НА ДЪРЖАВНО РЕГУЛИРАНЕ НА ФИНАНСОВАТА СИСТЕМА	141
II. ЕНДОГЕННИ И ЕКЗОГЕННИ ФАКТОРИ, ЧЕРНИ И БЕЛИ ЛЕБЕДИ, УСЛОВИЯ И РИСКОВЕ ПРЕД ФИНАНСОВАТА СИСТЕМА НА Р. БЪЛГАРИЯ 2020-2030 Г. И В ПЕРСПЕКТИВА ДО 2050 Г.	149

Въвеждащи думи

През последните години все повече се говори за необходимостта от осигуряването на устойчивост на финансовата система. Това се налага особено поради засилващото се въздействие върху икономическите екосистеми от страна на екологичните проблеми и мащабните изменения, които настъпват в тях по линия на климатичните промени. Тези феномени на съвременността оказват влияние върху всички сфери на икономическия живот и постепенно налагат предефиниране на познатите модели, по които сме свикнали да работим.

Какво обаче трябва да разбираме под „устойчивост на финансовата система“?

Изследването, което е представено в тази книга, има за цел да илюстрира някои основни ракурси на съвременните представи за устойчивост на финансовата система от различни аспекти. Авторският колектив предлага еkleктичен и интердисциплинарен подход към проблема с устойчивостта, който да даде нетрадиционна представа за това какво представлява устойчивостта във финансите.

Изследването е структурирано в три глави. Първа глава започва с представянето на концепцията за кръговата икономика като новия модел на устойчивост, към който се стремят Европа и светът. Разгледани са основните теории, които стоят в основата на концепцията за кръговата икономика и те са анализирани в историческия контекст на възникването и развитието им. След това изложението продължава с разглеждането на тази проблематика от перспективата на България – по-конкретно как се очаква да се развива кръговата икономика в отделни отрасли на нашата страна. Втората глава е посветена на някои представи за устойчивите финанси като гръбнака на устойчивото развитие и кръговата икономика. Тази глава започва с проблемите на финансирането на прехода от линейна към кръгова икономика, като са очертани основните предизвикателства пред трансформацията на финансовата система, така че тя да може да отговори на променящите се нужди на икономиката. По-нататък е направен преглед и анализ на нормативните изисквания и на съществуващите рамки за отчетност на устойчивото развитие, като е подчертано тяхното значение за организацията на прехода към устойчивост и за проследяването на напредъка по него. Накрая главата завършва с един на пръв поглед страничен за устойчивостта на финансовата система, но всъщност много важен въпрос, който като че ли стои встрани от ползрението на анализаторите, когато се говори за устойчивост – ролята на благородните метали и монетите в историята на финансите като основа за бъдещото им устойчиво развитие.

Във фокуса на третата глава е разгледана ролята на мениджмънта и регулациите за устойчивостта на финансовата система. Авторският колектив предлага анализ на тази роля, тъй като без нея е невъзможно да се реализира каквато и да е била политика както на държавно, така и на корпоративно равнище. Изложението в рамките на тази глава започва с разглеждането на някои водещи модели за държавно регулиране на финансовата система и продължава с анализ на ендогенните и екзогенни фактори, условия и рискове пред финансовата система на нашата страна в дългосрочна – до 2050 година – перспектива.

С този подход вярваме, че предлагаме един нов, нестандартен поглед към съвременните представи и конотации на устойчивостта на финансовата система, който да осветли тази толкова важна съвременна тема от различни перспективи.

проф. д-р Виржиния Желязкова, ръководител на научния колектив

ПЪРВА ГЛАВА.

**КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА: НОВИЯТ МОДЕЛ НА
ДЪЛГОСРОЧНА УСТОЙЧИВОСТ**

I. КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА – МОДЕЛЪТ НА УСТОЙЧИВОСТ, КЪМ КОЙТО СЕ СТРЕМЯТ ЕС И СВЕТЪТ

проф. д-р **Виржиния Желязкова**

1. ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ПОНЯТИЕТО „КРЪГОВА ИКОНОМИКА“

През изминалите сто години се наблюдава интересна закономерност. От една страна, потреблението на ресурси в световен мащаб нараства, от друга страна обаче, начинът, по който тези ресурси се потребяват, очевидно доказва своята неефективност. Неефективността може да се очертае в два плана, което води до два основни дефекта на линейния модел. Първо, съществува неравномерност в консумирането на ресурсите – основната част от тях се потребяват във високоразвитите страни за сметка на развиващите се, и второ, налице е натрупване на огромни количества отпадъци, които не се използват, след като бъдат изхвърлени. Икономическият модел, който се следва в момента, е линеен: извличане на природни ресурси, преработването им до крайни продукти и консумирането на продуктите, което завършва с изхвърлянето им. Според редица изследвания настоящият модел на линейна икономика не може да осигури достигането на високо икономическо развитие от всички държави в света, тъй като наличните природни ресурси са недостатъчни.¹

Моделът на кръговата икономика се стреми да разреши именно тези два основни дефекта на линейния модел. Идеята за кръговата икономика черпи вдъхновение от начина, по който функционира природата и по-конкретно отделните биосистеми. Както всяка от тях има свой цикъл - (по)раждане, развитие, западане, смърт и отново раждане, така и отделните системи в рамките на икономиката притежават подобни цикли. Следователно, животът на даден продукт не трябва да приключва с изхвърлянето му под формата на отпадък, който не може да се използва повече, а напротив – на всеки продукт следва да се гледа като на вечно съществуваща съвкупност от материали, всеки от които след условия

¹ Haas, W. et al. How Circular is the Global Economy? An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005. *Journal of Industrial Ecology*. Volume 19, N 5, www.wileyonlinelibrary.com/journal/jie, p. 765.

край на живота на дадения продукт трябва да се включва в създаването на нов продукт. По този начин в определен момент в бъдещето обществото би трябвало да достигне до състояние, при което практически не се изхвърлят отпадъци, а всички продукти се рециклират или се използват по някакъв начин.

За да се постигне това състояние не е достатъчно само да се намерят начини за рециклирането на отделните видове стоки, а трябва да се постигне намаляване на общото количество изхвърляни отпадъци. В подкрепа на усилията в тази посока следва да се търсят начини да се удължава живота на продуктите, да се стимулира по-дългото им ползване, а също така и да се споделя ползването на определени категории стоки, което да доведе до по-малкия им брой в обръщение.

Трудно е да се определи кога точно и къде възниква самият термин „кръгова икономика“. Днес „в почти всички международни бизнес операции се забелязват промени, продиктувани от стремеж за опазване на природата“ и усилията за осъществяване на преход от линеен към кръгов модел отразяват тази тенденция.²

Терминът „кръгова икономика“ започва да набира популярност през 70-те години на XX в., като налагането му в общественото пространство се дължи основно на няколко имена.

За първи път идеята за **кръговите материални потоци** (circular material flows) по своята същност е представена през 1966 г. от Кенет Боулдинг в неговото изследване “The Economics of the Coming Spaceship Earth”. По-късно идеята за кръговата икономика започва сериозно да се изследва и да се разработва от швейцарския архитект Уолтър Стахел. През 1976 г. в доклад до Европейската комисия, озаглавен “Потенциалът за заместване на човешкия труд с енергия” (“The Potential for Substituting Manpower for Energy”) Уолтър Стахел и Женевиер Редей представят концепцията за кръговата икономика. В доклада те схематизират основните въздействия, които трансформирането на линейната икономика в кръгова ще има върху създаването на работна ръка, съхраняването и оптимизирането на употребата на природни ресурси, контрола над замърсяването на природата и икономическата ефективност. През 1982 г. докладът е издаден като книга със заглавие “Работни места за бъдещето – потенциалът за

² Боева, Б. и др., „Промените във формите на международен бизнес в контекста на глобалните усилия за опазване на околната среда“. Икономически и социални алтернативи, УНСС, брой 4, 2015 г., стр. 5.

заместването на работната ръка с енергия” (“Jobs for Tomorrow: The Potential for Substituting Manpower for Energy”) и авторите ѝ печелят престижната награда Мичъл.³

Идеите, представени в доклада, продължават да бъдат разработвани от създадения от Стахел в началото на 80-те години институт, чиято мисия е да консултира различни организации в областта на кръговата икономика, както и да извършва дейности, подпомагащи разпространението на идеите, свързани с нея. Кръговата икономика според Стахел, може да се осъществи, ако се осигури удължаване на живота на продуктите, а също така и се организира създаването на стоки, които могат да се използват дълго време и които могат да бъдат преправяни, за да продължи употребата им. Това ще доведе до намаляването на количеството на отпадъците като цяло.

Централна идея в концепцията, която Стахел предлага, е усилията на икономическите субекти (основно фирмите) да се концентрират върху продажбата на услуги, а не на продукти, което според Стахел ще доведе до развитието на т. нар. от него “(функционална) икономика на услугите” (functional service economy). Икономиката на услугите фаворизира локализирането на икономическите дейности.⁴

Идеите на Стахел се доразвиват от основаната през 2010 г. от Елън Макартър, бивша рекордьорка на околосветски обиколки с яхта, едноименна независима фондация с благотворителна цел.⁵ В началото на дейността си фондацията е подкрепена от няколко мощни компании като Рено, Бритиш Телекомуникайшънс, Сиско и др., които предоставят средства за реализирането на планираните широкомащабни дейности. Една от основните цели на тази фондация е да бъде предизвикан широк дебат за кръговата икономика между различните икономически школи, и по този начин идеята да добие широка популярност и постепенно да бъде приета на най-високо равнище в отделните държави по света.

Две години след създаването си, през 2012 г. фондацията публикува доклад, в който в общ план са представени перспективите, които се разкриват пред развитието на света в резултат на преминаването от линеен модел на икономиката към кръгов. През следващата, 2013 г., тази фондация съвместно с консултантската фирма Макинзи изготвят и издават подробен доклад, посветен на кръговата икономика и възможностите, които развитието ѝ предоставя на сектора на потребителските стоки.⁶ Тези доклади въздействат

³Наградата Мичъл се присъжда от Библиографското дружество на Америка за изключителен принос в дадена специфична област. Основана е в памет на статистика Томи Мичъл и първоначалният замисъл е бил да се дава за изследвания, в които се прилагат методите на Бейс.

⁴ Вж. Clift & Allwood, "Rethinking the economy", The Chemical Engineer, March 2011

⁵ Вж. Interview: Ellen MacArthur - Voyage of self-discovery, The Scotsman, изтеглено на 30.04.2016 г. от <http://www.scotsman.com/lifestyle/interview-ellen-macarthur-voyage-of-self-discovery-1-808060>

⁶ Towards the Circular Economy. Opportunities for the Consumer Goods Sector, McKinsey, 2013.

силно върху общественото мнение, особено в Европа и от 2015 г. Европейската комисия инициира предложение за кръгова икономика, което показва вече наличието на сериозна осъзнатост и информираност сред лидерите на ЕС по въпроса.Фб

2. КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА В МЕЖДУНАРОДЕН ПЛАН

Обект на изложението в тази глава са някои политики и практики в държавите по света, които се извяват като лидери в усилията за трансформиране на линейния икономически модел. Всяка от тези държави е възприела собствена политическа линия в избраната от нея посока. Някои страни акцентират върху дейности, свързани с рециклирането, други поощряват индустриалната симбиоза, трети прилагат комплексни мерки за стимулиране на кръговата икономика.

Япония

Исторически погледнато, Япония е първата страна в света, която започва системно да прилага принципите на кръговата икономика в своето развитие. Основа на провежданата политика в Япония са т. нар. 3 R (Reduce, Reutilize, Recycle) – намаляване, повторно използване и рециклиране. Корените на тази политика следва да се търсят в географските, геологическите и историческите дадености на тази страна. Териториалната ограниченост, съчетана с бедност на природни ресурси, принуждава правителствата на Япония в течение на времето да търсят начини да организират икономиката и обществото така, че да консумират минимално количество ресурси.

Особено силно влияние върху формирането на подобна политика от японските правителства изиграват петролните шокове през 70-те години на XX в. Тези епизоди показват ясно на страната, че за да притежава положение на водеща икономическа сила, тя трябва да намери начин да намали, доколкото е възможно, зависимостта си от внос на горива. Това обаче би могло да стане единствено при предефиниране на икономическия модел и насочването му към оптимално използване на различните видове ресурси. Разбира се, подобен стремеж не би бил осъществим, ако не бяха налице необходимите знания и ниво на съзнание в обществото в Япония. Правителствата систематично полагат усилия за изграждане на цялостна култура в страната, насочена към оптимизация на използването на ресурси на всички равнища. Това не се оказва много трудно, тъй като подобен начин на мислене е залегнал в японския начин на мислене от векове.

Ji, Zhang и Hao открояват три стъпки на развитието на кръговата икономика в Япония.⁷

Първата фаза обхваща 70-те и 80-те години на XX в. и представлява трансформация на политиката на държавата по отношение на конвенционалните източници на енергия. След петролните шокове японските правителства започват да следват политика в две посоки. От една страна се насочват към диверсифициране на употребата на конвенционални източници на енергия, като участието на въглищата и газа в енергийния микс на страната се увеличава за сметка на петрола. От друга страна, започват активни действия за енергийна ефективност на всички равнища на производството. Това става възможно както поради мерките за пестене на енергия, така и в резултат на насочване на индустрията от енергоемки сектори като производството на метали например, към секторите на високите технологии. По този начин постепенно страната постига значителен напредък по отношение не само на консумирането на енергия, но и на разработването и използването на относителните си предимства.

Втората фаза се характеризира с изграждането на стратегия по отношение на използването на възобновяеми енергийни източници. През 1994 г. Япония изготвя план за експлоатирането на енергия от алтернативни източници. За целите на плана тези източници са разделени на категории в зависимост от времето, което е необходимо за възобновяването им. Така например слънчевата, вятърната и водната енергия се възстановяват за много кратко време, докато източниците на биомаса (гори, животински видове и др.) изискват по-дълъг период на възстановяване.⁸ Използването на възобновяеми източници се превръща в национален приоритет и допринася за изграждането на кръгова икономика в страната.

Третата фаза е свързана с формирането на такова обществено съзнание в Япония, което да подкрепя усилията на правителствата за постигане на поставените цели. В тази посока японската държава работи усилено през годините, така че чрез образователната система и възпитанието на индивидите като част от незадължителните институционални мерки⁹ се постига възприемането на необходимостта от максимално ефективно използване на природните ресурси. Може да се каже, че към момента (2021 г.) в Япония

⁷ Xiujun Ji, Yongqing Zhang, Luying Hao. Analyses of Japanese Circular Economy Mode And its inspiration significance for China. *Advances in Asian Social Science (AASS)* 725 Vol. 3, No. 4, 2012, ISSN 2167-6429, p. 726.

⁸ Пак там

⁹ За повече по въпросите на значението на етиката и възпитанието за зеления растеж, вж. Рангелова, Р. Екологичната етика на зеления растеж в Сборник доклади от X конференция „Екологична етика, природа и устойчиво развитие на България“, Институт за изследване на обществата и знанието (БАН) и др. 2014 г.

практически няма нужда от обществен дебат дали кръговата икономика е подходящ модел на икономическо развитие. Тези обществени нагласи улесняват процесите, които протичат на пазара на труда в страната, така че той да отговори на нуждите на възприетата политическа линия за промяна на икономическия модел от линеен в кръгов. Тук само споменаваме, но не трябва да се забравя, че пазарът на труда има ключово значение за стабилността на икономиката, за общественото и социалното развитие на страната, за равнището и качеството на живота.¹⁰

Както посочват Ji, Zhang и Нао, законодателната система в Япония е изградена така, че да подпомага функционирането на кръговата икономика. В течение на изминалите близо 25 години, от 1993 г. досега, са приети редица закони, които стимулират различните аспекти на кръговата икономика. Първата категория са фундаментални, втората – всеобхватни и третата – специални.

Като цяло може да се каже, че законодателната рамка в Япония е изградена на три равнища: рамков закон от 2000 г. за установяването на кръгово общество, Закон за поощряването на ефективното използване на ресурсите и Закон за управлението на отпадъците от същата година, както и някои секторни закони, третиращи специфични аспекти на кръговата икономика.¹¹

Характерно за японското законодателство е, че то е разработено в детайли според спецификите на отделните икономически сектори. Това се налага поради необходимостта да се отчитат особеностите на отделните изделия от гледна точка на материалите, от които са създадени, както и от продължителността на живота им. Тъй като преработването на отпадъците е организирано по сектори, от голяма важност е редовното следене на дейностите, свързани него.

Друга особеност на японския модел е непрекъснатото проследяване доколко поставените цели за преработване на отпадъците са изпълними по отделните сектори и видове продукти. Това проследяване става със съдействието на независими експерти.

По време на първия етап в изграждането на законодателната рамка за преминаването към кръгова икономика в Япония, през 1991 г. е приет Законът за поощряването на използването на рециклируеми ресурси. Този закон действа паралелно със Закона за управление на отпадъците, приет през 1970 г. и оттогава претърпял

¹⁰Ангелов, А. Финансово-икономическа оценка на преките инвестиции от европейските структурни фондове на трудовия пазар в България, Издателска къща „Шанс“ АД, 2015 г., ISBN 978-619-90058-5-9, стр 5

¹¹Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire, Études & documents, COMMISSARIAT GÉNÉRAL AU DÉVELOPPEMENT DURABLE n° 101, Janvier 2014, p. 11

множество промени и допълнения. Законът за управлението на отпадъците третира основно етапа от живота на продукта, когато той излиза от употреба и трябва да бъде изхвърлен. През 2000 г. Законът за рециклирането е преименуван на Закон за ефикасното използване на ресурсите и претърпява изменение, като към него се добавя темата за намаляването на количеството на отпадъците и за тяхното повторно използване.

Всъщност именно тези два закона стават основа за фундаменталния за Япония Закон за установяване на кръгово общество. В този закон са дефинирани принципите на кръговата икономика. Тези принципи включват т. нар. йерархичност на отпадъците, каскадното им използване и конкретните отговорности на различните страни в процеса.

За реализирането на описаните изисквания в законодателната рамка, японските правителства инициират изготвянето на планове, които са допълвани от конкретни програми за действие в различните области. Първият такъв план е приет през 2003 г., а следващият през 2008, като той важи за периода 2008-2015 г.¹² Интересното е, че напредъкът по така предприетата политика от японските правителства по тяхна собствена инициатива се обсъжда и оценява на срещите на Г-8 през 2004 г. и 2008 г.

Важно е да се отбележи, че за подпомагане на успеха на политиката към установяване на кръгова икономика, правителството на Япония използва редица мерки, които да действат като един вид стимули за отделните групи икономически субекти. Създадени са различни видове състезания за представителите на различните икономически сектори, както и отличия за организациите, които постигат най-добри резултати. По този начин чрез прозрачност на резултатите от усилията на всички се стимулира общественото съзнание и дейностите в областта на кръговата икономика набират инерция. Примери за подобни инициативи са програмите “top runner”, екоетикета “e-Mark”, програмата “Eco Town”, които са разгледани по-долу.

Програмата “**първенец**” (“**top runner**”) цели повишаване на енергийната ефективност. Тя обхваща 21 категории продукти като автомобили, различни стоки за ежедневна употреба и др. След като се установи какво е минималното потребление на енергия за всяка от отделните групи продукти, обхванати от програмата, то става цел, стандарт за всички останали продукти от същата група. Те трябва да достигнат тази цел в рамките на определен период от време. Тези стандарти се задават от специално създаден Комитет за стандартите за енергийно потребление към Министерството на икономиката, търговията и индустрията.

¹² Пак там.

Инициативата за поставяне на етикети, т. нар. екоетикети, върху продуктите, показващи доколко се приближават до енергийния стандарт за техния клас, въпреки че поставянето на “**e-Mark**” е доброволно за фирмите, оказва се, че се прилага широко. Поставянето на екоетикети допринася значително за постигане на целите за повишаване на енергийната ефективност в Япония, защото посредством него се насърчава състезателния елемент сред отделните фирми. Интересното е, че поставянето на етикетите и постигането на целите за пестене на енергия на единица продукт се следи много стриктно от Комитета. В случаите, когато целите не се постигат, той има правомощията да налага санкции. Същевременно информация за продуктите, за които е постигната най-висока степен на енергийна ефективност, се публикуват два пъти годишно в специален каталог.

Следващата ефективна инициатива, насочена към осъществяване на кръговата икономика е известна под името “Екоград” („**Eco Town**“). Тя се осъществява в периода 1997-2007 г. под надзора и с подкрепата на двете ключови министерства – на икономиката, търговията и индустрията, от една страна, и на околната среда, от друга. Тази инициатива има две основни цели. Първата е да се създадат екоиндустриални паркове, т.е. места, където да стане възможно да се затвори кръга на производството, така че отпадъчните продукти от дадено производство да стават суровина за друго, при общо минимизиране на отпадъците. Втората е, в рамките на тези паркове при създаване на необходимите условия да се съживят някои икономически сектори като например тежката индустрия, които да функционират вече при новите условия за третиране на отпадъчните продукти от дейностите, извършвани от тях. В момента в Япония съществуват над 60 подобни проекта.

В страната съществуват три типа екоградове. Първата категория се намират в големите градски агломерации и в големите градове. Втората – на островите. Третата – в зони, които обхващат множество второстепенни градове, за чиито отпадъци се търсят решения за централизиране на регионално ниво на дейностите по рециклирането.

Редът, по който се одобрява проект за получаване на наименование „екоград“ е следният: общината, в рамките на която се планира изграждането на екограда, съвместно с фирмите, които изявяват желание за участие, изготвят план, в който представят своя проект. В него аргументират необходимостта от реализирането му, устойчивостта му от икономическа гледна точка, рентабилността му, какви иновации се предвижда да бъдат въведени и дали в него ще бъдат използвани най-добрите съществуващи към момента технологии. Освен това, проектът трябва да демонстрира много важно за японското правителство качество – да може да служи за пример на други подобни инициативи, като

това трябва да личи от плана за реализирането му. Планът се подава за одобрение към двете министерства – на икономиката, търговията и индустрията и на околната среда. Ако то бъде получено, държавата отпуска финансиране, а в някои случаи и местните власти подпомагат проекта под формата на кредити.¹³

Основен източник на финансиране на проекти, насочени към реализирането на кръгова икономика е Банката за развитие на Япония. Тази нейна конкретна дейност е част от политиката на японската държава за поощряване на устойчивото управление като цяло. Конкретното финансиране на отделните проекти става посредством частни банки. Определени са три равнища на лихвените проценти за бенефициентите по кредитите. На какво равнище ще бъде получено финансирането, зависи от отговорите от страна на кандидатстващите за кредит на 120 въпроса, отнасящи се до различни аспекти от дейността им, които имат отношение към околната среда.

От съществено значение за постигане на целите на правителството за разширяване на обхвата на кръговата икономика е активната държавна политика, която, както стана вече ясно, се изразява в редица дейности и най-важното – в цялостното дирижиране на процеса. По линия на Министерството на околната среда и Министерството на икономиката, търговията и индустрията държавата проследява спазването на определените за отделните групи продукти и изделия норми на енергийна ефективност, налага санкции при неизпълнението им и награждава по различни начини отличилите се, като дава пример на останалите. Освен това, както вече беше казано, тези две министерства разглеждат и одобряват плановете за екоградове, които им се предоставят от отделните общини съвместно със заинтересованите фирми и впоследствие, при одобрение, Банката за развитие на Япония предоставя финансиране. В допълнение към тези много важни за успеха на провежданата политика дейности през 1994 г. държавата изготвя и въвежда специален план, целящ всички доставки за парламента, правителството, различните агенции към него и изобщо всички правителствени институции, да отговарят на определени условия за екологичност. Това е много мощен инструмент за стимулиране на всички доставчици за огромната държавна администрация да преминат към нови стандарти на производство. И не само това. С въвеждането на подобен план държавата дава недвусмислен сигнал на останалите икономически субекти в каква посока трябва да насочат начина си на производство и потребление, че досегашният (до въвеждането на

¹³ Ibidem, p. 21.

плана) начин на работа става категорично неприемлив за нея, и че тя ще използва всякакви мерки, за да постигне промяна както на макро, така и на микроикономическо равнище.

В допълнение към този план през 2000 г. в сила влиза и Закон за поощряването на зелените покупки.¹⁴ Благодарение на активната си политика, Япония се откроява като страна, която изпреварва най-дейните в това отношение държави в Европа – Германия и Швеция.¹⁵

Следваща важна насока в политиката на японската държава е въвеждането на стандарти за качествата на рециклираните продукти, тъй като се оказва, че липсата им е сериозна пречка пред пазарната реализация. Местните власти в Япония изиграват ключова роля за осъществяването на тази важна стъпка, тъй като активно информират централните власти за този проблем и изискват решението му, за да могат да осъществяват закупуването на рециклирани продукти. Така в рамките на японските индустриални стандарти са създадени и такива за рециклирани продукти. Вместването в тези норми е един вид гаранция за потребителите за наличието на определени качества на продуктите.

Напредъкът в установяването на кръгово общество се проследява стриктно и непрекъснато. По данни от доклад към 2010 г., когато се разглеждат резултатите от предприетите мерки в рамките на първия план, Япония е постигнала много високи резултати. Така например в опаковъчния сектор е постигнато почти 100% рециклиране на материалите, с изключение на картонените и стъклените опаковки. В сектора на домакинските уреди се постига 85% рециклиране, а в сегмента на строителните отпадъци за някои материали като бетона и дървото е постигнато 95% рециклиране, при батериите - между 50% и 80% по отделните категории.

Може да се обобщи, че Япония е страна-пионер в усилията за установяване на кръгов икономически модел. Много преди идеята за кръгова икономика да бъде детайлно теоретизирана и да придобие обществена значимост в глобален план, тя бива вградена в самия фундамент на държавната философия за икономически модел. Разбира се, корените на тази философия следва да се търсят в историческото минало на страната, както и в нейните географски особености. Съзнанието за необходимостта от осигуряване на оптимална ефективност на всички икономически процеси е част от японската култура. Именно на тази култура и обществено съзнание се дължи и успеха на държавната политика в осъществяване на кръгова икономика.

¹⁴ Вж. <http://www.env.go.jp/en/laws/policy/green/1.pdf>

¹⁵ *Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire, Études & documents, Commissariat général au développement durable n° 101, Janvier 2014, p. 22.*

Китай

Китай е втората азиатска държава, която демонстрира активна политика в посока към кръговата икономика. Характерен за тази страна е високият темп на икономически растеж през последните няколко десетилетия. Растежът означава нарастващо създаване на блага от най-различен характер, а това от своя страна е свързано както с екстензивното извличане и преработване на ресурси, така и с увеличаващото се потребление и следователно изхвърляне на отпадъци.

Постепенно през 90-те години на XX в. необходимостта от организиране на дейности по рециклиране и изобщо минимизиране на отпадъците става ясно осъзната на най-високо равнище в Китай. През 1999 г. е обявено създаването на специална Държавна администрация за опазване на околната среда с ранг на министерство, която впоследствие през 2008 г. прераства в настоящото Министерство на опазване на околната среда. От началото на 2000 г. досега китайският президент непрекъснато прокламира, че кръговата икономика е приоритет на държавата, и настоява за работа на всички равнища в тази посока. Възприетата политика е официализирана в приетия през 2006 г. Единадесети петгодишен план за развитието на страната, като кръговата икономика е обявена за приоритет на китайската държава.

В резултат на това през същата година започва усилена работа по изготвянето на Закон за поощряването на кръговата икономика. Този закон е приет през 2008 г. и влиза в сила през следващата, 2009 г. Постановките в него се опират до голяма степен на японския и германския опит. Обръща се специално внимание на подкрепата за изграждането на индустриални симбиози, екоиндустриални паркове и чисти технологии. Полето на действие на този закон са основно отпадъците, но той се простира също така и върху използването на ресурсите – различните суровини, енергийните източници, водата, почвите и др.

Преди създаването на този закон в Китай съществуват няколко закона, които третираат проблемите на кръговата икономика по отделни икономически сектори. В тази посока могат да се открият шест закона:

- Закон за поощряването на чистите производства (2003 г.) и методите за одит на тези производства (2004 г.);
- Закон за превенцията и контрола на замърсяването на околната среда с твърди отпадъци (1995 г., изменен през 2004 г.);

- Закон за опазването (доброто управление) на енергията (1997 г.);
- Закон за проучванията на въздействието върху околната среда (2003 г.);
- Закон за възобновяемата енергия (2005 г.).¹⁶

Всъщност всички тези закони са на практика интегрирани в Закона за поощряване на кръговата икономика, като принципите, залегнали в тях са включени в него. Наличието на секторни закони, датиращи от втората половина на 90-те години на XX в. и от първите години след 2000 г. свидетелства за активното търсене на механизми, които да подпомагат ефективното управление на всички видове ресурси в китайската икономика. Това е напълно обяснимо, като се имат предвид амбициите на китайските правителства държавата да се утвърди като водеща световна икономическа сила, което в съвременността не би могло да се осъществи, ако не се отчитат проблемите на потреблението на ресурсите и третирането на отпадъците. Икономическият растеж, така характерен за китайската икономика в продължение на вече десетилетия, е немислим без натрупването на огромни количества отпадъци, така че темата за кръговата икономика по естествен начин се налага като водеща за китайската държава.

Законът за поощряване на кръговата икономика в Китай е последван от важен държавен декрет за управлението на отпадъците от производството на различни електрически и електронни продукти. Той влиза в сила през 2011 г.

Законът за поощряване на кръговата икономика в Китай предоставя общата рамка на действие в тази посока и е насочен към всички икономически субекти: държавата, местните органи на управление, фирмите, потребителите. В него са очертани конкретните мерки, които трябва да се прилагат от тези икономически субекти, като са заложили и санкции за неспазването им. Мерките, които трябва да се прилагат от страна на местните власти, се включват в плановете им за действие на регионално равнище, като тези плановете впоследствие се обобщават на национално ниво. По този начин чрез закона китайското централно правителство се стреми да наложи правилата на действие за всички субекти от цялата китайска държава, определяйки им конкретни задължения в рамките на процеса. Санкциите, които се предвиждат за неспазването на този закон, включват като крайна мярка затварянето на предприятията, които използват забранено за употреба оборудване, определени токсични субстанции, електрически съоръжения, които не отговарят на китайските стандарти и др.

¹⁶ Вж. Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire, Études & documents, Commissariat général au développement durable n° 101, Janvier 2014, p. 45.

Важен аспект на приложението на този закон на местно равнище в Китай е задължението местните власти, да създават специални екипи, които да работят в областта на кръговата икономика. Освен това, те са длъжни да изготвят подробни планове за развитието на кръговата икономика в рамките на поверените им територии, като определят и конкретни цели в тази насока, действия, които ще помогнат за постигането им, както и показатели, показващи напредъка на усилията.

Прави впечатление, че обект на Закона за поощряването на кръговата икономика в Китай са предимно следните аспекти: от една страна, постигането на намалено използване на определени ресурси, включително посредством прилагане на чисти технологии и възобновяеми енергийни източници, и от друга – възможностите за повторно и многократно използване на определени суровини в рамките на различни проекти в областта на индустриалната екология и симбиозата, като последното се отнася преди всичко за тежката индустрия. Проблематиката, свързана с удължаването на живота на продуктите и подобряването на техните функционалности (продуктовия дизайн) не са обект на този закон.¹⁷

Постановките на Закона за поощряване на кръговата икономика са доразвити в дванадесетия петгодишен план, който обхваща периода 2011-2015 г. В този план на преден ред се поставят някои важни аспекти на кръговата икономика като повишаването на енергийната ефективност, което включва производството на електричество при използването на горещия въздух в заводите за цимент, използването на метана, който се отделя при експлоатацията на някои каменовъглени мини и др. Освен това в плана се подчертава необходимостта да се осигуряват условия за рециклиране в текстилния сектор, а също така се разглеждат проблемите при използването на водите, които се употребяват за целите на индустрията. Министерството на търговията поставя конкретна цел – да се постигне 70% събираемост на ресурсите, които подлежат на рециклиране, за да може повторната им (или многократна) употреба да стане възможна.

Друг важен момент в дванадесетия план е поставянето на ударение върху развитието на екотехнологии, които използват минимални количества въглероден диоксид, като например ядрените мощности и хибридните и електрическите автомобили.¹⁸

¹⁷ Вж. *Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire*, Études & documents, Commissariat général au développement durable n° 101, Janvier 2014, p. 47.

¹⁸ *Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire*, Études & documents, Commissariat général au développement durable n° 101, Janvier 2014, p. 49.

Както се посочва в изследване на Световната банка по въпросите на кръговата икономика в Китай, наблюдават се няколко вида пречки пред по-мощното ѝ разгръщане и по-бързото ѝ въвеждане.¹⁹ Сред тях се открояват липсата на конкретни статистически данни за напредъка на предприятията, които работят в тази област, липсата на финансови и фискални показатели, недостатъчни познания сред администрацията в провинциите, на която се разчита да играе ключова роля за реализирането на плановете на правителството.²⁰

Въпреки реалните и разнородни трудности, които стоят пред разгръщането на кръговата икономика в Китай, прави впечатление силната ангажираност на усилията на държавата в тази посока. В Китай е разработена и действа цялостна законова рамка за кръговата икономика, която дефинира както конкретни стимули, така и санкции за отделните икономически субекти и по този начин подпомага усилията на микро равнище. Вероятно напредъкът в законодателно отношение в Китай се дължи и на териториалната близост с Япония, която исторически най-дълго прилага различни политики от областта на кръговата икономика, и чийто опит безспорно има висока практическа стойност за всички останали страни по света.

3. Политиката на ЕС по отношение на кръговата икономика

За страните-членки на Европейския съюз ефективното използване на ресурсите също е приоритет. Той е залегнал в Стратегията 2020 и в приетата през 2011 г. Пътна карта за ресурсно-ефективна Европа. В този документ са определени конкретните действия, която всяка страна-членка трябва да предприеме, за да се постигне общата цел Така, както е дефинирана в 7-ма Програма за действие в областта на околната среда, тази цел гласи: ЕС да се „превърне в ресурсно ефективна, зелена и конкурентоспособна нисковъглеродна икономика”.²¹ Изобщо една от основните цели на Стратегия 2020 беше да се реализира „устойчив растеж – благодарение на решителното преминаване към нисковъглеродна икономика и конкурентоспособна промишленост“²² и така да се осигури едно по-добро бъдеще за съюза.

¹⁹ За подробности вж. Xie, Jian; Pinter, Laszlo; Wang, Xuejun. “Developing a Circular Economy in China: Highlights and Recommendations”. Banque mondiale, 2009, достъпен на <http://documents.banquemonddiale.org/curated/fr/2009/06/10818505/developing-circular-economy-china-highlights-recommendations>, изтеглен на 7.05.2016 г.

²¹Вж. Decision no 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 ‘Living well, within the limits of our planet.’, Official Journal of the European Union, 28.12.2013, L354/171.

²² Ангелов, А. Финансово-икономическа оценка на преките инвестиции то европейските структурни фондове на трудовия пазар в България. ИК „Шанс“, 2013 г., ISBN 978-619-90058-1-1, стр. 7

До този момент в ЕС не са приети конкретни цели по отношение нито за използването на ресурсите, нито за ефективността на този процес. Германия прави изключение, като има ясно зададени цели. На национално ниво се наблюдава разработването на програми и стратегии за ефективно използване на ресурсите – и в тези документи като правило стремежът естествено е да се адресират проблеми на конкретната икономика. Първоначално тези проблеми обхващат енергийното потребление и рециклирането на отпадъците, но във времето постепенно се разпростират и върху други области. Такива са например замърсяването на околната среда, необходимостта да се гарантира сигурност на доставките на ключови суровини, които се изчерпват във времето, тенденциите на нарастващи цени на енергията и на суровините, климатичните промени и отражението им върху екосистемите и др.²³

В резултат на вече действащите отделни политики и инициативи в някои от страните, в края на м. декември 2015 г. с решение на Европейската комисия²⁴ Европейският съюз обявява за свой приоритет постепенното преминаване от линеен към кръгов модел на икономиката. Оттогава насам постепенно започва да се работи за изграждане на цялостна концепция за начина, по който ще се извърши този преход и анализите и документацията са оформени в специален пакет. Основен акцент се поставя върху законодателството в областта на третирането на отпадъците, тъй като именно тяхното неправилно акумулиране и затваряне в рамките на бунища води до редица негативни последици както за икономиката, така и за околната среда. Анализите, които се извършват, показват, че икономическите ползи от промяната на модела ще бъдат значими. Освен мерки, насочени към управлението на отпадъците, създаденият за целта План за действие спрямо кръговата икономика обхваща целия производствен цикъл – от създаването на отделните продукти до начините на тяхното преработване. Конкретни цели в тази насока са очертани в анекса към Плана за действие.²⁵

Тъй като управлението на отпадъците, както вече стана дума, играе ключова роля в прехода към кръгова икономика, важно е да се отбележи какви са новите цели, които ЕС си поставя в тази област. На първо място до 2030 г. се планира да се рециклират 75% от опаковъчните отпадъци и 65% от отпадъците по общини. На второ място се предвижда

²³The European environment — state and outlook 2015 / Cross-country comparisons / Resource efficiency — material resource efficiency and productivity. Briefing Published 18 Feb 2015, достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries-comparison/resource-efficiency#tab-related-interactive-charts>

²⁴ За повече вж. Circular Economy Strategy. Closing the loop - An EU action plan for the Circular Economy. Available at: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm, retrieved on 19 August 2016.

²⁵ Пак там.

максимум 10% от отпадъците, генерирани по общини, да се изхвърлят в депа за отпадъци. Също така се въвежда забрана за функционирането на депа за разделно изхвърляне на отпадъците. В допълнение към тези мерки се въвеждат различни икономически стимули за закриване на депата за отпадъци, конкретни мерки за стимулиране на индустриалната симбиоза (използването на отпадъците от една индустрия като суровина за друга), за подкрепа на различните схеми за рециклиране и пр.²⁶

Осъществяването на плана за преминаване от линейна към кръгова икономика изисква концентрирани усилия във всички области на икономическия живот. В документ на Европейското бюро по екология от м. март 2015 г. до Европейската комисия е представен концентриран анализ на необходимите мерки, които трябва да се предприемат в ЕС.²⁷

Европейското бюро идентифицира четири основни области, в които следва да се действа:²⁸

- трайност на продуктите и възможностите за тяхното поправяне;
- поощряване на търсенето;
- подобряване на продуктовия дизайн;
- третирането на отпадъците посредством нови подходи.

В първата област – увеличаване на трайността на продуктите и разширяване на възможностите за тяхното поправяне – са необходими редица конкретни действия. Така например, още когато продуктите са в проектна фаза трябва да се обмисля как да бъдат изработени така, че полезният им живот им да се удължи. Това изисква много анализи и опити. Удължаването на живота на продуктите води след себе си и редица други последици. Ако даден продукт ще се ползва по-дълго време, той трябва да бъде създаван по такъв начин, че да се предвиждат възможности за сравнително лесното му поправяне. За да може това да се осъществи, е необходимо да се предвидят и да се произведат необходимият брой резервни части. Също така трябва да съществуват и организации, които да имат готовност да извършват необходимите ремонтни дейности. Това включва, освен наличието на нужните резервни части в достатъчно количество, също и на работна ръка със съответстваща на нуждите квалификация.

²⁶ Circular Economy Strategy. Closing the loop - An EU action plan for the Circular Economy. Сайт на Европейската комисия. Изтеглен от: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm на 4.05.2016 г.

²⁷ Вж. Circular Economy Package 2.0. Some Ideas to Complete the Circle. March 2015. European Environmental Bureau. Изтеглен от : <http://www.eeb.org/index.cfm?LinkServID=1E2E1B48-5056-B741-DB594FD34CE970E9> на 4.05.2016 г.

²⁸ Пак там.

Следователно, образователната система също трябва да се включи активно в усилията за осигуряване на основа за развитие на кръговата икономика. Трябва да се планира създаването на специалисти, които да имат познания именно в областта на поправянето на различни продукти.

Друг не по-малко важен въпрос е свързан с дизайна на продуктите. Ако даден продукт ще се ползва дълго време, той не само трябва да бъде здрав и устойчив на повреди. **Дизайнът следва да бъде емоционално устойчив (emotionally durable design)**, т.е. да не остарява бързо, за да задоволява и тази част от потребностите на икономическите субекти, която е свързана с нематериалната изгода, т.е. с удоволствието от притежаването на даден продукт. Следователно трябва да се мисли за разработването на такива дизайни на отделните стоки, които да са издръжливи на потребителските желания. Тук много важна роля се пада от една страна, на образователната система, от друга – на медиите. Това са двете системи, които имат лостовете да въздействат най-силно върху потребителските навици, ценности, желания и следователно потребности. Образователната система следва да насочи усилията си към възпитаване сред младите хора на култура, ценяща кръговата икономика във всички нейни проявления. Което означава отдаване на предпочитание на трайните предмети, основано на разбирането, че използването на даден предмет дълго време вместо изхвърлянето му и заменянето му с друг, без за това да има реална нужда, води до негативни последици не само за околната среда (допринася се за увеличаването на отпадъците), но и за личното икономическо благосъстояние на собственика на този предмет. Това обаче означава сериозна трансформация в потребителското мислене в Европа, характеризиращо се с предпочитание към непрекъснатото потребление и търсене на нови и нови продукти. Този начин на мислене в Европа (а и не само) се култивира с важната помощ на медиите, докато същевременно обаче те получават средства за реклами от самите производители и дистрибутори на стоките. Следователно, производителите и дистрибуторите трябва да имат силен икономически стимул, за да променят поведението си на пазара.

Именно създаването на цялостна система от мерки, насочени в тази област, е от ключово значение за промяна на общественото съзнание – насочването му от консуматорството към рационалността, без което успехът на никоя голяма политическа промяна не е възможен.

В тази насока препоръките на бюрото са насочени към създаването на два вида стимули. От една страна, за да се поощряват фирмите, които извършват и ще извършват

ремонтни дейности, като данъчното бреме за тях да бъде намалено. Така ще се създадат икономически стимули, които да бъдат смислени, и които ще се предадат по веригата на стойността на предлаганите от тях услуги. Когато услугите по поправка на отделните продукти са икономически достъпни, тогава относително повече потребители биха предпочитали да дават за ремонт предметите, които използват, отколкото да отделят средства за нови.

От друга страна, данъчното бреме за секторите на производство, които са ресурсоемки, следва да се увеличи. Това ще доведе до оскъпяване на крайните цени на изделията на тези сектори и така, когато тези цени бъдат съпоставяни с разходите за поправка на вече придобити изделия, потребителите ще прибягват до покупка на нови изделия само в краен случай.

Използването на продуктите за относително по-дълго време има и много други аспекти. Така например трябва да се обмисли удължаването на производствените гаранции, които, разбира се, ще бъдат различни за различните продукти. Освен това е необходимо производителите да бъдат задължени да предоставят пълна информация за начините, по които да могат да бъдат ремонтирани продуктите, а също така и на пазара да съществуват резервни части за дълъг период (например за 10 години) след пускането на конкретния продукт в експлоатация.

Следващата област на действие в ЕС за преминаването към кръгова икономика е свързана с поощряването на търсенето на всички видове услуги и съпътстващи продукти (резервни части, резервни софтуерни кодове и др.), свързани с поддържането на по-дълъг живот на продуктите. За целта е необходимо да се разгърне широка обществена кампания, която да информира, както стана дума по-горе, за ползите от дълготрайната употреба на отделните продукти, а също така от използването на отделни елементи или изделия, изработени от рециклирани материали. Когато става въпрос за отделния потребител – домакинство или малка фирма – изборът става на индивидуално ниво. Големите консуматори на различни продукти обаче са мощните предприятия, корпорациите с голям брой служители, държавната и общинската администрация. Много е важно да има зададени конкретни условия за избор на доставчици за нуждите на такива организации по строго определени критерии, даващи предимство на фирмите, които използват трайни продукти, работят с екологично чисти суровини и/или с рециклирани материали, или осигуряват рециклирането на отпадъците от съответната дейност.

Търсенето на горепосочената група стоки и услуги може да се поощри косвено по линия на по-широкото разгръщане на разнообразни схеми, които предполагат **споделено**

потребление на определени услуги и продукти или ползване по лизингови схеми. Споделеното потребление е една от трите модерни тенденции, променили света през последните години при която се цели «максимално използване на ресурсите на планетата чрез споделено потребление на продуктите от повече потребители».²⁹ При споделеното потребление разходите за поддръжка на даден предмет се поделят между ползвателите, а при лизинговите схеми отново се залага на ползването на продуктите, а не на закупуването им.

За да се улеснят дейностите, свързани с ремонтите на отделните изделия, е необходимо производителите да бъдат задължавани да предоставят детайлна информация относно материалите, от които са съставени, наличието на опасни субстанции в тях, начините за поправка, очакваната продължителност на живота на тези изделия, всички техни функционалности и др. Това може да стане чрез въвеждането на паспорт за всеки продукт, в който да бъдат описвани неговите най-значими особености. Ако липсва важна информация, ремонтът на изделията ще се затрудни до невъзможност и потребителите отново ще започнат да се връщат към добре познатия линеен модел на поведение.

Подобряването на продуктовия дизайн е следващата ключова област, в която трябва да се работи систематично, за да се осъществи преминаването към кръгова икономика.

Под «подобряване» в случая се имат предвид няколко конкретни неща, които частично обобщават някои от разсъжденията, представени до момента.

На първо място, продуктите трябва от самото начало да са проектирани така, че да издържат дълго време. Както вече стана дума, удължаването на живота на продуктите е ключово за намаляване на отпадъците.

На второ място, дизайнът трябва да позволява ремонтирането на продукта. Всяко едно изделие трябва да бъде създадено от отделни елементи, така че, ако един от тях престане да функционира правилно, да може да бъде заменен от друг.

На трето място, важно е дизайнът да позволява надграждане. Тъй като продуктите ще имат дълъг живот, а с течение на времето ще възникват подобрения на функционалностите им, изключително важно ще бъде те да могат да бъдат надградени, като за целта ще се сменят само отделни елементи, докато основата на продуктите ще се запазва.

²⁹ Андонов, Ст. Маркетингово позициониране, Изток-Запад, София, 2014 г., стр. 13.

На четвърто място, дизайнът трябва да позволява да бъде модернизиран. В настоящия момент поради ниската цена на редица стоки, особено такива за ежедневна употреба, за потребителите е много по-лесно да ги изхвърлят и да купят нови на тяхно място, отколкото да търсят начини за поправка, както и веднага щом се появи нов модел на дадена стока, да заменят стария с него. Затова е много важно отделните изделия да бъдат конструирани по такъв начин, че да се оставя възможност моралната им амортизация да бъде компенсирана с подновяване на външните им характеристики.

Следващата област на целенасочени усилия за установяването на кръгова икономика в ЕС се състои в **третирането на отпадъците посредством нови подходи**, така че количеството им да бъде намалено за сметка на две неща – удължаването на живота на продуктите и преработването на изхвърляните материали и стоки.

Организирането на правилно третиране на отпадъците е ключова дейност в усилията за постигане на кръгова икономика. То не би могло да бъде успешно, ако в основата му не се поставят различни форми на икономически стимули и санкции, които да подтикват отделните икономически субекти в желаната посока. Икономически мерки в това направление могат да бъдат например по-високите данъци за производителите на стоки, които не подлежат на рециклиране (или поне не с настоящите технологии), и които съдържат вредни за човешкото здраве и за околната среда съставки и, от друга страна, данъчни преференции за производители на рециклируеми изделия.³⁰

За да има успех управлението на различните процеси, допринасящи за кръговата икономика, много важно е те да бъдат измервани. Един от основните показатели, които се използват не само в ЕС, но и в останалите страни по света, е *производителността на ресурсите*. Този показател се изчислява като съотношение между БВП и вътрешното потребление на ресурси за дадена държава и Евростат е приел той да се измерва в евро/кг.³¹

Вътрешното потребление на ресурси (ВПР) от своя страна представлява количеството суровини, извлечени в рамките на територията на дадена държава, като към него е добавен нетният внос на ресурси (вносят минус износа). Измерва се в тонове на човек от населението.³² Тъй като във ВПР не се отчита използването на суровини и други ресурси, които имат отношение към износа и вноса с произход извън териториите на

³⁰ Вж. пак там, стр. 8.

³¹Resource productivity statistics. Eurostat. March 2016. Достъпна на: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Resource_productivity_statistics#DMC_and_GDP_growth_rates_in_EU-28_and_Member_States_between_2000_and_2014_and_decoupling_issues.

³²The European environment — state and outlook 2015 / Cross-country comparisons / Resource efficiency — material resource efficiency and productivity. Briefing Published 18 Feb 2015, достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries-comparison/resource-efficiency#tab-related-interactive-charts>

държавата, като допълващ индикатор се използва показателят *потребление на суровини* (ПС), тъй като обхваща в по-голяма степен използването на ресурсите, които се търгуват.

Евростат се стреми да поддържа статистика за ВВП както за съюза като цяло, така и по отделни страни. Към момента обаче само за няколко държави в ЕС има данни за производителността на ресурсите, а на ниво ЕС са налице само прогнозни данни, които се моделират от Евростат.³³

Интерес представляват политиките някои от страните в ЕС, които полагат активни усилия в прехода от линеен към кръгов модел. По-долу се спираме на някои от тях.

Германия

Германия е сред най-активните страни в ЕС в усилията за преминаване към кръгова икономика и основен поддръжник на тази политика на равнище ЕС. От 2000 г. насам ефективното използване на природните ресурси, рециклирането на вече използвани предмети и материали, затварянето на производствения цикъл, така че отпадъците да се минимизират, стои в основата на политиката на Германия в областта на устойчивото развитие. Стремешът на германските правителства е екологичните предизвикателства да се превърнат в икономически възможности. Освен това се отчита, че страната трябва да си осигурява определено количество метали за експортноориентираната си икономика и стремешът е това да става, доколкото е възможно, на базата на рециклирането, като по този начин се оптимизират добивът и вносът на тези метали.

В Германия е приет и действа Закон за поощряване на кръговата икономика и за екологичното и рационалното управление на отпадъците. В рамките на този закон е дадено следното определение за кръговата икономика: “превенция и рециклиране на отпадъците”. Кръговата икономика според трактовката на този закон обхваща няколко важни аспекта на икономическите дейности. На първо място пряко отношение към нея има засилването на контрола над дейностите по управлението на отпадъците. На второ място – правилата за мониторинг на съдбата на отпадъчните продукти, които се изнасят от Германия, и които на практика германската икономика губи. На следващо място много важна за функционирането на кръговата икономика е информираността на потребителите относно нейната същност. Не на последно място идва ролята на общините за правилното управление на процеса за събирането на отпадъците. Подчертава се, че е много важно това

³³ Cross-country comparisons / Resource efficiency — material resource efficiency and productivity. Briefing Published 18 Feb 2015, достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries-comparison/resource-efficiency#tab-related-interactive-charts>

да става по ясни правила, като се обръща специално внимание на разделното изхвърляне в специално определени контейнери за отпадъците от материали, които могат да бъдат рециклирани.

Друга важна крачка в политиката на Германия към налагане на кръговия икономически модел е заявяването през 2002 г. в стратегията за устойчиво развитие на стремеж икономическия растеж да се отграничи от ръста в използването на ресурси. Германското правителство си поставя амбициозната цел да удвои продуктивността на суровините, които се използват при различните производства между 1994 и 2020 г. Така поставената цел принуждава Германия да инициира детайлна работа по установяване на конкретните параметри, които да подпомогнат реализирането ѝ.

На първо място започва сериозна аналитична работа по идентификацията на потенциала на ефикасното използване на суровините в различните области на индустрията. След това се правят анализи какви мерки трябва да бъдат предприети, за да може този потенциал реално да бъде използван. На трето място се изследват подробно възможните микро и макроикономически ефекти от тези мерки. За целта през 2007 г. се създава цялостна програма за изследване на тези въпроси, като в работата участват 31 организации под ръководството на института Вупертал.³⁴

Въз основа на резултатите от направените в продължение на три години изследвания, германското правителство създава и разгръща т.нар. програма ПРОГРЕС, чиято цел е повишаване на ефективността на използването на ресурсите.³⁵ Тази програма на практика допълва екологичната политика на Германия като обхваща една категория ресурси, които дотогава не са били обхванати – суровините, които не са енергоносители и не са свързани с производството на храни. Целта на програмата е борбата с нежеланите екологични последици да бъде превърната във възможност от икономическа гледна точка. Така от една страна, в резултат на усилията на правителството, начертани в рамките на програмата, се цели да се постигне сигурност на доставките, да се увеличи конкурентоспособността на предприятията, да се осигури водещо място за германските производители в бъдеще и др. От друга страна се преследват цели, свързани със

³⁴ Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire, Études & documents, Commissariat général au développement durable n° 101, Janvier 2014, p. 38.

³⁵ Overview of the German Resource Efficiency Programme (ProgRess). Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety, n.d., available at: <http://www.bmub.bund.de/en/topics/economy-products-resources/resource-efficiency/deutsches-ressourceneffizienzprogramm/german-resource-efficiency-programme-progress/>, retrieved 21 August 2016.

състоянието на околната среда като намаляване на употребата на суровини и други материали, което да допринесе за опазването на природата.

Тук трябва да се подчертае, че отново, както и в Япония, държавата играе ключова роля за реализирането на планираните дейности в рамките на предприетата политическа линия. Мобилизирани са на практика най-разнообразни лостове, за да се поощрят дейностите, насочени към кръговата икономика. Както на федерално, така и на местно ниво, към различните министерства се обособяват агенции, бюра и други органи, в които да се изградят необходимите компетенции за управление на процесите, свързани с ефективното използване на ресурсите.³⁶

В програмата са заложили четири водещи принципа:³⁷

- съвместяване на екологичните императиви с икономическите възможности, подкрепа на иновациите и на социалната отговорност;
- интегриране на глобалното измерение в политиката за ефективно използване на ресурсите, т.е. отчитане на влиянието, което тази политика на Германия ще оказва върху останалия свят (особеност, която се наблюдава и в холандската политика, както ще видим по-нататък);
- ускорено насочване на усилията в Германия към все по-малка зависимост от суровини за сметка на развиването на управлението на затворени цикли в различните производствени области;
- осигуряване на устойчиво използване на природните ресурси в дългосрочен план и ориентация на цялото общество към качество на растежа.

Освен тези четири водещи принципа, в плана са оформени и *пет стратегически цели*.³⁸

- осигуряване на т. нар. устойчиви суровини. Това трябва да става с прилагане на стратегия по отношение на суровините от страна на

³⁶ Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire, Études & documents, Commissariat général au développement durable n° 101, Janvier 2014, p. 39.

³⁷ Overview of the German Resource Efficiency Programme (ProgRess). Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety, n.d., available at: <http://www.bmub.bund.de/en/topics/economy-products-resources/resource-efficiency/deutsches-ressourceneffizienzprogramm/german-resource-efficiency-programme-progress/>, retrieved 21 August 2016.

³⁸ Overview of the German Resource Efficiency Programme (ProgRess). Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety, n.d., available at: <http://www.bmub.bund.de/en/topics/economy-products-resources/resource-efficiency/deutsches-ressourceneffizienzprogramm/german-resource-efficiency-programme-progress/>, retrieved 21 August 2016.

германското правителство, както и с увеличаване на дела на възобновяемите суровини в производството;

- увеличаване на ефективността при използването на ресурси в производството. Това би могло да стане, ако се засили ролята на иновациите и на конкурентоспособността на предприятията чрез разработването и разпространяването на различни високоефективни методи за производство при използване на ресурсите (както различни суровини за производството, така и енергийни суровини). Други важни лостове в тази посока са информирането за и поощряването на използването на системи за управление на околната среда, всякакви иновативни дейности, насочени към интегриране на критериите за ефективно използване на ресурсите в продуктовите концепции, интегриране на опазването на ресурсите в процесите по стандартизация;
- заостряне на общественото внимание по въпроса за вида консумирани продукти. Постепенно трябва да се възпитава съзнание, че продуктите, произведени при ефикасно използване на ресурсите, трябва да бъдат предпочитани; чрез въвеждането на нови сертификационни системи, които да засилят действието на съществуващите такива, както и чрез използването на механизмите на т.нар. *зелени държавни покупки* като инструмент за засилване на прилагането на принципите на ефективното използване на ресурсите;
- укрепване на управлението на затворения цикъл на използване на ресурсите;
- използването на различни работни инструменти в подкрепа на избраната политическа линия. Тези инструменти включват например различни мерки за повишаване на разпространението на пазара на такива продукти и услуги, които са създадени при ефективно използване на ресурсите; премахване на субсидиите за насърчаване на използването на различни видове конвенционални ресурси; оказване на подкрепа за научните изследвания и повишаване на знанията в тази област; разширяване и надграждане на законодателната рамка в тази област както в страната, така и в ЕС и в международен план и др.³⁹

³⁹Comparaison internationale des politiques publiques en matière d'économie circulaire, Études & documents, Commissariat général au développement durable n° 101, Janvier 2014, p. 40.

Държавата оказва активно съдействие на отделните фирми, така че да прилагат методите на ефективно използване на ресурсите. Това става основно по линия на предоставяне на политическа и институционална подкрепа в допълнение към държавни гаранции за инвестициите в чужбина.

В допълнение е важно да се отбележи, че в програмата ПРОГРЕС са заложили още четири основни принципа:⁴⁰

- повишаване на отговорността на производителите по отношение на начините, по които изработват и пласират на пазара продуктите си;
- изучаване на възможността да бъдат определени цели за събиране на суровините от специфични продукти, богати на критично важни за икономиката на страната метали;
- определяне на цели по отношение на общинските отпадъци, както и на дейностите, свързани със строителството и разрушаването на сгради;
- борба срещу незаконните дейности, свързани с износ и подкрепа за възстановяване на ресурсите в развиващите се страни.

Тези четири принципа частично могат да бъдат открити и в Закона за поощряване на кръговата икономика и за екологичното и рационалното управление на отпадъците.

Германия е сред страните от ЕС, които най-рано започват систематични усилия за налагане на кръговия модел. Особеното е, че тази държава е силно експортно ориентирана, нейната индустрия консумира огромни количества суровини и произвежда продукция за пазарите от целия свят. За да бъдат германските стоки конкурентни на световния пазар, те трябва да се изготвят при максимално ефективно използване на ресурсите. Това до известна степен по естествен път налага необходимостта да се работи усилено за изследване на ефективността на ресурсите, търсене на средства тя да бъде непрекъснато повишавана, стимулиране на различни иновации, които да подпомагат този процес, и не на последно място – култивиране на съответстващото обществено съзнание, което да подкрепя тези усилия.

⁴⁰ Overview of the German Resource Efficiency Programme (ProgRess). Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety, n.d., available at: <http://www.bmub.bund.de/en/topics/economy-products-resources/resource-efficiency/deutsches-ressourceneffizienzprogramm/german-resource-efficiency-programme-progress/>, retrieved 21 August 2016.

Холандия

Голяма популярност в Холандия има практическото прилагане на концепцията “от люлка до люлка”. Както и в Япония, и тук държавата играе много важна роля за популяризирането на тази основна за кръговата икономика концепция. Министерството на околната среда е основно действащо лице за насърчаване на предприятията за обмяна на опит за осъществяването на тази идея. През 2009 г. е създаден специален клуб на предприятията за споделяне на опит за добри практики в тази област.

Концепцията “от люлка до люлка” става част от Националния план за управление на отпадъците и стимулира определянето на седем пилотни области на приложение.

В страната също така намира широко приложение и индустриалната симбиоза под формата на екопаркове. Шестдесет процента от екопарковете в Европа се намират в Холандия. Важно направление в холандската политика, насочена към кръговата икономика, представлява дейността по отношение на третирането на отпадъците. Стимул в този случай е високата гъстота на населението в Холандия, която, както и в Япония, се оказва важен фактор за търсене на подходящи решения на проблема. Това обяснява и факта, че в Холандия усилията за рециклиране на отпадъци следват традиция от десетилетия. Тези усилия набират допълнителна скорост особено след специално проведената реформа през 2002 г., насочена към централизирането на дейностите по третирането на отпадъците. Така например към настоящия момент 80% от отпадъците се рециклират (за сравнение с 50% през 1985 г.), освен това 12% биват изгаряни, а 3% – заравяни.⁴¹

През 2010 г. в Холандия се създава Национална програма за природните ресурси. Този документ представлява обобщение на съществуващи до момента политики в различни области, насочени към устойчивото управление и използване на природните ресурси. По-конкретно тези политики са разгледани в следните документи:

- Политическа програма: биоразнообразието работи;
- Политически дневен ред: устойчиви хранителни системи;
- Правителствен подход към устойчивото развитие;
- Инициатива за устойчива търговия;
- Устойчиви доставки;

⁴¹ Вж. OCDE « sustainable materials management » ; European Environment Agency – Country assessments – Netherlands; Eionet - European Topic Centre on Sustainable Consumption and Production – Country Factsheets

- Устойчива политика за дървесина;
- Политика за биогоривата;
- Проект “Недостиг в свят в преход”;
- Позиция относно международните практики по корпоративна социална отговорност;
- От политика за отпадъците към управление на жизнения цикъл.⁴²

Интересното в случая е, че в тази национална програма на Холандия се предлага държавата да поеме отговорност за вредните последици върху екосистемите по целия свят, образували се в резултат на това, че нейната икономика по един или друг начин използва различни видове природни ресурси. Основа на тази философия е фактът, че макар да е малка по територия и население, Холандия има силно развита търговия и риболовна промишленост и по линия на тези основни за икономиката ѝ дейности тя влияе върху състоянието на различни ресурси по целия свят. Това влияние в много от случаите се осъществява косвено, тъй като ролята на Холандия е само на участник във веригата на доставки или като реекспортираща страна. Поради тази особеност обаче, дейностите, към които тя има отношение, трябва да се търсят и в двете посоки, т.е. и в процеса на добив на суровини, и в процеса на пласиране на крайните продукти. В първия случай Холандия оказва въздействие върху икономиките и състоянието на екосистемите на развиващите се страни, във втория – основно на страни от ЕС, за които е предназначен износът. Или, казано по друг начин, жизненият цикъл на продуктите, които са обект на търговия от страна на Холандия, започва географски в развиващите се страни и завършва някъде другаде по света, основно в ЕС. Проучване, изготвено от CE Delf, независима консултантска компания, занимаваща се с анализ на различни аспекти на проявленията на екологичните феномени, показва кои са материалите и суровините, използвани в холандската икономика, които имат най-значимо екологично въздействие:⁴³

- масла от различни семена, соя;
- месо и млечни продукти;
- какао, включително шоколадови продукти;

⁴² Вж. Survey of resource efficiency policies and approaches. European Environmental Agency. 2011. Достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/resource-efficiency-policies-country-profiles>, изтеглен на 6.05.2016 г., стр. 8

⁴³ Survey of resource efficiency policies and approaches. European Environmental Agency. 2011. Достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/resource-efficiency-policies-country-profiles>, изтеглен на 6.05.2016 г., стр. 8

- риба;
- дървесина и хартия;
- памук;
- транспортни услуги;
- стомана, мед, алуминий, цинк;
- електрически проводници;
- зърнени храни;
- бетон;
- картофи.

Холандското правителство прави прогнози за развитието на страната и въз основа на тях са определени конкретни цели, които имат отношение към кръговата икономика. Така например очакванията са, че към 2050 г. ще трябва да се търсят начини да се осигури храна и подслон за 9 млрд. души на територията на страната. Общата цел, която правителството си поставя, е екологичният отпечатък от производството на необходимите за целта стоки да бъде сведен до минимум. Заедно с партньори от частния сектор то работи за постигането на 100% устойчиви доставки за публичния сектор, за осигуряването на 100% какао от устойчиви източници към 2025 г. и др.⁴⁴

Прави впечатление, че в Холандия секторните политики за осъществяване на кръговата икономика са много добре разработени, но това, което липсва, за разлика от практиката в Япония и Китай например, е цялостна интеграция помежду им. Освен това, Холандия се отличава с изключителна активност на микро равнище за повишаване на ефективността на използването на различните ресурси, за намаляване на екологичния отпечатък на отделните видове стопански дейности, за заостряне на общественото внимание към тези проблеми. Би могло да се каже, че ако в Япония и Китай, а до голяма степен и в Германия, политиката на преход към кръгова икономика се формира отгоре надолу – от правителството към отделните икономически субекти, в Холандия този процес като че ли върви в обратна посока. Обясненията на този феномен могат да бъдат от най-различно естество, вероятно немалка роля за него изиграва и холандската народопсихология, страна, чийто народ исторически е проявявал изключителна борбеност и иновативност, за да осигури своето оцеляване.

⁴⁴Survey of resource efficiency policies and approaches. European Environmental Agency. 2011. Достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/resource-efficiency-policies-country-profiles>, изтеглен на 6.05.2016 г., стр. 9.

Франция

За разлика от разгледаните до момента държави, във Франция идеята за кръговата икономика добива широка популярност сравнително по-късно, може да се каже от 2007 г. насам. През 2007 г. е първата среща на движението Греней, основано по инициатива на френския президент по това време Никола Саркози. Движението представлява отворен форум за обсъждане на проблемите на околната среда и устойчивото развитие, в който участват политици, общественици и други представители на гражданското общество. Паралелно с обществените дебати, Агенцията по околна среда и управление на енергията във Франция изготвя анализ, според който проявленията на кръговата икономика трябва да се търсят на три равнища:

- управление на отпадъците;
- по линия на съвкупното предлагане;
- потреблението от икономическите субекти.⁴⁵

За постигането на успех в тези три направления важно значение има ролята на отделните региони на страната и по-специално активната политика на местно равнище.

Реализирането на кръговата икономика се основава на редица дейности по места, като например децентрализирането на производството и достъпа до електричество чрез използването на т. нар. интелигентни мрежи (smart grids), които по подобие на интернет мрежата в комуникационното пространство ще доставят енергия до всяка точка. В този смисъл особено за големи по територия държави като Франция, регионализацията на действията в посока кръгова икономика е от основно значение.

Във Франция процесът на изследване, анализиране и официализиране на информацията за разнообразните аспекти на кръговата икономика, ползите от нея и конкретните начини за постигането ѝ на различните равнища в икономиката, е институционализиран. От една страна, държавната Агенция по околна среда и управление на енергията извършва подобни дейности, от друга е създаденият специално за целта Институт за кръгова икономика – неправителствена организация, основана от френския депутат Франсоа-Мишел Ламбер и експерта по устойчиво развитие Грегори Жаварина през 2013 г. Освен това, към момента (2016 г.) в три висши училища във Франция се

⁴⁵ Вж. Agence de l'environnement et de la maîtrise de l'énergie (ADEME), <http://www.ademe.fr/expertises/economie-circulaire>.

предлага обучение по специалности в образователно-квалификационната степен “магистър”, свързани с кръговата икономика.

Дания

Дания, подобно на Германия и Франция, е сред най-активните страни от ЕС в усилията за трансформацията на настоящия линеен икономически модел в кръгов. Това се вижда от редица политики на датските правителства, които целят системно подпомагане на усилията в тази посока на всички равнища в обществото.

Христоматиен е примерът на датския град Калундборг, където прилагането на принципите на кръговата икономика започва много години преди самата поява на този термин и въвеждането му в употреба в икономическата научна литература. През 1961 г. започва проект за използването на вода от езерото Тисо за целите на нова петролна рафинерия, така че да не се изчерпват ограничените количества подпочвени води в областта. Общината на града се заема с организирането на строежа на тръбопровода. Рафинерията финансира начинанието. На основата на така създаденото партньорство във времето се изграждат редица други взаимодействия, които към момента са довели до това, че отпадъчните продукти от дейността на електрическата централа в града се използват като суровини за други производства.

Изследвания на икономическите ефекти от изградената в Калундборг индустриална симбиоза недвусмислено показват, че финансовите и екологичните ефекти от нея са значими.⁴⁶

Изводи

Кръговата икономика като концепция обединява множество различни понятия – „от люлка до люлка“, екоефективност, биомимикрия, индустриална екология, каскадни системи пр. Общото между всички тях е стремежът в процеса на създаване на блага да се прилагат основните принципи, които формират кръговия модел – „отпадъците са храна“, „разнообразието е сила“, енергията трябва да се генерира от възобновяеми източници, мисленето трябва да става в системи. Съществуват обаче множество проблеми при

⁴⁶ Jacobsen, Noel Brings. Industrial Symbiosis in Kalundborg, Denmark: A Quantitative Assessment of Economic and Environmental Aspects. *Journal of Industrial Ecology*, Volume 10, Issue 1-2, pages 239–255, January 2006, достъпна за сваляне на: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1162/108819806775545411/abstract>

прилагането на тези принципи и те произтичат от начина на функциониране на традиционния линеен икономически модел.

Водещите в икономическото развитие държави в света вече са признали необходимостта от активна политика в тази посока. Като лидери се открояват Япония, Китай, Германия, Холандия, Франция, Дания и голяма част от страните от Европейския съюз. Тези страни създават и прилагат държавни политики и добри практики, които да бъдат пример за останалия свят.

Въпреки заявеното желание за промяна на икономическия модел, все още усилията на отделните страни, дори в рамките на ЕС, остават фрагментирани. В някои държави, например Япония и Китай, може да се каже, че кръговата икономика е поставена в центъра на икономическия живот. Изградени са цялостни законодателни рамки, които дефинират правата и задълженията на отделните икономически субекти. Създадени са редица специфични стимули и санкции за отделните действия, които те предприемат. Такова подробно законодателство все още не е факт в ЕС. Отделните държави в неговите граници провеждат собствени национални политики, имат собствени приоритети и принципи.

За да се осъществи промяната, е необходимо всички държави по света да следват обща управленска философия. Това се налага поради факта, че съвременният глобализиран свят е отворен и държавите потребяват множество блага, които не са произведени на тяхна територия, следователно е много трудно самостоятелно да провеждат ефективна политика, насочена към кръгова икономика. Политиките на Холандия и Германия са показателни в това отношение – те се стремят да отчитат влиянието на вноса и износа, когато формират решенията си за действия в различни аспекти на кръговата икономика. Тази практика обаче трябва да се пренесе във всички страни, за да се осигури ефективност на усилията.

II. ТЕОРЕТИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ И ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕ НА КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА ЗА НЯКОИ ОТРАСЛИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Григорий Вазов, Ректор на ВУЗФ⁴⁷

Проф. д-р Сава Гроздев - ВУЗФ,

Доц. д-р Любка Ценова - ВУЗФ

1. КРЪГОВА ИКОНОМИКА

Концепцията за кръгова икономика (circular economy) се изгражда в противовес на традиционния линеен модел (linear economy), при който се разчита на големи количества достъпни и с ниска стойност материали, и източници на енергия. При линейната икономика процесите протичат в следната последователност :

суровини ⇒ продукти ⇒ използване ⇒ изхвърляне.

Кръговата икономика (Circular economy) е модел⁴⁸, насочен към удължаване на жизнения цикъл на продуктите, при който процесите протичат в следната поредност:

суровини ⇒ продукти ⇒ използване ⇒ събиране ⇒ рециклиране ⇒ и отново ⇒ суровини ⇒ продукти ⇒ използване ⇒ събиране ⇒ рециклиране и т.н.

При кръговата икономика се формира продукт, който след използване, позволява материалите, от които е съставен да продължават да се употребяват по нов начин. Този процес се повтаря отново и отново, което води до намаляване до минимум на изхвърлянето на отпадъци. Данните за 2018 г. сочат, че само 9 % от световната икономика има изцяло кръгов характер и много области се нуждаят от подобряване⁴⁹. С цел насърчаване въвеждането на кръговата икономика от държавите членки, през декември 2015 г. Европейската Комисия (ЕК) приема План за действие⁵⁰, който има за цел:

⁴⁷ Научен редактор

⁴⁸ По подр. вж. Желязкова, В. Кръгова икономика, финансови аспекти, изд. „Св. Григорий Богослов“, София, 2017, ISBN 978-954-8590-42-6.

⁴⁹ <http://www.europarl.europa.eu>; Circle Economy, *The Circularity Gap Report*, януари 2018 г.

⁵⁰ COM (2015) 614. Към момента 54-те мерките от Плана са изпълнени и се планира работата по другите мерки от плана да продължи и след 2019 г.

- ⇒ да стимулира създаването на допълнителни работни места;
- ⇒ да подпомага растежът на икономиката;
- ⇒ да насърчава инвестициите;
- ⇒ да подпомага развитието на въглеродно неутрална и конкурентоспособна икономика чрез ефективно използване на ресурсите и опазване на околната среда.

В Планът за действие е дефинирано, че кръгова е тази икономика „при която стойността на стоките, материалите и ресурсите се запазва възможно най-дълго в икономиката, а генерирането на отпадъци е сведено до минимум“⁵¹.

С Планът за действие за първи път на ниво ЕС се насърчава прилагането на системен подход по веригите на стойността. С предвидените в него мерки се цели интегриране на принципите на кръговата икономика в производството и потреблението на пластмаси, управлението на водите, продоволствените системи и управлението на специфични потоци от отпадъци.

Постигнатите резултати от прилагане от държавите членки на Плана за действие показва, че преходът към кръговата икономика е помогнал на ЕС да се възстанови и да тръгне по пътя на създаване на нови работни места. През 2016 г. в сектори от значение за кръговата икономика са били заети повече от четири милиона работници⁵², което представлява увеличение с 6 % в сравнение с 2012 г.

През 2016 г. дейностите в рамките на кръговата икономика като ремонт и поправки, повторно използване или рециклиране са генерирали добавена стойност в размер на близо 147 милиарда евро и са мобилизирали инвестиции в размер на 17,5 милиарда евро. Показателен факт за положителното развитие на икономиката са данните, че за периода 2008-2016 г. рециклирането на битови отпадъци в Европа се е увеличило и делът на рециклираните материали от общото търсене на материали, постоянно се повишава. Следва да се отбележи, че рециклираните материали задоволяват под 12 % от търсенето на суровини в ЕС. Тези данни сочат, че кръговата икономика създава условия за нови възможности пред бизнеса за създаване на допълнителни

⁵¹ Вж. COM(2015) 614.

⁵²https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=cei_cie010&language=en; COM(2018) 29 final.

работни места, за да се отговори на очакваното търсене, породено от добре функциониращите пазари за вторични суровини⁵³.

2. ИЗГРАЖДАНЕ НА КРЪГОВА ИКОНОМИКА

Процесът на изграждане на кръговата икономика включва следните основни етапи:

⇒ **етап: проектиране на продукти и производствени процеси, съобразени с кръговата икономика.**

В този етап са предприети мерки на ниво ЕС, които са насочени към екопроектиране и енергийно етикетиране на различни продукти, съобразени с изискванията за ефективно използване на материалите, което се изразява в увеличаване наличността на резервни части, възможността за ремонт и поправки и улесняването на обработката на излезлите от употреба продукти.

⇒ **етап: предоставяне на повече права за потребителите**

На ниво ЕС са предприети действия, насочени към засилване защитата на потребителите срещу неверни твърдения за екологосъобразност и срещу практики стимулиращи преждевременното излизане от употреба на уреди и съоръжения. ЕК препоръчва това да бъде постигнато посредством създаване на по-добри възможности за индивидуална и колективна правна защита срещу нелоялни търговски практики⁵⁴.

⇒ **етап: превръщане на отпадъците в ресурси**

В този етап се включват:

- * практики насочени към приемането на нови коефициенти на рециклиране;
- * опростяване изискванията към рециклираните материали и страничните продукти;
- * въвеждането на по-строги правила и нови задължения по отношение на разделното събиране на биологични отпадъци, текстилни и опасни отпадъци от домакинства,

⁵³ Европейска комисия, *Impacts of circular economy policies on the labour market*, април 2018 г. https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=cei_cie010&language=en; https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=cei_srm030&plugin=1.

⁵⁴ Европейската комисия, *Behavioural Study on Consumers' Engagement in the Circular Economy*, октомври 2018 г.; Европейската комисия, *Behavioural Study on Consumers' Engagement in the Circular Economy*, октомври 2018 г.; COM (2017) 637 final - 2015/0288 (COD). На 29 януари 2019 г. е постигнато политическо споразумение. По подробно вж. http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-742_en.htm.

отпадъци от строителство и разрушения;

- * разширяване отговорност на производителите;
- * въвеждане на засилени мерки за предотвратяване и управление на отпадъците, включително за морските отпадъци, хранителните отпадъци и продуктите, съдържащи суровини от изключителна важност.

След последното преразглеждане на законодателство за отпадъците от страна на ЕК, се предвижда, до 2030 г. 70 % от всички отпадъци от опаковки, а до 2035 г. 65 % от всички битовите отпадъци да бъдат рециклирани, а депонирането на битови отпадъци да бъде намалено до 10 %. **Важно** е да се отбележи, че по отношение на България, Гърция, Хърватия, Кипър, Латвия, Литва, Унгария, Малта, Румъния и Словакия се удължава с 5 години срокът за въвеждане на посочените изисквания.

⇒ етап: затваряне на веригата на оползотворени материали

За този етап ЕК превджда хармонизирани правила за използване на органични торове, произведени от вторични суровини от странични селскостопански продукти и рециклирани биологични отпадъци. За постигане на тези цели се предвиждат следните мерки:

- * приемането на нов Регламент за продуктите за наторяване;
- * изграждане на информационната система за суровините;
- * постоянен мониторинг върху рециклирането на съответни материали и достъпността на данни в ключови сектори;
- * подобряване на законодателството в областта на химикалите, продуктите и отпадъците;
- * приемане на специално законодателство за определяне на минимални изисквания към повторно използваната вода за напояване в селското стопанство⁵⁵.

⇒ етап: системен подход посредством „Стратегията на ЕС за пластмасите в кръговата икономика“

Стратегията на ЕС за пластмасите в кръговата икономика⁵⁶ е първата общоевропейска политическа рамка, при която се приема подход, основан на жизнения цикъл в зависимост от специфичността на материалите, за да се интегрират проектирането, използването, повторната употреба и рециклирането на продукти,

⁵⁵ COM/2016/157 — 2016/0084 (COD); http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6161_en.htm;
<http://rmis.jrc.ec.europa.eu/>; <http://rmis.jrc.ec.europa.eu/?page=contributions-of-h2020-projects-236032>.;
COM(2018) 32; COM(2018) 337 final — 2018/0169 (COD); COM(2018) 29 final;
<http://rmis.jrc.ec.europa.eu/?page=contributions-of-h2020-projects-236032>.;

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=cei_cie010&language=en.
⁵⁶ COM(2018) 28.

съобразени с кръговата икономика във веригите на стойността в сектора на пластмасите. Предвиждат се следните мерки в рамките на ЕС:

- * забрана на изделия за еднократна употреба, изработени от пластмаси⁵⁷ и от разградима при окисляване пластмаса;
- * изработване на специалното обозначаване и етикетиране на определени продукти⁵⁸;
- * въвеждане на изисквания към бутилките за напитки⁵⁹;
- * схеми за разширена отговорност на производителите за покриване на разходите по почистване на отпадъците за продукти като филтри за тютюн и и риболовни уреди;
- * мерки за намаляване на пластмасовите отпадъци от кораби, чрез въвеждане на единна такса за отпадъци от кораби;
- * подобряване на изискванията за докладване за изгубени риболовни уреди и подобрени задължения за маркирането и контрола на риболовните уреди при любителския риболов.

3. МЕРКИ ЗА УСКОРЯВАНЕ НА ПРЕХОДА КЪМ КРЪГОВА ИКОНОМИКА

Основните мерки за ускоряване на прехода към кръгова икономика, които ЕК предвижда са насочени към поощряване на инвестирането в иновации. ЕК към момента е заделила публични средства в размер на 10 милиарда евро за финансиране на следните програми⁶⁰:

- * 1,4 милиарда евро по програма „Хоризонт 2020“;
- * 7,1 млрд. евро в рамките на политиката на сближаване (1,8 млрд. евро за внедряването на екоинновационни технологии от МСП и 5,3 млрд. евро за подкрепа на изпълнението на законодателството на ЕС относно отпадъците); значителна подкрепа е възможна и в рамките на интелигентната специализация за пазарно ориентирани иновации и внедряване⁶¹;

⁵⁷ Имат се предвид: пластмасови прибори за хранене, чинии, бъркалки за напитки, пръчици за балони, сламки, съдове за храни и напитки и чаши за напитки, направени от експандиран полистирен, и клечки за уши, изработени от пластмаса.

⁵⁸ Санитарно-хигиенни изделия, мокри кърпички, чаши за напитки и тютюневи изделия с филтри.

⁵⁹ Целта е : до 2030 г. в бутилките за напитки да има дял от 30 % рециклирана пластмаса; до 2025 г. - в бутилките от PET 25 % рециклирана пластмаса, както и целта за 90 % разделно събиране на пластмасови бутилки до 2029 г. и въвеждането на изисквания за проектирането на продуктите, според които капачките трябва да са прикрепени към бутилките;

⁶⁰ COM (2019) 190 final, Brussels, 4.3.2019 г.

⁶¹ Пак там.

* 2,1 млрд. евро чрез инструменти за финансиране, какъвто е Европейския фонд за стратегически инвестиции⁶² и InnovFin⁶³;

* 100 млн. евро в рамките на LIFE⁶⁴ в проекти, които допринасят за кръговата икономика.

Предложението на ЕК е развитието на кръговата икономика да остане един от стълбовете на политиката на сближаване и през програмния период 2021—2027 г. В предложението на Комисията за нов Европейски фонд за регионално развитие и Кохезионен фонд⁶⁵ се анонсира приоритет на кръговата икономика в рамките на усилията на ЕС за постигане на по-екологосъобразна и по-интелигентна Европа, докато в съответствие с йерархията на отпадъците се изключват инвестиции в депа и съоръжения за третиране на остатъчни отпадъци.

4. КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА В БЪЛГАРИЯ

В публикуваните ежегодни Прегледи на ЕК за България от 2016 г. насам, относно изпълнението на политиките в областта на околната, се посочва, че „в страната /б.м. България/ не съществува всеобхватна програма относно политиката в областта на кръговата икономика като цяло“⁶⁶.

По отношение изпълнението от страна на България на показателите от рамката за мониторинг на кръговата икономика на ниво ЕС, се посочва, че:

⇒ делът на кръговото (вторичното) използване на материалите в България е в рамките на 4,3 % (което е значително под средния за ЕС процент, който е 11,7 %).

⇒ по отношение на броя на заетите в кръговата икономика, България е постигнала 1,76 % от общата заетост, което я нарежда в средното равнище за ЕС. За сравнение в ЕС средният дял за 1,73 %.⁶⁷

⁶² Европейският фонд за стратегически инвестиции — ЕФСИ — е централен стълб на Плана за инвестиции за Европа. Неговата цел е да бъдат взети мерки във връзка с липсата на доверие и инвестиции, до които се стигна в резултат от икономическата и финансова криза, и да бъде използвана ликвидността, която е на разположение на финансови институции, корпорации и физически лица в момент, когато публичните ресурси са оскъдни, по подробно. вж. https://ec.europa.eu/commission/priorities/jobs-growth-and-investment/investment-plan-europe-juncker-plan/european-fund-strategic-investments-efsi_bg

⁶³ InnovFin е форма за финансиране от страна на ЕС на иноватори в лицето на малки и средни предприятия. Това е съвместна инициатива на Европейската инвестиционна банка, Европейският инвестиционен фонд и ЕК в рамките на програма Хоризонт 2020. по-подробно вж. <http://www.mi.government.bg/bg/pages/programa-innovfin--274.html>

⁶⁴ Програма LIFE на ЕС е създадена за финансиране за проекти за опазване на околната среда и природата; по –подробно вж <http://www.life-bulgaria.bg/>

⁶⁵ COM(2018)372 final - 2018/0197 (COD).

⁶⁶ ЕК, Пакет за кръговата икономика от 2018 г.; COM(2018) 29; SWD(2019) 113 final, Брюксел, 4.4.2019 г.

⁶⁷ Данните са за 2016 г.

⇒ по отношение на показателя производителност на ресурсите (степен на ефективност на икономиката при използване на материалните ресурси за създаване на богатство) за България за 2017 г. е бил 0,30 EUR/kg в сравнение със средната стойност за ЕС от 2,04 EUR/kg⁶⁸.

Заключението на ЕК и за 2019 г. е, че производителността на ресурсите в България остава сред най-ниските в ЕС наред с тези за Естония и Румъния⁶⁹.

5. ПРЕПОРЪКИ НА ЕК КЪМ БЪЛГАРИЯ

За ускоряване прехода към кръгова икономика ЕК препоръчва на България да предприеме следните мерки:

⇒ Да се приемат административни и законодателни мерки, насочени към укрепване рамката на политиката във всички икономически сектори: чрез икономия на вода и енергия, намаляване на отпадъците, рециклиране на материали и/или развиване на пазара на вторични суровини.

⇒ Да се въведат нови политики, включително икономически инструменти, насочени към предотвратяването на отпадъците и повишаване привлекателността на тяхното повторно използване и рециклиране; и/или да се прилагат вече въведени политики.

⇒ Да се постави акцент върху изпълнението на задължението за разделно събиране на отпадъците, за да се повиши процентът на рециклиране, включително на събирането на биологичните отпадъци.

⇒ Да се разработят и да се прилагат минимални стандарти за услуги и/или програми за подкрепа на общините.

⇒ Да се закрийт и да се рехабилитират приоритетно депата, които не отговарят на изискванията⁷⁰.

6. ОЦЕНКА НА ЕК ЗА МЕРКИ ПРЕДПРИЕТИ ОТ БЪЛГАРИЯ В ОБЛАСТТА НА ОКОЛНАТА СРЕДА

В докладите на ЕК се посочва, че мерките, които България е предприела в изпълнение на политиката на ЕС за въвеждане **на кръговата икономика в областта на околната среда**, се изразяват основно в заплащане на данъци и такси, свързани с екологията. От документите е видно, че ЕС одобрява и подкрепя прилагането на тези

⁶⁸ По подробно вж. SWD(2019) 113 final, Брюксел, 4.4.2019 г.

⁶⁹ Европейска комисия, Производителност на ресурсите.

⁷⁰ По подробно вж. COM(2019) 149 final, Брюксел, 4.4.2019 г.

инструменти, защото те предоставят гъвкави и рентабилни средства за укрепване на принципът "замърсителят плаща", и са насочени към постигане целите на политиката на ЕС в областта на околната среда⁷¹.

В анализите на ЕК се отбелязва, че финансовите стимули, данъците и другите икономически инструменти представляват ефективен и ефикасен начин за постигане на целите на политиката в областта на околната среда. Прилагането на тези инструменти се насърчава от мерките предвидени в **Плана за действие за кръговата икономика**⁷².

ЕК посочва, че през 2016 г. приходите в бюджета на България от събрани данъци е в размер на 1,334 млрд. евро в сравнение с 2007 г., когато приходите в бюджета от екоданъци е около 1 млрд. евро, т.е. изтъква се, че се наблюдава ръст в размер на 334 млн. евро в рамките за 10 години в постъпленията в държавния бюджет на България от екоданъци.

В документите на ЕК се посочва, че приходите в бюджета на България от екологичните данъци остават малко по-високи от средните за ЕС. За 2017 г. екологичните данъци представляват 2,68 % от БВП (при средна стойност за ЕС - 2,4 %), като само делът на приходите от енергийни данъци е 2,31 % от БВП (при средна стойност за ЕС - 1,84 %). За сравнение ЕК посочва, че през същата 2017 г., приходите в бюджета на България от екологични данъци са възлезали на 9,07 % от общите приходи от данъци и вноски за социално осигуряване (спрямо средно равнище на аналогични приходи за ЕС от 5,97 %).

ЕК отбелязва, че тенденцията за 2017 г. към увеличаване делът на екологичните данъци в приходната част на бюджетите на някои от държавите членки следва същите тенденции, установени за България. Водещо място заема Латвия, която регистрира най-голям дял от екологични данъци в бюджета си за 2017 г., в размер на 11,7 %. На следващо място е Словения в бюджета, на която делът от постъпления от екологични данъци е в размер на 10,6 %. Следват Гърция с 9,8 %, в Хърватия с 9,3%, Румъния с 9%.

През същата 2017 г. най-ниски дялове в бюджетните приходи от екологични данъци са регистрирани в Люксембург - 4,6%, в Германия - 4,8%, във Франция - 4,9%, в Белгия и Швеция - по 5 % . Това са държави членки, в които Планът за действие за кръговата икономика на ЕС се изпълнява в най-висока степен.

⁷¹<https://www.dnes.bg/obshtestvo/2018/02/01/bylgariia-v-cheloto-v-es-po-visoki-ekologichni-danyci.366759>

⁷² Вж. доклад за България, Брюксел, 4.4.2019 г .SWD(2019) 113 final

7. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРИХОДИТЕ ОТ ЕКОЛОГИЧНИ ДАНЪЦИ В БЮДЖЕТА НА БЪЛГАРИЯ

Както вече бе посочено по-горе, успехите на България от прилагане на мерките, предвидени в Плана за действие за кръговата икономика на ЕС са постигнати основно в областта на опазване на околната среда. За да се проследи резултатът от прилагане на Плана за действие за кръговата икономика на ЕС България ще бъде направен анализ на постъпилите в приходната част на бюджета екологични данъци за периода 2010 г. - 2016 г. и ще бъдат направени прогнози за очакваното постъпление в бюджета за 2019 г.

За по-голяма пълнота на анализът, постъпленията в приходната част на бюджета на България ще бъде разгледани от няколко различни критерия:

⇒ от гледна точка на общо платени данъци, свързани с опазване на околната среда;

⇒ от гледна точка на постъпления от водещи сектори в икономиката; и

⇒ от гледна точка на постъпления в бюджета по категории данъци.

Анализът се основава на официални данни на Националния статистически институт за статистическата област „Екологични данъци“⁷³ за периода 2010 г. - 2016 г.

7.1 КРИТЕРИИ: ОБЩО ПЛАТЕНИ ЕКОЛОГИЧНИ ДАНЪЦИ, СВЪРЗАНИ С ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

Данните за приходите в бюджета на България от общо платени екологични данъци, които са обобщени в Графика и таблица №1 показват движение във възходящ тренд на постъплението от екологични данъци в бюджета на България за периода 2010 г.- 2016 г. Прогнозата също предвижда запазване на постъпления от тези приходи и за 2019 г.

⁷³ Национален статистически институт, Екологични данъци
<http://www.nsi.bg/bg/content/13750/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%0%BD%D0%B8/%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%8A%D1%86%D0%B8>

Графика и таблица № 1

Уравнение на тренда: $y = 91,727x + 1944,1$

Години	Общо платени данъци за околната среда (Общо по години)
2010	2056,64
2011	2166,35
2012	2189,28
2013	2297,29
2014	2284,03
2015	2573,62
2016	2609,66
Прогноза 2019	2861,37

7.2 КРИТЕРИИ: ДАНЪЧНИ ПОСТЪПЛЕНИЯ ОТ ЕКОЛОГИЧНИ ДАНЪЦИ ОТ ВОДЕЩИ СЕКТОРИ В ИКОНОМИКАТА

Изследването на данъчните постъпления от екологични данъци по този критерий, ще бъде разгледано за прецизност от различни гледни точки, в зависимост от приходаизточника на разглежданите данъци. В тази връзка следва да се отбележи, че анализът ще обхване:

⇒ постъпления от екологични данъци общо за сектора

⇒ постъпления от екологични данъци по отрасли.

7.2.1. Постъпления от екологични данъци общо за сектора

В Графиката и приложение № 2 отразяващи постъпленията на приходите от екологични данъци от водещите сектори в икономиката и е видно, че тенденцията за постъпления в бюджета показва колебание и неравномерност. Наблюдават се спадове през 2012 г., 2014 г. и 2016 г. и подем през 2011 г., 2013 г. и 2015 г.

В прогнозата за 2019 г. се посочва очакване за увеличение на приходите в бюджета от екологични данъци, постъпващи от индустрията като цяло.

Графика и таблица № 2

Уравнение на тренда: $y = 13,439x + 416,92$

Година	Общо Индустрия (Общо по години)
2010	357,01
2011	491,95
2012	457,61
2013	516,87
2014	500,08
2015	524,93
2016	446,31
Прогноза 2019	551,31

7.2.2. Постъпления от екологични данъци по отрасли

За пълнота на изследването се анализират постъпленията от екологични данъци в отделни сектори на икономиката, каквито са добивната промишленост и селското, горско и рибно стопанство.

7.2.2.1. Постъпления от екологични данъци от добивната промишленост

Анализът на общото постъпление на екологични данъци от добивната промишленост показва тенденция на понижаване на постъпленията в бюджета, с прогноза това да се запази и през 2019 г. От данните може да се направи изводът, че в тази сектор на икономиката са направени промени в производствения цикъл, водещи до намаляване количеството на отпадъците, вторичните и вредни продукти, подлежащи на изхвърляне в околната среда, за които се заплащат екологични данъци.

Графика и таблица № 3

Уравнение на тренда: $y = -2,7279x + 55,675$

Година	Добивна промишленост (Общо по години)
2010	46,52
2011	56,76
2012	46,37
2013	48,81
2014	41,37
2015	38,84
2016	34,67
Прогноза 2019	28,396

7.2.2.2. Постъпления от екологични данъци от селското, горско и рибно стопанство

Анализът на постъпленията от екологични данъци в бюджета на България от селското, горско и рибно стопанство показва обща тенденция на увеличение на постъпленията през годините, с отклонение през 2014 г. и 2016 г., което в последствие е преодоляно. Но според прогнозата за 2019 г., се очаква отново увеличение на постъпленията от екологични данъци в този сектор /вж. Графика и таблица № 4/. Изводът, който може да бъде направен е, че в секторът трябва да бъдат предприети промени в производствения цикъл, насочени към все по-пълно оползотворяване на отпадъчните продукти, което ще доведе до намаляване дела на заплащаните екологични данъци от сектора в бюджета.

Графика и таблица № 4

Уравнение на тренда: $y = 1,9447x + 109,03$

Година	Селско, горско и рибно стопанство (Общо по години)
2010	109,21
2011	110,45
2012	114,86
2013	122,98
2014	118,77
2015	125,06
2016	116,32
Прогноза 2019	128,477

7.3 КРИТЕРИИ: ПОСТЪПЛЕНИЯ В БЮДЖЕТА ПО КАТЕГОРИИ ДАНЪЦИ

Цялостна картина за приходите от екологични данъци в бюджета на България следва да бъде допълнена, с анализ на данните за постъпленията в бюджета по отделни категории данъци.

Според Плана за действие за кръговата икономика на ЕС в бюджетите на държавите членки, постъпват приходи от четири категории екологични данъци, които се събират от различни приходоизточници. ЕК е подразделила екологичните данъци, които наблюдава и отчита на следните четири групи:

⇒ екологични данъци от транспорт /внос или продажба на МПС, регистрация на МПС и др./;

⇒ екологични данъци от енергия /всички видове горива за транспорта/;

⇒ екологични данъци от замърсяване на околната среда;

⇒ екологични данъци от облагане ползването на ресурси.

7.3.1. ПОСТЪПЛЕНИЯ ОТ ЕКОЛОГИЧНИ ДАНЪЦИ И ТАКСИ ОТ ОБЛАГАНЕ НА ТРАНСПОРТ

Транспортните данъци и такси са обвързани от факта на притежаването и използването на моторни превозни средства, към които се отнасят и други видове транспортно оборудване като самолети и кораби. В групата на транспортните данъци се включват и пътните данъци, и услугите, свързани с транспорта. Транспортните данъци могат да бъдат еднократни, свързани с вноса или с продажбата на оборудването, или повтарящи се данъци, като напр. годишният пътен данък.

Българското законодателство различава следните данъците и таксите, които се събират от транспорт /за притежаване на транспортни средства/:

*данък върху превозните средства /МПС/

*данък върху корабите, вписани в регистрите на българските пристанища

* данък върху въздухоплавателните средства, вписани в държавния регистър на България за гражданските въздухоплавателни средства

* данък върху нетния тонаж на корабите, дължим по Закона за корпоративното подоходно облагане

Към събираните такси, свързани с транспорта се отнасят:

- * такса при регистрация на пътни превозни средства и
- * пътна такса (винетка) - закупени в България

Данните от постъпленията в бюджета на приходи от транспортни данъци в бюджета на България са показани на графики и таблици № 5, 6, 7 и 8.

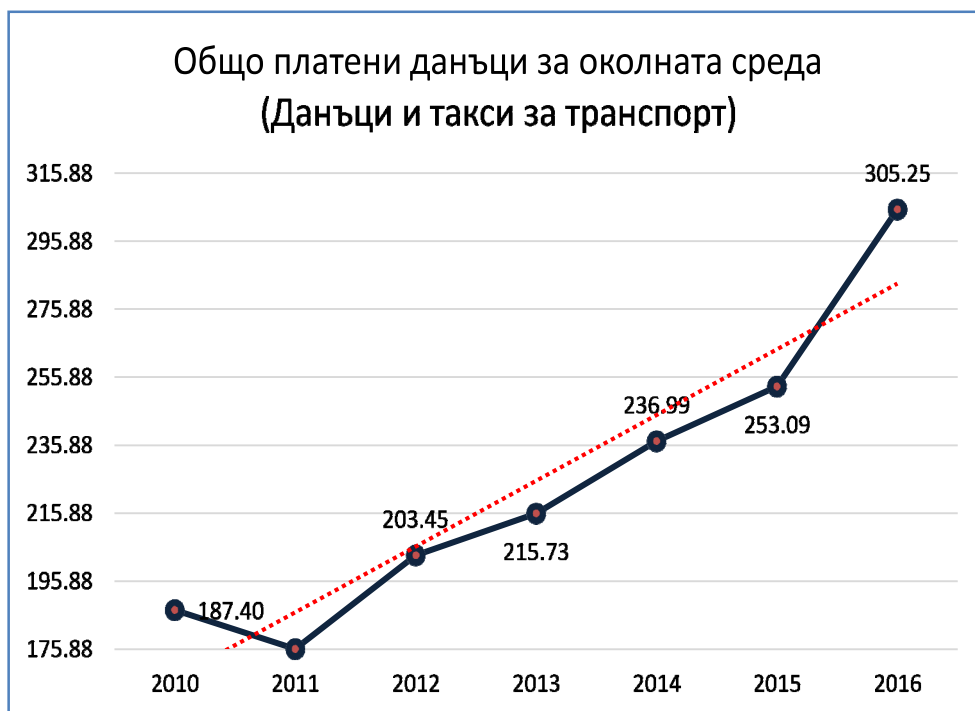
За по-голяма точност на изследването анализът на постъпленията в бюджета от екологични данъци и такси, обвързани от притежанието на МПС са разгледани и според следните под критерии:

- Приходи в бюджета от **общо платени** данъци и такси за транспорт / Графика и таблица № 5/.
- Приходи от данъци и такси за транспорт, платени общо **от индустрията** / Графика и таблица № 6 /.
- Приходи от данъци и такси за транспорт, платени общо **от добивната промишленост** / Графика и таблица № 7/.
- Приходи от данъци и такси за транспорт, платени общо **от селското, горско и рибно стопанство** /Графика и таблица № 8/.

7.3.1.1. Приходи от общо платени данъци и такси за транспорт в бюджета

Анализът на данните за общо платени данъци и такси за транспорта отразени в Графика и таблица № 5 показва, че е налице растяща тенденция към увеличение дела от постъпления от този вид данъци и такси в бюджета. Тенденцията се запазва и в посочена прогноза за размерът на постъпленията от тях за 2019 г. Изводът, който може да се направи е, че в секторът „Транспортни средства“ не са предприети достатъчно подходящи мерки за опазване на околната среда от вредни газове, емисии и отпадъци от горивата, окито се използват в превозните средства.

Графика и таблица № 5

Уравнение на тренда: $y = 19,34x + 148,04$

Години	Общо платени данъци за околната среда (Данъци и такси за транспорт)
2010	187,40
2011	175,88
2012	203,45
2013	215,73
2014	236,99
2015	253,09
2016	305,25
Прогноза 2019	341,44

7.3.1.2. Приходи от данъци и такси за транспорт, платени общо от индустрията

Анализът на данните отразени в Графика и таблица № 6 отнасящи се до приходите от данъци и такси за транспорт, които са постъпили **общо от индустрията** разкрива неравномерност през годините, изразяващо се спадове и пикове през годините. Тенденцията за 2019 г. посочва навлизането в период на спад на постъпленията от тези данъци и такси.

Графика и таблица № 6

Уравнение на тренда: $y = -0,1661x + 27,73$

Години	Общо Индустрия (Данъци и такси за транспорт)
2010	34,35
2011	21,69
2012	26,55
2013	23,09
2014	27,99
2015	27,03
2016	28,77
Прогноза 2019	26,069

7.3.1.3. Приходи от данъци и такси за транспорт, платени общо от добивната промишленост

Анализът на данните отразени в Графика и таблица № 7, отнасящи се до приходите от данъци и такси за транспорт, които са постъпили от добивната промишленост предоставя информация за запазване на общата тенденция към слабо, но постоянно увеличение през годините на приходите. Тенденцията посочва очаквано слабо повишение на приходите от тези данъци и такси в сектора.

Графика и таблица № 7

Уравнение на тренда: $y = 0,0169x + 0,7588$

Година	Добивна промишленост (Данъци и такси за транспорт)
2010	0,88
2011	0,58
2012	0,74
2013	1,20
2014	0,66
2015	0,83
2016	0,90
Прогноза 2019	0,9278

7.3.1.4. Приходи от данъци и такси за транспорт, платени общо от селското, горско и рибно стопанство

Анализът на данните за постъпления в бюджета на събрани данъците и такси за транспорт **от селско, горско и рибно стопанство** сочат постоянно разтягащо увеличение през години при стръмност на графиката, което сочи, че мерките за опазване на околната среда от вредни газове, емисии и отпадъци от горивата от употребата на превозни средства в областта на селското стопанство не постигат очаквания резултат и трябва да бъдат положени усилия за въвеждане на съвременни природо опазващи мерки за почвата, водите и отпадъците от селското, горско и рибно стопанство. **Наблюдава се** неравномерност на постъпленията с тенденция към леко намаление през 2019 г. в сравнение с постъпленията през 2016 г.

Графика и таблица № 8

Уравнение на тренда: $y = 0,1905x + 3,1874$

Година	Селско, горско и рибно стопанство (Данъци и такси за транспорт)
2010	4,41
2011	3,06
2012	3,90
2013	2,43
2014	4,34
2015	4,24
2016	5,26
Прогноза 2019	5,0924

7.3.2. ПОСТЪПЛЕНИЯ В БЮДЖЕТА ОТ ЕНЕРГИЙНИ ДАНЪЦИ И ТАКСИ

В групата на **енергийните данъци** се включва данъците върху петрола, дизеловото гориво и другите транспортни горива, независимо от предназначението им за транспортни или за стационарни цели. Сред основните енергийни продукти за транспортни цели са петролът и дизелът. Енергийните продукти за стационарна употреба включват петролните горива, природен газ, въглища и електричество, както и данъците върху въглеродния двуокис (CO₂)⁷⁴.

⁷⁴ Като данъчна база за емисиите на въглеродния двуокис (CO₂) се използват приходите от издаването на разрешителни за емисии по Европейска схема за търговия с емисии на парникови газове, регистрирани като данъци в национални сметки.

Данните от постъпленията в бюджета на приходи от енергийни данъци в България са отразени в графики и таблици № 9,10,11 и 12.

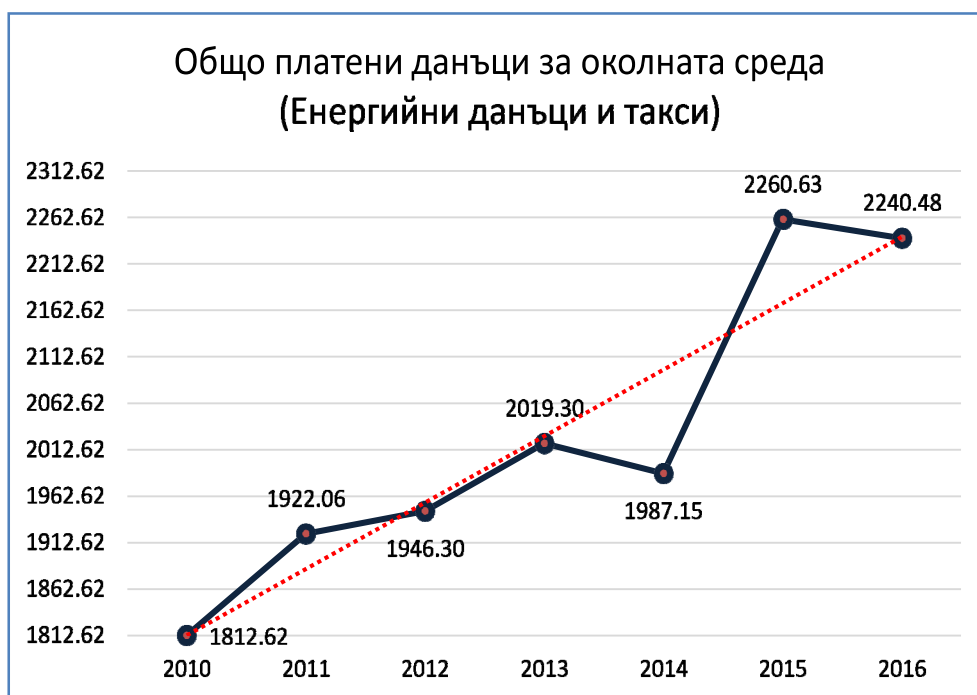
Анализът на постъпленията в бюджета от енергийни данъци са разгледани отново в сравнителен план като:

- Приходи от **общо платени** енергийни данъци / Графика и таблица № 9/.
- Приходи от платени енергийни данъци **общо от индустрията** / Графика и таблица №10 /.
- Приходи от енергийни данъци , платени общо от **добивната промишленост** / Графика и таблица № 11/.
- Приходи от енергийни данъци, платени общо **от селското, горско и рибно стопанство** /Графика и таблица № 12/.

7.3.2.1. Приходи в бюджета от общо платени енергийни данъци

Анализът на данните от Графика и таблица № 9 за **общо платени** енергийни данъци показва, че е налице растяща тенденция към увеличение дела от постъпления от този вид бюджетни приходи. Тенденцията се запазва и в прогнозата за 2019 г. Изводът, който може да се направи е, че в секторът „енергийни данъци“ съществува необходимостта от въвеждане на допълнителни мерки и нови изисквания към потребителите, които да бъдат насочени към стимулирането опазването на околната среда при употребата на горива, въглища, електричество въглероден двуокис, свързани пряко и с промените на климата.

Графика и таблица № 9

Уравнение на тренда: $y = 71,485 x + 1741$

Година	Общо платени данъци за околната среда (Енергийни данъци и такси)
2010	1812,62
2011	1922,06
2012	1946,30
2013	2019,30
2014	1987,15
2015	2260,63
2016	2240,48
Прогноза 2019	2455,85

7.3.2.2. Приходи от енергийни данъци и такси постъпили общо от индустрията

Анализът на данните показва скокообразно движение на приходите в бюджета от тези данъци, изразяващо се в последователно увеличение, последвано от намаление и ново увеличение и намаление, което за 2016 г. е доста рязко изразено. Прогнозата за приходите от енергийни данъци за 2019 г. е отново за значително увеличение на постъплението. Изводът, който може да се направи, че се предприемат хаотични мерки, които като цяло не водят до постоянна и стабилна политика, която да бъде насочена към подобряване на екологосъобразно потребление на енергия.

Графика и таблица № 10

Уравнение на тренда: $y = 12,892x + 351,34$

Година	Общо Индустрия (Енергийни данъци и такси)
2010	285,73
2011	421,83
2012	404,50
2013	446,13
2014	431,55
2015	457,08
2016	373,54
Прогноза 2019	480,26

7.3.2.3. Приходи от енергийни данъци и такси постъпили от добивната индустрия

Данните, които отразява Графиката и таблица №11 разкриват тенденцията, към постоянно и трайно намаляване на постъпления в бюджета, поради предприети защитни мерки за опазване на околната среда от потребителите в добивната индустрия, които водят до намаляване на размерът на заплащаните енергийни данъци. Тенденцията се запазва и в прогноза за 2019 г.

Графиката и таблица №11

Уравнение на тренда: $y = -1,2414x + 43,333$

Година	Добивна промишленост (Енергийни данъци и такси)
2010	37,87
2011	44,71
2012	38,44
2013	42,49
2014	35,90
2015	36,71
2016	32,46
Прогноза 2019	30,919

7.3.2.4. Приходи от енергийни данъци и такси постъпили от селското, горско и рибно стопанство

Анализът на данните посочени в Графика и таблица № 12 сочат периоди на намаление и периоди на увеличение на постъпленията, което сочи на неравномерност в постъпленията и в неравномерност на разпределяне на данъчната тежест. Тенденцията е за увеличение на приходите енергийни данъци и такси за 2019 г. Тези показатели позволяват да се направи изводът, че в този сектор на икономиката не са въведени подходящи енергоспестяващи мерки.

Графика и таблица № 12

Уравнение на тренда: $y = 1,849x + 105,03$

Година	Селско, горско и рибно стопанство (Енергийни данъци и такси)
2010	104,18
2011	106,46
2012	110,42
2013	120,36
2014	114,22
2015	120,57
2016	110,76
Прогноза 2019	123,52

7.4 КРИТЕРИИ: ПОСТЪПЛЕНИЯ В БЮДЖЕТА ОТ ДАНЪЦИ И ТАКСИ ВЪРХУ ЗАМЪРСЯВАНЕТО

Данъците и таксите върху замърсяването се определят върху измерените или изчислени емисии във въздуха и във водата, както и за управление на отпадъците и шума.

В България се заплащат основно такси за замърсяване на околната среда, които са предвидени в отделни специални закони, които уреждат съответната правна материя.

Към тях се отнасят:

- * такси за замърсяване на водите, определени по основание и размер в Закон за водите;
- * продуктова такса, предвидена в Закон за управление на отпадъците;
- * такса за битови отпадъци, регламентирана в Закон за местните данъци и такси.

Данните от постъпленията в бюджета на приходи от такси върху замърсяването в бюджета на България са показани на графики и таблици № 13, 14, 15 и 16.

За по-голяма точност на изследването анализът на постъпленията в бюджета от таксите върху замърсяването са разгледани и според посочените вече под критерии:

- Приходи от **общо платени** такси върху замърсяването в бюджета / Графика и таблица № 13/.
- Приходи от такси върху замърсяването, платени общо **от индустрията** / Графика и таблица № 14/.
- Приходи от такси върху замърсяването, платени общо **от добивната промишленост** / Графика и таблица № 15/.
- Приходи от такси върху замърсяването платени общо **от селското, горско и рибно стопанство** /Графика и таблица № 16/.

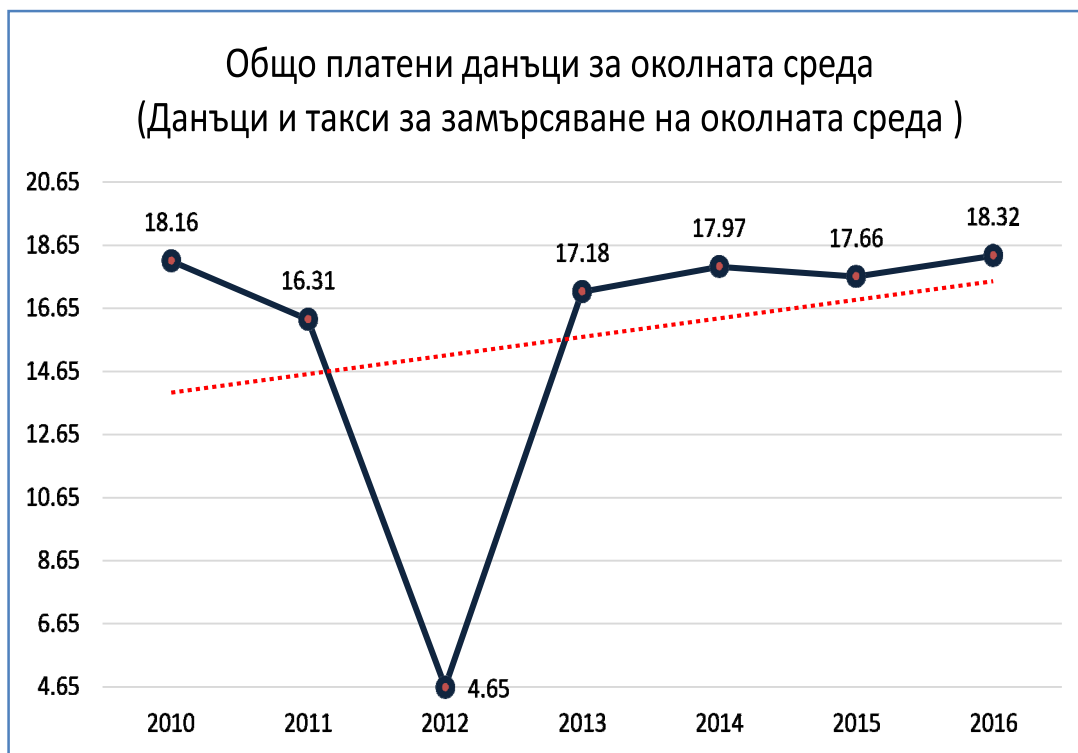
7.4.1. Приходи от общо платени такси върху замърсяването в бюджета

Анализът на данните за общо платени такси върху замърсяването, отразени в Графика и таблица № 13 показват, че е налице тенденция към ежегодно завишаване на техния размер. Това е видно и в прогнозата за размерът на такси върху замърсяването за 2019 г.

Ежегодното завишаване на приходите в бюджета от такси върху замърсяването показват, че предприетите мерки за ограничаване на замърсяването отстрана на потребителите не постигат очакваните резултати да бъдат насочени към опазване на околната среда. Очевидно за лицата, които са задължени да заплащат такси върху замърсяването няма

достатъчно на брой правни и икономически стимули, предвидени от държавата, което да ги мотивира към въвеждането на нови чисти технологии в производствения цикъл.

Графика и таблица № 13

Уравнение на тренда: $y = 0,5901x + 13,391$

Година	Общо платени данъци за околната среда (Данъци и такси за замърсяване на околната среда)
2010	18,16
2011	16,31
2012	4,65
2013	17,18
2014	17,97
2015	17,66
2016	18,32
Прогноза 2019	19,292

7.4.2. Приходи от такси върху замърсяването, платени общо от индустрията

Анализът на данните, посочени в Графика и таблица № 14, които отразяват бюджетните постъпления от такси върху замърсяването, платени общо от индустрията, се наблюдава неравномерност в бюджетните постъпления тенденцията към слабо намаляване на приходите от този проходаизточник. Тази тенденция се запазва и в прогнозата за 2019 г. тези данни дават основание да се приеме, че е започнал процес на обновяване на мощностите, които са ангажирани с производство, което замърсява околната среда от страна на лицата, които притежават такива съоръжения, но все още има много какво да направи в този сектор.

Графика и таблица № 14

Уравнение на тренда: $y = -0,044x + 8,11$

Година	Общо Индустрия (Данъци и такси за замърсяване на околната среда)
2010	9,69
2011	8,61
2012	2,44
2013	10,88
2014	8,30
2015	7,66
2016	7,96
Прогноза 2019	7,67

7.4.3. Приходи от такси върху замърсяването, платени общо от добивната промишленост

На Графика и таблица № 15 е видна неравномерна тенденция към намаляване на постъпления в бюджета, от тасите върху замърсяването, което отразява подобрен екологичен контрол и внимание за опазване на околната среда от страна на държавата и завишена отговорност на притежателите на производствени мощности. Прогнозата за 2019 г. предвижда слабо повишаване на размерът на постъпленията в бюджета от този вид данци и такси.

Графика и таблица № 15

Уравнение на тренда: $y = -0,0038x + 0,1297$

Година	Добивна промишленост (Данъци и такси за замърсяване на околната среда)
2010	0,13
2011	0,12
2012	0,04
2013	0,19
2014	0,15
2015	0,10
2016	0,08
Прогноза 2019	0,0917

7.4.4. Приходи от такси върху замърсяването, платени общо селското, горско и рибно стопанство

Приходите от данъци и таксите върху замърсяването, постъпили от **селското, горско и рибно стопанство** и отразени на Графика и таблица № 16 разкриват тенденция към постоянно намаление, което е свързано с прилагане на нови технологии и прогресивни методи за опазване от замърсяване на терените, на които се развиват селски, горски и рибни стопанства. Може да се приеме, че причините в постоянното намаление, посочено и в прогнозата за 2019 г. е от въвеждане на подходящи мерки за опазване на околната среда.

Графика и таблица № 16

Уравнение на тренда: $y = -0,0042x + 0,076$

Година	Селско, горско и рибно стопанство (Данъци и такси за замърсяване на околната среда)
2010	0,09
2011	0,09
2012	0,03
2013	0,03
2014	0,08
2015	0,06
2016	0,05
Прогноза 2019	0,034

7.5. КРИТЕРИИ: ПОСТЪПЛЕНИЯ В БЮДЖЕТА ОТ ДАНЪЦИ И ТАКСИ ВЪРХУ РЕСУРСИТЕ

Данъците и таксите върху ресурсите са свързани с водовземането, лова и риболова, добива на кариерни материали (чакъл и пясък) и други природни ресурси, използвани за стопански цели.

В България нормативно е предвидено да се заплащат само такси за ползване на изброените ресурси. Размерът, видът и основанието за заплащането на тези такси са посочени в отделните закони. Предвидени са следните видове такси:

- Такси, предвидени по Закона за защитените територии (без лечебни растения)
- Такси за ползване на водни ресурси - за водовземане; за ползване на воден обект за наносни отложения от повърхностните води;
- Такси за добив на кариерни материали;
- Такси за ползване на горите (без лечебни растения);
- Такси предвидени в Закона за лечебните растения;
- Таксите посочени в Закона за рибарство и аквакултури.

Данните от постъпленията в бюджета на приходи от такси върху ресурсите са отразени в графики и таблици № 17, 18, 19 и 20.

За по-голяма точност на изследването анализът на постъпленията в бюджета от таксите върху замърсяването са разгледани и според посочените вече под критерии:

- Приходи от **общо платени** такси върху ресурсите / Графика и таблица № 17/.
- Приходи от такси върху ресурсите, платени общо **от индустрията** / Графика и таблица № 18/.
- Приходи от такси върху ресурсите, платени общо **от добивната промишленост** / Графика и таблица № 19/.
- Приходи от такси върху ресурсите платени общо **от селското, горско и рибно стопанство** /Графика и таблица № 20/.

7.5.1. Приходи в бюджета от общо платени такси върху ресурсите

Данните от анализът на общите приходи от такси за ползването на ресурси, отразени в Графика и таблица № 17 разкриват, равномерност на постъпленията със слабо изразена тенденция към увеличаване на приходите от този проходаизточник. Тази тенденция сезапазва и в прогнозата за 2019 г. Изводът, който може да бъде направен е наличие на

стабилна правна уреда, която стимулира въвеждането на мерки, които да шадят ползването на ресурсите в страната.

Графика и таблица № 17

Уравнение на тренда: $y = 0,3123x + 42,646$

Години	Общо платени данъци за околната среда (Данъци и такси за ползване на ресурси)
2010	38,45
2011	52,11
2012	34,87
2013	45,08
2014	41,92
2015	42,24
2016	45,60
Прогноза а 2019	45,769

7.5.2. Приходи в бюджета от общо платени такси върху ресурсите от индустрията

Анализът на графика № 18 разкрива тенденция към плавно и равномерно повишаване на постъпленията от такси върху ресурсите. Прогнозата за 2019 г. посочва леко повишаване на приходите от тези такси. Изводът, който може да бъде направен е, че индустрията като цяло продължава да прилага не дотам нови щадящи методи и технологии при ползване на природните ресурси на страната и не полага достатъчно грижи всичко от ресурсите да бъде използвано за нови материали, производства, суровини или стоки за потребление.

Графика и таблица № 18

Уравнение на тренда: $y = 0,7572x + 29,742$

Година	Общо Индустрия (Данъци и такси за ползване на ресурси)
2010	27,23
2011	39,83
2012	24,12
2013	36,77
2014	32,24
2015	33,16
2016	36,04
Прогноза 2019	37,314

7.5.3. Приходи в бюджета от общо платени такси върху ресурсите от добивната промишленост

Данните видни от графика и таблица № 19, които се отнасят до представяне на обобщени данни за постъпленията в бюджета на приходи от такси върху ресурсите, които са платени от добиваната промишленост разкриват трайно установена тенденция към намаление на дължимите такси, което се запазва и в прогнозата за 2019 г. Може да се направи изводът, че са въведени технологии, които водят до намаляване на задълженията по посочените такси. За съжаление намаляване на приходите в бюджета от тази група такси може да се дължи и на намаляване на запасите от природни суровини и дори за тяхното изчерпване поради лошо и безмислено експлоатиране през годините. Тези причини не са предмет на настоящото изследване.

Графика и таблица № 19

Уравнение на тренда: $y = -1,4996x + 11,453$

Година	Добивна промишленост (Данъци и такси за ползване на ресурси)
2010	7,64
2011	11,35
2012	7,14
2013	4,93
2014	4,67
2015	1,20
2016	1,24
Прогноза 2019	0,1

7.5.4. Приходи в бюджета от общо платени такси върху ресурсите от селското, горско и рибно стопанство

Данните, отразени в Графика и таблица № 20 разкриват постоянно поддържана тенденция към намаление на постъпленията през годините на приходи от такси върху ресурсите. Такава е и прогнозата за 2019 г. Може да се посочи, че причината е развитието на модерни, екологично съобразни, високотехнологични селски, горски и рибни стопанства, с помощта на получените европейски средства.

Графика и таблица № 20

Уравнение на тренда: $y = -0,0906x + 0,7376$

Година	Селско, горско и рибно стопанство (Данъци и такси за ползване на ресурси)
2010	0,53
2011	0,84
2012	0,52
2013	0,17
2014	0,13
2015	0,20
2016	0,24
Прогноза 2019	0,1

8. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направеното изследване може да се направи изводът, че Кръговата икономика е необратима глобална тенденция. За постигане на заложените резултати е нужно още много да се работи, както в България така и на ниво ЕС и в света. За целта в документа за размисъл на ЕС озаглавен „Към устойчива Европа до 2030 г.“⁷⁵, е посочено, че кръговата икономика следва да се превърне в гръбнака на промишлената стратегия на ЕС, за разработване на нови области и сектори във възможно най-широко. За целта в този порцес трябва да участват, както потребителите, които да имат право да направят информиран избор, така публичният сектор, който да увеличи усилията за въвеждане на нови технологии, методи идеи.

Изкуственият интелект и цифровизацията⁷⁶ имат потенциала да оптимизират използването на енергия и ресурси и да предоставят информация в подкрепа на кръгови бизнес модели и избора на отговорно потребление. Кръговата цифрова икономика обаче трябва да има положително нетно въздействие върху ресурсите и да преодолява значителни предизвикателства, в това число риска от насърчаване на неустойчиви модели на потребление, от съкращаване на трайността на интелигентни продукти и застрашаване на сигурността на чувствителни търговски данни.

Прилагането на посочените мерки, насочени към въвеждане на кръговата икономика в ежедневието ще доведе до укрепване на социалното и териториалното сближаване на ниво ЕС и на ниво отделна държава членка, ще благоприятства балансирано разпределение на работните места, отговарящо на стандартите за здраве и безопасност, като по този начин ще се създават условия за справедлив и устойчив растеж.

⁷⁵ COM(2019) 22.

⁷⁶ COM(2015) 192 final, Стратегия за цифров единен пазар за Европа.

ВТОРА ГЛАВА.

УСТОЙЧИВИТЕ ФИНАНСИ: ГРЪБНАКЪТ НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ И КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА

I. ФИНАНСИРАНЕТО НА КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА

проф. д-р **Виржиния Желязкова**

1. Финансовата система и кръговата икономика

Финансовата система като цяло – в Европа банките, в САЩ основно фондовите борси – е ориентирана предимно към финансиране на линейната икономика. Тя е доминиращият икономически модел; производствените цикли, оттук и бизнес циклите на отделните индустрии и продукти, са добре известни. Това гарантира относителна предвидимост на размера на очакваните печалби, които те генерират, и то дава необходимата за финансовите пазари степен на вероятност за възвращаемостта на инвестираните средства. За да могат банките и капиталовият пазар да предоставят така необходимия ресурс за превръщането на линейната икономика в кръгова, трябва самите те да претърпят сериозна трансформация. Тази трансформация е многопластова и разбира се, притежава множество специфични характеристики, от една страна по отношение на банките, от друга – на капиталовия пазар, като от своя страна в рамките на конкретния капиталов пазар или банка съответно съществуват редица особености.

Тъй като за Европа доминираща роля за финансирането на икономиката определено играят банките, анализът в настоящото изследване ще бъде фокусиран върху тях, като на капиталовите пазари ще се отдели по-малко внимание. За тях ще бъдат представени някои основни тенденции, имащи отношение към кръговата икономика и насочващи към бъдещото развитие на отделни сегменти в техните рамки.

Банките са сред основните източници на капитал за дейността на фирмите. Тяхната роля за развитието на съвременните икономически системи е водеща – те преразпределят средствата между отделните икономически субекти. До голяма степен в тяхна власт е отпускането на кредитен ресурс и определянето на условията за финансиране. Затова и политиките, които банките възприемат в тази област, са изключително важни, когато става дума за преминаването от линеен към кръгов модел на икономиката.

Най-общо могат да се очертаят следните **проблемни области по отношение на банките**, които ще бъдат обект на разглеждане в настоящото изследване:

➤ *Регулаторни* – като всички организации, създадени за печалба, банките естествено ще продължат да финансират линейната икономика под всички възможни форми, когато това е доходноносно за тях. За да започнат да ограничават достъпа до

финансиране на дейности, които противоречат на кръговата икономика, банките трябва да бъдат подложени задължително на поне два вида “стимули”:

1) натиск от страна на регулаторните органи върху самите тях, т.е. от страна на държавата в лицето на централната банка;

2) натиск от регулаторните органи върху техните клиенти (конкретните икономически субекти) да трансформират дейностите си. Този натиск би могъл да бъде под формата на различни бариери за линейни производства, глоби и други санкции, които съвкупно да увеличават риска от реализиране на загуби от страна на банките поради това, че не биха могли например да съберат вземанията си от клиенти, чиито продукти вече нямат пазар (поради забрана от страна на държавата за търгуването с тях, например, тъй като са резултат от линейни производства);

➤ *Управленски* – необходимостта ръководствата на банките да осъзнаят нуждата от промяна. Това е задължително условие за прокарването на всяка една политика, особено когато тя води до рязък завой от традиционния начин на функциониране. Тази осъзнатост обаче ще се появи по естествен начин под натиска за промяна, оказван от регулаторните органи. В условията на подобна осъзнатост ръководствата на банките ще могат да изиграят своята ключова роля за идентифицирането на новите продукти и услуги, които институциите да започнат да предлагат на отделните лица в контекста на трансформацията към кръгова икономика. Осъзнаването от страна на мениджмънта на нуждата от промяна е свързано до голяма степен с избора на подходящ управленски стил, прилаган в организацията, съчетан с нужните лидерски умения и личностни характеристики, които помагат на лидера ефективно да управлява организацията и да е отворен към промяната.⁷⁷ Виктория Гацова изследва проблема за времевата ориентация на лидера, която е важно да отговаря на потребностите и изискванията на организацията.⁷⁸ Ако лидерът е ориентиран към времевата зона „бъдеще“, се допуска, че той е по-добър в изграждането на визия.⁷⁹ Според В. Гацова бъдещата времева насоченост би помогнала на лидера да възприема и осъществява промените, засягащи организацията.⁸⁰

⁷⁷ Гацова, В. Годишник на СУ, кн. Психология, София: УИ “Св. Климент Охридски“, 2016, ISSN 0204-9945, стр. 126.

⁷⁸ Гацова, В. Съвременният лидер. Времева перспектива и управленски стил, София: „Св. Григорий Богослов“, 2020, ISBN 978-954-8590-86-0, стр. 101.

⁷⁹ Гацова, В. Времеви измерения на организацията и ориентация на лидера към минало, настояще и бъдеще. Сборник с научни доклади "Човешки ресурси, лидерство и организационен мениджмънт", 1, 2016, ISSN 2357-945X, стр. 433-449.

⁸⁰ Гацова, В. Лидерство и времева перспектива. Мениджмънт, консултиране, организационно развитие, 1-2, 2015, ISSN 1314-8737, стр. 19.

Изграждане и поддържане на вътрешен административен капацитет. Не само ръководството, но и служителите на банките ще трябва да придобиват знания относно новите особености на кръговите производства. Това ще се налага, тъй като кръговите производства имат различен цикъл и особености от гледна точка на икономическите им измерения –разходи, приходи, печалба, продължителност на живота на продуктите и пр. В това отношение предстои трудовите пазари да претърпят редица метаморфози, за да отговорят на новите потребности на променящия се икономически модел. За някои страни като България, това ще е поредната трансформация в най-новата ни история, тъй като редица такива вече се случиха след присъединяването на страната ни към ЕС,⁸¹ макар че, както посочва Ангелов, генерално българския трудов пазар българския трудов пазар днес има проблеми, които не се различават съществено от тези на другите европейски трудови пазари.⁸² Липсата на административен капацитет вътре в организацията може да се окаже едно от най-сериозните препятствия пред реализирането на прехода към кръгова икономика, и оттам не трябва да забравяме връзката на състоянието на подготвеността на необходимите кадри, т.е. на пазара на труда за този преход, тъй като именно пазарът на труда има ключово значение за стабилността на икономиката, за общественото и социалното развитие на страната, за равнището и качеството на живота.⁸³

Дружествата за управление на активи, основни играчи на капиталовите пазари, управляват огромни обеми от средства под формата на различни видове ценни книжа. Те са заинтересовани да се насочват към книжата на тези компании, които са най-перспективни. Както посочват данните от статистиките на Eurosif, през последните десет години, въпреки финансовата криза, все повече инвеститори се насочват към различни видове най-общо казано „зелени ценни книжа“. Важното е, че тази стратегия до момента се оказва силно печеливша, което е и причината за нарастващия интерес към нея. В този смисъл, дейността на дружествата за управление на активите е изключително важна за преминаването от линеен към кръгов модел на икономиката.

По отношение на **счетоводството и отчетността** за ефектите от дейностите на отделните организации върху околната среда практически липсват задължителни

⁸¹ Симеонов, И., Ангелов, А. Анализ на въздействието на европейските фондове върху развитието на човешките ресурси и пазара на труда. Сборник доклади от международна конференция „Съвременни управленски практики VII. Проекти и региони.“, Бургаски свободен университет, 2012 г. стр. 306-312, стр. 306

⁸² Ангелов, А. Финансово-икономическа оценка на преките инвестиции то европейските структурни фондове на трудовия пазар в България. ИК „Шанс“, 2013 г., ISBN 978-619-90058-1-1, стр. 7

⁸³ Ангелов, А. Финансово-икономическа оценка на преките инвестиции от европейските структурни фондове на трудовия пазар в България, Издателска къща „Шанс“ АД, 2015 г., ISBN 978-619-90058-5-9, стр 5

стандарти. Това води до избирателност в действията на фирмите и пречи на постигането на целите, които правителствата поставят на макроравнище. Следователно, от ключово значение е възможно най-скоро да се създадат съответните правила за счетоводна и финансова отчетност, а също така и за държавната статистика, така че да е възможно да се събира цялостна информация за преобразуването на икономическия модел.

Застрахователните дружества не са обект на настоящото изследване и тук само ще споменем, че те осигуряват активното управление на различните видове рискове, пред които са изправени организациите. Тяхната роля е свързана с предвиждането на опасностите от възникване на негативни събития и претърпяването на щети от икономическите субекти. Промените в околната среда и въздействието им върху обичайния начин на извършване на икономическите дейности трябва да бъдат отчитани от застрахователните компании, за да бъдат обхванати рисковете, произтичащи от тях. Същевременно застрахователните компании се явяват и големи инвеститори, управлявайки средствата, привлечени от застрахователните премии. Техните инвестиционни избори също следва да отразяват тенденциите на капиталовите пазари, където през последните десет години се наблюдава засилен интерес към ценните книжа на фирмите, показващи по един или друг начин грижа за околната среда.

2. Банките и прехода към кръгова икономика

Преминаването от линеен към кръгов модел на икономиката изисква редица промени в начина, по който оперират банките. Този преход създава пред тях както възможности, така и рискове. В скорошно изследване на ING Bank, посветено на тази тема, са очертани основните възможности и предизвикателства пред банките. Най-общо те могат да могат да се свържат с пет основни бизнес модела, чиито отделни елементи бяха разгледани в първата част на изложението, и които в систематизиран вид са представени тук.⁸⁴

Първият модел е насочен към трансформация на производството така, че да се използват само суровини от възобновяеми източници или такива, които подлежат на пълно рециклиране. По този начин ще се елиминират отпадъците и ще се прекрати изчерпването на природните богатства. Поддръжниците на този модел споделят

⁸⁴ Вж. Rethinking Finance in a Circular Economy. Financial implications of circular business models. ING. 2015

убеждението, че само така може да се премине от линеен към кръгов модел на икономиката.

Вторият бизнес модел засяга повторното или многократно използването на материалите, от които са създадени продуктите, за изработването на нови стоки.

В основата на **третия модел** стои концепцията за удължаването на жизнения цикъл на продуктите чрез поправянето и подобряването им, а също така и в резултат на допълнително положени усилия за предлагането им на нови пазари. Удължаването на живота на стоките ще доведе не само до отлагане на изхвърлянето им под формата на отпадъци, но и ще генерира печалби от продажбите им, отдаването им под наем и употребата им.

Четвъртият бизнес модел предлага замяната на индивидуалното ползване на различни стоки с колективно. Например споделяне на автомобили, на различни уреди и пр. Така ще се елиминира ниската ефективност, характерна за употребата на подобни стоки, които при индивидуалното ползване често се амортизират, без да бъдат използвани дълго време.

Петият модел предлага фундаментална промяна в начина, по който се гледа на стоките: от актив, който е притежание на собственика си – в услуга, която се ползва само при необходимост. Така ще се постигнат няколко ефекта. От една страна ще се увеличи ефективността на използването на стоките. От друга, поради това, че няма да има нужда те да се придобиват срещу значителни в някои случаи суми, повече хора ще имат достъп до тях. На трето място, в резултат на това, че повече хора ще ползват повече стоки, ще се създадат и редица съпътстващи пазари, на които ще се предлагат други, допълващи стоки и услуги.

Тъй като се наблюдава голям интерес в обществото за въвеждане на различни варианти на петте кръгови модела, очакванията са в следващите десет години пазарът на продукти и услуги, които имат отношение към тях като цяло да достигне нетен ръст между 1% и 4%. Това представлява възможност за банките да предлагат свои продукти и услуги и да разширяват клиентската си база и пазарния си дял. Освен това, подобна политика резонира с обявяваните от все повече банки намерения за оказване на подкрепа за устойчивото развитие. Изследванията показват, че клиентите, които работят в областта на устойчивото развитие по един или по друг начин са по-иновативни, демонстрират по-

добри финансови резултати и имат по-добри кредитни рейтинги, което за банките означава по-нисък кредитен риск и по-голяма сигурност на портфейлите.⁸⁵

Същевременно финансирането на кръговата икономика поражда и някои предизвикателства за банките.

На първо място, поради удължаването на живота на продуктите се налага да се преосмисли начина на изготвянето на оценка на обезпеченията. Това естествено рефлектира в оценката на риска, особено кредитния риск на съответната сделка и клиент, а оттам и върху всички показатели, които имат отношение към проследяването на кредитния риск, каквито са загубите в случай на фалит, експозицията в случай на фалит и очакваните загуби. Другият важен принцип при кръговата икономика, свързан с действията по експлоатирането на стоките в рамките на удължения им живот, означава не само, че те притежават функционалните характеристики за по-дълъг живот, но и че реално се ползват на пазара. Като пример може да се посочи политиката на компанията Филипс да извеза медицинското оборудване от платежоспособните си клиенти, след като то е експлоатирано известно време и да го препродава на вторичния пазар, където клиентите са по-слабо платежоспособни фирми. Често пъти изземването става, след като оборудването е напълно амортизирано от счетоводна гледна точка. Тук възниква и въпросът за амортизационните норми за такова оборудване. Ако фирмата, която го купува на вторичния пазар, прави това с кредит и като обезпечение предоставя оборудването, то банката ще трябва да го оцени по някакъв начин.

На второ място, тенденцията продуктите (предметите), когато е възможно да се ползват под наем, вместо да се закупуват, също влияе върху банките поне по две линии. От една страна, те вече не приемат дадения под наем продукт като обезпечение за кредитите, той остава собственост на фирмата, от която клиентът на банката го взема за ползване. Следователно банките трябва да преосмислят модела, по който финансират подобни клиенти. От друга страна, ползването под наем на даден предмет, вместо закупуването му, на практика разширява пазара за него, тъй като повече лица могат да си го позволят. Разширяването на пазара на въпросния продукт теоретично води и до разширяване на пазара за банките, те обаче ще трябва да променят схемите си за оценка на рисковете на тази нова категория клиенти. Очакванията са клиентите, които ползват стоки под наем в основната си част да бъдат не високо платежоспособни. Така че банките

⁸⁵ Вж. Rethinking Finance in a Circular Economy. Financial implications of circular business models. ING. 2015, p. 7.

ще поемат допълнителни рискове, когато финансират такива клиенти. Освен това, собствеността на стоката едва ли ще може да се прехвърля на банките като обезпечение и това допълнително ще завиши рисковостта на подобни трансакции. Следователно може да се каже, че тенденцията при финансирането на кръговия модел се характеризира с изместване на фокуса от значението на обезпеченията към това на паричните потоци. Подобно изместване изисква цялостна промяна на концепцията на банкирането и фундаментални промени в кредитните политики на банките.

На трето място, значението на лизинговата форма на финансиране ще се увеличава. Банките могат да играят ролята на лица, предоставящи стоки на лизинг в много по-големи мащаби от настоящите. Търсенето на стоки на лизинг ще се увеличава, както вече стана дума, и това е една допълнителна възможност за банките. Предизвикателствата, които произтичат от разширяването на лизинговите портфейли както по отношение на видовете предлагани стоки на лизинг, така и на видовете клиенти, са свързани с необходимостта да се познават особеностите на тези стоки, както и характеристиките в поведението на клиентите. Удължаването на полезния живот на стоките ще трябва да се отрази в изчисляването на риска на клиентите в лизинговия портфейл. От друга страна, и тук, както и в кредитния портфейл, ще се налага банките да предефинират политиката си по отпускане на лизингово финансиране, като имат предвид удължения живот на стоките и от относително по-малката платежоспособност на клиентите.

На четвърто място, поради променящите се предпочитания на потребителите от една страна, от друга – заради нарастващия брой регулаторни изисквания към бизнеса относно отношението му към околната среда, банките ще трябва да разработят и интегрират в съществуващите си модели за оценка на кредитния риск и оценката на екологичния риск. Следенето на екологичния риск в кредитните портфейли, включително и в частта на лизинга, постепенно ще се превърне в императив. Трудностите в тази област се дължат на липсата на единна приета към момента методология за оценяването на екологичния риск, което поражда неувереност, че може да бъде остойностен и нежелание да се започне работа в тази насока.

Управлението на екологичния риск при същинските банкови дейности има ключово значение за приноса на банките за развитието на кръговата икономика. Докато продължава кредитирането на предприятия, които поддържат линейния модел и на които им липсва стратегия и визия за промяна, много трудно ще се постигне преход към кръгова икономика. От своя страна, банките са ориентирани към печалбата и това е естествено – стремежът за реализиране на финансов успех е част от рационалното мислене на всеки

икономически субект. Следователно, ако за банките няма стимули да отказват финансиране на високодоходоносни, но вредящи на околната среда фирми, те няма да го правят. Също няма и да финансират много иновативни, отлични по своята същност идеи, подкрепящи кръговия модел, които обаче са със съмнителна, поне в краткосрочен план, рентабилност. Банките не могат да бъдат обвинявани за този начин на действие и не може да се очаква промяна от тяхна страна, без наличието на основателна причина.

На този етап картината от гледна точка на банките изглежда по следния начин и това затруднява разгръщането и на управлението на екологичния риск:

1. Липсват регулаторни изисквания (Базел III, регулации на националните банки), които да вменяват на банките задължението да проследяват детайлно екологичните рискове, свързани с кредитирането на фирмите. Това веднага означава, че тази дейност остава в сферата на пожеланията и възгледите на ръководството на банките.
2. Банките, които изявяват желание да внедрят система за управление на екологичните рискове, се сблъскват с липсата на унифицирана методология, по която това да стане. В момента може би най-прилаганата методология е тази на Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕВБР). Тя е ясна и добре разработена. Все пак обаче дори и при прилагането ѝ естествено възникват множество допълнителни методологични въпроси, произтичащи от необходимостта тя да се адаптира от една страна към особеностите на националните законодателства и класификации на индустриите, и от друга – към специфичните характеристики на портфейлите на отделните банки.
3. Трети проблем, който обаче едва ли може да бъде избегнат, дори ако имаше стандартизирана и приета за целия свят методология, е чисто технологичното, софтуерното интегриране на оценката на екологичния риск в системата за оценка на кредитния риск. Това обикновено трябва да бъде обект на отделен сериозен вътрешнобанков проект, който отнема немалко ресурси и време, и който трудно би бил инициран, ако няма регулаторен натиск за осъществяването му.

Въпреки декларираното желание от страна на държавите (Европейския съюз като цяло и всяка отделна страна в неговите рамки, а това в по-голяма или по-малка степен важи и за всички останали страни по света) – за смяна на модела от линеен към кръгов, на практика няма достатъчно добре разработени инструменти, с които те да подкрепят тази промяна. Разработването на петте модела, свързани с реализирането на кръгова

икономика, за които стана дума по-горе, изисква сериозно финансиране. В редица случаи финансирането трябва да се случи преди още да е ясно точно какъв ще бъде пазарът на дадения продукт или услуга, ще има ли търсене за него, потребителите ще искат ли да променят навиците си и ако да – с какъв времеви лаг спрямо въвеждането на новите продукти и услуги ще стане това. Ако разгледаме например модела, който разчита на изместване на предпочитанията на потребителите вместо да закупят дадена стока и да плащат за придобиването ѝ, да я наемат, когато имат нужда – кога би могло да се случи това? Дали за всички стоки преходът може да стане за едно и също време или за дадени стоки ще стане веднага след появата на възможност за наемане, а за други ще трябва години на промяна на потребителските навици? Безспорно, противно на теорията за рационалното мислене на икономическите субекти, ще се окаже, че за някои групи от стоки, особено тези в луксозния сегмент, притежаването ще бъде въпрос на престиж и ще придава смисъл за тази стока да бъде извършен съответният разход.

Това са важни въпроси, които изискват много сериозно обмисляне, за да се намери адекватната форма на финансиране на начинанията, целящи реализирането на подобни бизнес модели. Не би било реалистично да се очаква, че банките с готовност ще поемат риска да експериментират с финансирането на дейности, за които самите те не могат да определят поне в някакви граници бъдещата възвращаемост. Без възможност да се определи очакваната бъдеща възвращаемост на отпуснат кредит, трудно може да се изчислят и останалите параметри по него, каквито са вероятността от фалит, загубата в случай на фалит, експозицията в случай на фалит и накрая – очакваните загуби. Следователно, държавата трябва да се намеси поне на първоначалния етап на преминаване към кръгова икономика, като застане зад различните нови начинания.

Подкрепата на държавата може да се реализира под формата на държавни гаранции и участия в различни дейности. Ако държавата създаде гаранционен фонд за инициативи, целящи реализирането на някой от петте бизнес модела на кръговата икономика, банките биха предоставили необходимия кредитен ресурс на предприемачите. След като минат години и се натрупа опит в подобни проекти, установят се отговорите поне на някои от поставените по-горе въпроси и преходът към кръгова икономика набере инерция, държавата ще може да се оттегли. Следователно, може да се каже, банките очакват от държавата инициатива, за да се включат активно във финансирането на кръговата икономика. Държавата обаче няма защо да очаква от тях да направят на пазарен принцип първата крачка (както се и случва). Несигурността в началото на всеки преход е твърде голяма, а необходимо е да припомним, че банките са консервативни институции.

Управлението на екологичния риск не е само пасивна дейност, състояща се в прилагане на някаква процедура, при която се разглеждат различни документи на клиента, или в изчисляването на скоринг за него въз основа на параметрите на експозицията и други показатели. То има и една проактивна част, която се състои не само в оценката на клиента според това доколко отговаря на съществуващите условия и съществуващата продуктова гама в банката, а в разработването на такива продукти и услуги, които да отговарят на неговите нови нужди, и които, така да се каже, да го правят подходящ бенефициент по тях. За да се създадат обаче такива продукти е необходима сериозна работа вътре в банките. Трябва да се изгради необходимо ниво на експертно знание, което включва познаването на най-новите тенденции на пазара, покупателната способност на клиентите, тенденциите на търсенето от тяхна страна, и не на последно място – демографската характеристика на обществото. Не трябва да се забравя, че склонни към промяна на потребителските си навици са по-скоро младите хора. Лицата в средна възраст, както и пенсионерите, в повечето случаи не са сред готовите да променят поведението си. За да създадат продукти, които да са насочени към опазването на околната среда по един или друг начин, и за да намерят пазар за тези продукти, банките трябва да изследват целия този кръг от проблеми, а навярно и още много други, които на този етап не могат да бъдат предвидени.

3. Цялостно управление на екологичния риск или концепцията за зелената банка

За да допринасят банките за реалното осъществяване на кръговата икономика, самите те трябва да бъдат ориентирани към нея. Когато говорим за екологичните аспекти на кръговата икономика, това в микро план за банките следва да означава, че трябва да бъдат „зелени“, в смисъл, че трябва да възприемат като своя философия и стратегия опазването на околната среда. Това съвпада с въвеждането на цялостна система за управление на екологичния риск в банковия сектор – и тази система не само да обхваща вътрешното потребление на ресурсите и следенето на равнището на екологичния риск *post factum* на отпускането на кредитите, но да бъде проактивна в областта на изработването на банкови продукти и услуги, насочени към околната среда.

Съществуват четири равнища (нива) на управление на екологичния риск в банките. Те са представени в схематичен и опростен вид на *Фиг. 2*.

Първото равнище е свързано с управлението на риска за околната среда, който произтича от т. нар. преки ефекти от дейността на банката. Това са последствията от

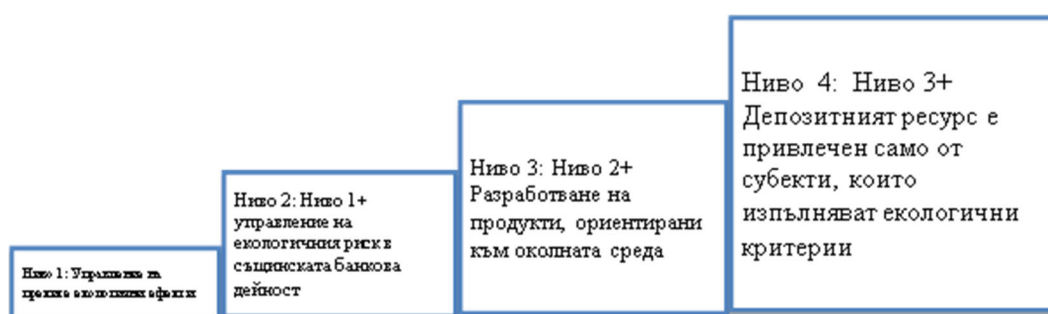
самото ѝ съществуване, за нуждите на което тя използва енергия от различни източници, хартия, вода, генерира отпадъци и пр.

Второто равнище надгражда първото и освен това предполага разработване на политика за управлението на екологичния риск в същинската дейност на банката, в случая на европейските банки, предимно в областта на корпоративното кредитиране (тук на този етап включваме и лизинга, факторинга и другите форми на търговско финансиране).

Третото равнище обхваща първите две и разширява управлението на екологичния риск посредством разработването на подходящи продукти, насочени към околната среда, или, както стана дума по-горе, това е проактивното управление на риска.

Четвъртото, най-високо равнище надгражда третото и предполага ориентиране и на депозитната политика към източници на ресурс, които имат доказано положително отношение към околната среда (с всички условности на този израз).

Докато до първото и второто ниво вече са достигнали немалко банки, то третото (особено при създаването на цялостна продуктова политика, насочена към околната среда, а не само спорадичната поява на някои "екзотични" продукти) и четвъртото принадлежат изцяло на бъдещето.

Фиг. 1. Четирите равнища на банково управление на екологичния риск

Международната банкова общност в лицето на Финансовата инициатива към Програмата за околна среда на ООН (United Nations Environmental Program Finance Initiative, UNEP FI) признава необходимостта от фундаментална промяна в подхода на банките спрямо икономиката. В контекста на този начин на мислене е и приетият от тази организация през м. май 2016 г. **Манифест за положително въздействие (Positive Impact Manifesto)**. В него се декларира, че банките трябва да използват уникалната си позиция на посредници между реалната икономика и капиталовите пазари и да започнат да преориентират бизнес моделите си към финансиране на устойчивото развитие, неотменна част от което е опазването на околната среда.⁸⁶ Целта на тази промяна трябва да бъде реализирането на цялостно положително въздействие от дейностите им, което от своя страна е дефинирано като „доказуемо водещо до позитивно въздействие върху икономиката, обществото и околната среда, след надлежното отчитане и минимизиране на всички негативни въздействия.“

Банковата комисия към UNEP FI инициира проект за разработването на тази нова парадигма, което включва и създаването на пътна карта към промяната на модела. Според тази пътна карта до края на 2016 г. трябва да се създадат конкретни насоки, които да се предоставят на банките за начина, по който да започнат да преориентират модела си, а през следващата 2017 г. да бъдат представени на пазара. Пътната карта предвижда и лансирането на бизнес инкубатор през 2016 г., в който да се тества приложението на насоките, които ще се изработват. Лидери на тази инициатива са банките ING, Société Générale и Triodos, които са и членове на борда на банковата комисия към момента.⁸⁷

В друго скорошно изследване, отново изготвено по инициатива на UNEP FI от Института за устойчиво лидерство към Кеймбриджкия университет, са очертани основните причини, поради които се налага спешно да се предприемат мерки от банките за преориентиране от финансиране на конвенционалния линеен, към подкрепа на кръговия модел посредством управление на екологичния риск на всички равнища.⁸⁸

⁸⁶ Вж. Positive Impact Manifesto. UNEP FI. May 2016. Достъпен на <http://www.unepfi.org/fileadmin/documents/PositiveImpactManifesto.pdf>, стр. 2.

⁸⁷ Вж. Positive Impact Manifesto. UNEP FI. May 2016. Достъпен на <http://www.unepfi.org/fileadmin/documents/PositiveImpactManifesto.pdf>, стр. 4.

⁸⁸ Banking & Sustainability Time for Convergence. A Policy Briefing on the links between Financial Stability and Environmental Sustainability. UNEP FI. 2015. Достъпен на: http://www.unepfi.org/fileadmin/documents/BankingSustainability_TimeForConvergence.pdf. 5,6.

На първо място се посочва, че екологичните рискове се увеличават както по брой, така и по интензитет. Поради това все по-често се наблюдава взаимодействие между тях и други социално-икономически тенденции, които вече в своята съвкупност се отразяват върху финансовата стабилност на различни места.

На второ място, се появяват и редица непреки ефекти от засилването на екологичните рискове. Непреките ефекти са свързани с обществения отговор на тези рискове, който често се пренася в определени регулаторни инициативи. Всичко това влияе върху средата, в която оперират банките и въздейства върху успеха на техните бизнес модели.

На трето място, екологичните рискове започват да се проявяват по все по-усложнен начин. Това се дължи на няколко причини:

- ✓ нарастващата свързаност между отделните видове екологични рискове;
- ✓ несигурност относно времевите хоризонти, в които ще се проявяват тези рискове, техните честота и интензитет;
- ✓ развитие на проявлението на някои от екологичните рискове и създаването на различни взаимозависимости между тях в течение на времето.

Подходящ пример, който илюстрира тези три особености, са последствията, наблюдавани в САЩ през 30-те години на XX в. в резултат на прилагането на редица несполучливи земеделски практики върху мащабни терени през предходните 100 години. Прашните бури, които се оформят поради нарушаването на екоравновесието и влошаването на качеството на почвите, практически съсипват икономиката на цели земеделски региони. Впоследствие настъпва икономическа криза, а тя води до масирани загуби за банките-кредитори на фермерите. Значимостта на тези рискове налага все повече необходимостта от предприемането на сериозни регулаторни мерки.

4. Изводи

Най-развитите държави в света не са създали регулации, с които да стимулират проактивното управление на екологичния риск и оттам – кредитирането на проекти, насочени към околната среда. В Базел III определено има възможности за поставяне на изисквания към банките в тази област, но това е въпрос на консенсус на международно равнище. При наличието му може да се мисли за формулиране на изисквания в рамките и на трите стълба. По-конкретно: в Стълб I да се разширят и конкретизират изискванията по отношение на качеството на капитала, в Стълб II да се поставят такива в частта, посветена на оценката на изложеността на портфейлите на системни екологични рискове, а Стълб III да се допълни със задължителни изисквания към банките за оповестяване на информация за екологичния риск по точно определени критерии.

Трябва да се мисли не само за проявлението на екологичните рискове на ниво сделка или отделен клиент, но и на макро равнище, за да може да се прави цялостна оценка доколко и по какъв начин банковата система е изложена на тях и следователно до каква степен тя допринася за трансформацията на линейния модел в кръгов.

Освен по линия на регулациите, каквито са правилата на Базел III, редица учени, като например проф. К. Александър от Кейбриджкия университет и екипът му предлагат да се обмислят и начини за подкрепа от страна на държавата на проекти, насочени към опазването на околната среда с инструментите на паричната политика. След като опазването на околната среда е държавен приоритет, тогава естествено е тя да отделя целенасочено парични средства в тази посока, при което банките да играят ролята на посредници.

Тази идея предизвиква смесени отзиви от представителите на отделните страни по време на дискутирането ѝ в рамките на изследването, което UNEP FI прави по въпроса. За някои държави подобна политика е подходяща, докато за други изглежда носеща потенциал за дестабилизация. Така например Китай възприема подобен подход, докато Бразилия и Перу се опасяват, че обявяването на един вид количествени улеснения с цел подпомагане на околната среда би могло да се изтълкува от инвеститорите на капиталовите пазари като признак за нестабилна парична политика. Светът вече е свидетел на експеримент от страна на Ливанската централна банка, която с декрет № 7835 решава да отпусне специална ликвидност на банките в страната, която да се използва за

кредитиране на различни зелени инвестиционни дейности.⁸⁹

Подходът, при който се използват средствата на паричната политика за стимулиране на зеленото кредитиране като цяло е по-сложен и едва ли лесно би се възприел от повечето централни банки по света, най-вече заради разнопосочните пазарни реакции, които следват всяко парично разхлабване.

В обобщение може да се каже, че в сферата на оценката, мониторинга и оповестяването на информация за екологичния риск на този етап липсва стандартизация в международен план, а също така и задължителни изисквания към банките за проследяването на този риск. Съществуващите изисквания в Базел III са бегли и имат общ характер. Начинът, по който са формулирани, дава възможност на банките да заобикалят следенето на екологичния риск, отдавайки предимство на ясните финансови ползи за себе си при финансирането на различни сделки.

Следователно, настоящото състояние на регулациите в по-голямата част от света поощрява пренебрегването на екологичните рискове. Това се дължи на липсата на достатъчно разбиране на проблема на държавно равнище. Доказателство за това са примерите на Китай, Бразилия и Перу. В тези страни са въведени конкретни изисквания към банките по отношение на управлението на екологичния риск и резултатите от тази политика, както е видно от практиката в Перу, са окуражаващи. Китайските власти пък са стигнали до задълбоченото разбиране, че икономиката на тази огромна развиваща се страна не би имала устойчиво бъдеще, ако се пренебрегват императивите на околната среда. Това ги е тласнало отсега да поставят строги изисквания както към банките, така и към фирмите от всички сектори на икономиката да спазват екологичното законодателство. Сериозните санкции, които се предвиждат в случаи на нарушения, са достатъчно добър стимул за пазарните участници да следват законите. По този начин, както и в Перу и Бразилия, в Китай се работи по изграждане на цялостна култура в обществото, в центъра на която стои опазването на околната среда.

⁸⁹ За повече вж. Overview of the recent monetary, banking, and financial developments in Lebanon 2015. Banque du Liban - Monetary Overview. <http://www.bdl.gov.lb/pages/index/1/119/monetary-overview.html>

II. ЗАКОНОВИ ИЗИСКВАНИЯ И РАМКИ ЗА ОТЧЕТНОСТ НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

проф. д-р Али Вейсел

1. Законови изисквания за отчетност на устойчивото развитие

С развитието на икономиката и ръста на производствените мощности хората стават по-чувствителни към въпроси, свързани с екологичното равновесие и социалната справедливост. Така се променят потребностите от счетоводна информация. Но във финансовите отчети могат да се представят само активи, пасиви, собствен капитал, доходи и разходи, които отговарят на съответните дефиниции и надеждно могат да се измерват. Част от екологичните и социалните въпроси не могат да се признават счетоводно. Поради това се поражда необходимостта от нова отчетност. Въвеждат се понятията екологично счетоводство (Environmental Accounting), социалното счетоводство (Social Accounting), корпоративна социална отчетност (Corporate Social Reporting), счетоводство на устойчивото развитие (Sustainability Accounting), интегрирана отчетност (Integrated Reporting), нефинансова отчетност (Non-Financial Reporting) и други. Новата отчетност се въвежда в България на 01.01.2017 г., със законово изискване за съставяне на „нефинансова декларация“ (Non-Financial Statement).

Законовите изисквания за нефинансова декларация са приети с транспонирането на *Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година относно годишните финансови отчети, консолидираните финансови отчети и свързаните доклади на някои видове предприятия и за изменение на Директива 2006/43/ЕО на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Директиви 78/660/ЕИО и 83/349/ЕИО на Съвета*⁹⁰ и *Директива 2014/95/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2014 г. за изменение на Директива*

⁹⁰ Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година относно годишните финансови отчети, консолидираните финансови отчети и свързаните доклади на някои видове предприятия и за изменение на Директива 2006/43/ЕО на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Директиви 78/660/ЕИО и 83/349/ЕИО на Съвета. Официален вестник на Европейския съюз, L 182/19 от 29 юни 2013 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&from=BG>.

2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на нефинансова информация и на информация за многообразието от страна на някои големи предприятия и групи^{91, 92}

Тази декларация е задължителна за изготвяне от големите предприятия, които са предприятия от обществен интерес и които към 31 декември на отчетния период надвишават критерия за среден брой служители през финансовата година от 500 души.⁹³

Според Закона за счетоводство *големи предприятия* са предприятията, които към 31 декември на текущия отчетен период надвишават най-малко два от следните показателя:⁹⁴

- балансова стойност на активите – 38 000 000 лв.;
- нетни приходи от продажби – 76 000 000 лв.;
- средна численост на персонала за отчетния период – 250 души.

Предприятията от обществен интерес са следните:⁹⁵

- предприятия, чиито прехвърлими ценни книжа са допуснати до търговия на регулирания пазар в държава – членка на Европейския съюз;
- кредитни институции;
- застрахователи и презастрахователи;
- пенсионноосигурителните дружества и управляваните от тях фондове;
- „Холдинг Български държавни железници“ ЕАД, и дъщерните му предприятия; Национална компания „Железопътна инфраструктура“;
- ВиК оператори по смисъла на Закона за регулиране на водоснабдителните и канализационните услуги, които са средни и големи предприятия;
- следните предприятия, когато са големи предприятия съгласно посочените по-горе критерии:
 - ✓ инвестиционни посредници;
 - ✓ колективни инвестиционни схеми и управляващи дружества по смисъла на *Закона за дейността на колективните инвестиционни схеми и на други предприятия за колективно инвестиране*;

⁹¹ Директива 2014/95/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2014 г. за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на нефинансова информация и на информация за многообразието от страна на някои големи предприятия и групи. Официален вестник на Европейския съюз, L 330/1 от 15 ноември 2014 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095&from=BG>.

⁹² Закон за счетоводството, Обн. ДВ. бр. 95 от 8 декември 2015 г., посл. доп. ДВ. бр. 22 от 13 март 2018 г., Допълнителни разпоредби, параграф 2.

⁹³ Пак там, чл. 41.

⁹⁴ Пак там, чл. 19, ал. 5.

⁹⁵ Пак там, Допълнителни разпоредби, параграф 1, т. 22.

- ✓ финансови институции, по смисъла на Закона за кредитните институции;
- ✓ търговски дружества, чиято основна дейност е да произвеждат и/или пренасят и/или продават електроенергия и/или топлоенергия;
- ✓ търговски дружества, чиято основна дейност е да внасят и/или пренасят и/или разпределят и/или транзитират природен газ;

Предприятията от обществен интерес за целите на закона се третираат като големи предприятия, с изключение на приложимата счетоводна база, независимо от балансовата стойност на активите, нетните приходи от продажби и средната численост на персонала.⁹⁶

Предприятие, което е дъщерно предприятие, се освобождава от задължение за изготвяне на нефинансова декларация, ако предприятието и неговите дъщерни предприятия са включени в консолидираната нефинансова декларация на друго предприятие.

Съгласно *Закона за счетоводството* нефинансовата декларация може да се **представи по два начина:**⁹⁷

- като в доклада за дейността се включва информация и анализ по въпроси, свързани с екологията и служителите;
- изготвя се отделен доклад, при условие, че той:
 - ✓ се публикува заедно с доклада за дейността;
 - ✓ е обществено достъпен в срок до 30 юни на следващата година на интернет-страницата на предприятието, като това обстоятелство се посочва в доклада за дейността.

2. Законови изисквания за съдържанието на нефинансовата декларация

Законът за счетоводството изисква **нефинансовата декларация да съдържа** описание на политиките на предприятията по отношение на дейностите им, осъществявани в областта на екологията, социалните въпроси и тези, свързани със служителите, правата на човека, борбата против корупцията. Тя трябва да включва:⁹⁸

⁹⁶ Пак там, Допълнителни разпоредби, параграф 4.

⁹⁷ Закон за счетоводството, Обн. ДВ. бр. 95 от 8 декември 2015 г., посл. доп. ДВ. бр. 22 от 13 март 2018 г., чл. 49.

⁹⁸ Пак там, чл.

1. кратко описание на бизнес модела на предприятието – цел, стратегия, организационна структура, инфраструктура, продукти, следвани политики по отношение на основните и спомагателните дейности на предприятието и други;
2. описание на политиките, които предприятието е приело и следва по отношение на екологичните и социалните въпроси, включително дейностите, които е извършило през отчетния период и резултатите от тях;
3. целите, рисковете и задачите, които предстоят по отношение на екологичните и социалните политики, включително описание на такива дейности, които биха довели до неблагоприятно въздействие върху екологията, служителите или други социални въпроси;
4. описание на основните показатели за резултатите от дейностите, свързани с екологичните и социалните въпроси.

Има и предвидени **изключения** от тази разпоредба. Предприятията могат да не публикуват информация за предстоящи промени в политиките си, свързани с екологичните или социалните въпроси, които са в процес на договаряне, когато публикуването на подобна информация би довело до вреда на предприятието. Непубликуването на информацията в процес на договаряне не трябва да пречи на обективното разбиране за развитието, резултатите, състоянието на предприятието и въздействието на неговата дейност върху екологията и социалните въпроси. Когато такава информация не се публикува, ръководителят и членовете на управителния и надзорния орган на предприятието трябва да представят аргументирано становище за причините, по които информацията не е публикувана.

Когато не се спазват приетите политики по отношение на един или няколко от въпросите – предмет на нефинансовата декларация, тя трябва да съдържа ясно и аргументирано обяснение за причините, поради които приетите политики не се спазват.

Тези разпоредби се отнасят и за изготвянето на консолидирана нефинансова декларация. Тя се съставя от предприятията от обществен интерес, които са предприятия майки в голяма група, която към 31 декември надхвърля на консолидирана основа критерия за среден брой на служителите през финансовата година от 500 души.⁹⁹

⁹⁹ Пак там, чл. 51.

3. Насоки за съставяне на нефинансовата декларация

В Закона за счетоводството не са посочени подробни изисквания за съставяне на нефинансова декларация. Те обаче могат да се намерят в цитираната по-горе *Директива 2014/95/ЕС*. В нея са представени **рамките, които могат да се използват**.¹⁰⁰

Според Директивата предприятията могат да разчитат на националните рамки, на рамките, основани на нормите на Съюза, или на международните рамки, като например:

- *Схемата за екологично управление и одит (EMAS) [Eco-Management and Audit Scheme];*
- *Глобалния договор на Организацията на обединените нации (ООН) [the United Nations (UN) Global Compact];*
- *Ръководните принципи на ООН за бизнеса и правата на човека, прилагащи рамката на ООН „Утвърждаване, спазване и правни средства за защита“ (the Guiding Principles on Business and Human Rights implementing the UN ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework);*
- *Насоките за многонационалните предприятия на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) [the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Guidelines for Multinational Enterprises];*
- *Стандарт ISO 26000 на Международната организация по стандартизация (the International Organisation for Standardisation);*
- *Тристранната декларация на Международната организация на труда относно принципите за многонационалните предприятия и социалната политика (the International Labour Organisation's Tripartite Declaration of principles concerning multinational enterprises and social policy);*
- *Глобалната инициатива за отчетност (the Global Reporting Initiative);* или други признати международни рамки.

Сред другите рамки е *Международната рамка за интегрирана отчетност*, която е посочена в *Съобщение на Комисията „Насоки относно оповестяване на нефинансова информация (методика за оповестяване на нефинансова информация)“* от 26.06.2017

¹⁰⁰ Директива 2014/95/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2014 г. за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на нефинансова информация и на информация за многообразието от страна на някои големи предприятия и групи, преамбюл, параграф 9. Официален вестник на Европейския съюз, L 330/1 от 15 ноември 2014 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095&from=BG>.

г.¹⁰¹ В *Насоките* са представени основните принципи и съдържанието, което може да включва нефинансовата декларация.

Принципите, посочени в *Насоките*, са следните: оповестяване на съществена информация; обективна, балансирана и разбираема информация; цялостна, но кратка информация; стратегическа и ориентирана към бъдещето информация, ориентирана към заинтересованите страни информация; последователна и съгласувана информация.

Елементите на нефинансовата декларация, които са посочени в *Насоките*, са: 1. Бизнес модел; 2. Политики и надлежна проверка; 3. Резултат; 4. Основни рискове и тяхното управление; 5. Ключови показатели за ефективност; 6. Тематични аспекти. Те са подобни на посочените в Директивата и Закона за счетоводството, въпреки че са представени с наименования, които не са напълно идентични.

В насоките са представени примерни оповестявания по елементи, някои от които са следните:

1. Бизнес модел:

- бизнес среда;
- организация и структура;
- пазарите, на които се осъществява дейност и как може те да се развиват;
- цели и стратегии;
- основни фактори и тенденции, които могат да повлияят на бъдещото развитие;
- основните продукти, които се произвеждат, и как те отговарят на потребностите на потребителите/клиентите;
- как се произвеждат тези продукти и какво прави производствения подход конкурентен и устойчив;

2. Политики и надлежна проверка:

- ролята и отговорността на управителния/надзорния съвет по отношение на политиката в областта на околната среда, социалната политика и политиката по правата на човека;
- оповестяването на информация относно политиките, насочени към избягване на употребата на опасни химични вещества, вещества, пораждащи сериозно безпокойство, или биоциди;
- посочване на информация за това как се установяват, оценяват и управляват рисковете, свързани с климата и/или природния капитал;

¹⁰¹ <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/BG/C-2017-4234-F1-BG-MAIN-PART-1.PDF>.

- информация относно здравословни и безопасни условия на труд – политиките на работното място; задължения, договорени с доставчици и подизпълнители; разпределените ресурси за управление на риска, информация, обучение, мониторинг, одит, сътрудничество с местните органи и социалните партньори.

3. Резултат:

- действителните въглеродни емисии, интензитета на CO₂;
- употребата на опасни химически вещества или биоциди;
- въздействията върху и зависимостите от природния капитал;
- съпоставка с целите, промените с течение на времето;
- смекчаващото въздействие на прилаганите политики;
- плановете за намаляване на въглеродните емисии.

4. Основни рискове и тяхното управление:

- дефектни продуктите с евентуално въздействие върху безопасността на потребителите;
- прилаганите политики за решаване на проблема;
- коригиращи мерки, насочени към потребностите на потребителите, които вече са засегнати от тези продукти;
- въздействията, свързани с климата, върху дейността и стратегията на предприятието, като се вземат предвид специфичните обстоятелства, в това число подходящи оценки на вероятността и използване на анализи на сценарии;
- рисковете от вреди, свързани с правата на човека, труда и опазването на околната среда, във веригата на доставки и веригата на подизпълнителите на предприятието, както и относно начините, по които предприятието управлява и смекчава потенциалните отрицателни въздействия.

5. Ключови показатели за ефективност:

Ключовите показатели за ефективност трябва да са в съответствие с показателите, действително използвани от предприятието в неговите процеси на вътрешно управление и оценяване на риска. Оповестяването на висококачествени и широко признати ключови показатели за ефективност (например показатели, широко използвани в даден сектор или за конкретни тематични въпроси) може да подобри съпоставимостта.

6. Тематични аспекти:

а. Екологични въпроси:

- оповестяването на съществена информация относно предотвратяване и контрол на замърсяването;
- въздействието върху околната среда от използването на енергия;

- преките и непреките емисии в атмосферата;
- използването и опазването на природните ресурси (например вода, земя) и свързаното с това опазване на биологичното разнообразие;
- управлението на отпадъците;
- въздействието върху околната среда от транспорта или от използването и извеждането от употреба на продукти и услуги;
- разработването на екологични продукти и услуги.

б. Социални въпроси и въпроси, свързани със служителите

- прилагането на основните конвенции на Международната организация на труда;
- въпросите на разнообразието, като представеност на двата пола и равно третиране в областта на заетостта и професиите (включително по отношение на възраст, пол, сексуална ориентация, религия, увреждане, етнически произход и други съответни аспекти);
- въпросите, свързани със заетостта, включително консултиране и/или участие на работниците, условия на заетост и условия на труд;
- синдикалните отношения, включително зачитане на синдикалните права;
- управлението на човешкия капитал, включително управление на реструктурирането, управление на професионалното развитие и пригодност за заетост, система за възнаграждения, обучение;
- здравословните и безопасни условия на труд;
- връзките с потребителите, включително удовлетвореност на потребителите, достъпност, продукти с евентуално въздействие върху здравето и безопасността на потребителите;
- въздействието върху уязвимите потребители;
- отговорната търговия и отговорните научни изследвания;
- връзките с общността, включително социално и икономическо развитие на местните общности.

в. Зачитане на правата на човека:

- случаите на тежки последици върху правата на човека, свързани с дейността на предприятието или решения;
- процеса на получаване и разглеждане на жалби, както и смекчаването и осигуряването на правни средства за защита срещу нарушенията на правата на човека;
- дейностите, изложени на значителен риск от нарушаване на правата на човека;

- процесите и мерките за предотвратяване на трафика на хора за всички форми на експлоатация, принудителен труд и детски труд, несигурните работни места и опасните условия на труд, особено по отношение на географски райони, изложени на по-висок риск от злоупотреба;
- степента на достъпност на съоръжения на предприятието, документи и уебсайтове за хората с увреждания;
- зачитането на свободата на сдружаване;
- ангажираността със съответните заинтересовани страни.

г. Въпросите, свързани с борбата с корупцията и подкупите

- политиките, процедурите и стандартите за борба с корупцията;
- критериите, използвани при оценки на риска, свързан с корупция;
- процесите за вътрешен контрол и ресурсите, предназначени за предотвратяване на корупцията и подкупите;
- служителите, които са получили подходящо обучение;
- използването на механизми за подаване на сигнали за нарушения;
- броя на висящите или приключилите дела за антиконкурентно поведение.

д. Други

- трудовите практики, включително детски труд и принудителен труд, несигурни работни места, заплати, опасни условия на труд (включително безопасност в строителството, предпазни средства, здраве на работниците);
- трафика на хора и други въпроси, свързани с правата на човека;
- емисиите на парникови газове и други видове замърсяване на водите и околната среда;
- обезлесяването и други рискове, свързани с биологичното разнообразие;
- наблюдението на въздействието на предприятието върху доставчиците, например неговите условия на плащане и средни срокове на плащане.

4. Изследване на Международната рамка за интегрирана отчетност

Международната рамка за интегрирана отчетност (International Integrated Reporting Framework)¹⁰² заслужава специално внимание, защото след 2010 г. за новата отчетност, включваща екологичните и социалните въпроси, се налага понятието интегрирана отчетност (Integrated Reporting). То се приема и подкрепя и от

¹⁰² The International Integrated Reporting Framework. International Integrated Reporting Council, 2013, <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf>.

Международната федерация на счетоводителите, която е професионална организация на одиторите на финансови отчети и издава одиторските стандарти.¹⁰³

Рамката е публикувана през декември 2013 г. от *Международния съвет за интегрирана отчетност*. Тя е приета след обширни консултации и тестване от страна на бизнеса и инвеститорите във всички региони на света – в 140 предприятия и инвеститори от 26 страни, участвали в пилотна програма.¹⁰⁴

Според Рамката **целите на интегрираната отчетност** са:

- подобряване качеството на информацията за доставчиците на финансов капитал, за да се даде възможност за по-ефективни разпределения на капитала;
- насърчаване на по-сплотен и ефективен подход към корпоративната отчетност, който се основава на пълния набор от фактори, влияещи върху способността на организацията да създава стойност във времето;
- подобряване на отговорността, базирана на широка база от капитали (финансови, производствени, интелектуални, човешки, социални и взаимоотношения, и природни) и насърчаване на разбирането на техните взаимозависимости;
- подкрепа на интегрирано мислене, вземане на решения и действия, които се фокусират върху създаването на стойност в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план.

Тези цели се постигат чрез съставяне на **интегриран отчет** (Integrated Report), който **включва** сбита комуникация (финансова и нефинансова информация) за това как стратегията на организацията, управлението, представянето и перспективите, в контекста на външната среда, водят до създаване на стойност в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен период. Той се различава от финансовия отчет, който се основава предимно на финансова информация за миналото на предприятието и има краткосрочен фокус. Също така, за разлика от финансовия отчет, в интегрирания се включват и външните ефекти (Externalities), подобно на екологичното и социалното счетоводство. Тази информация е необходима, защото е възможно външните ефекти да имат решаващо значение за увеличаване или намаляване на стойността на организацията, включително за тази, която не може да се измерва счетоводно.

Организациите създават стойност както за доставчиците на финансов капитал, така и за другите заинтересовани страни. Затова интегрираният отчет е **предназначен за**

¹⁰³ <http://www.ifac.org>, <http://integratedreporting.org/resource/assurance/>.

¹⁰⁴ <http://integratedreporting.org/resource/international-ir-framework/>.

всички лица, които се интересуват от способността на предприятието да създава стойност във времето, включително служители, клиенти, доставчици, бизнес партньори, местни общности, законодатели, регулатори и политици. В това отношение той се различава от финансовия отчет, който според *Концептуалната рамка за финансова отчетност* е предназначен за потенциални инвеститори, заемодатели и други кредитори, при вземането на решения за предоставяне на ресурси на предприятието, въпреки че може да се използва и от ръководството, регулаторни органи и граждани.¹⁰⁵

Международната рамка за интегрирана отчетност е **основана на принципи**. В нея има по-малко правила, в сравнение с *Международните стандарти за финансова отчетност*. Целта е чрез този подход да се постигне подходящ баланс между гъвкавост и правила. В нея не са включени специфични ключови показатели, методи за измерване или оповестяване на отделни въпроси. Лицата, отговорни за съставянето и представяне на интегрирания отчет, трябва да направят преценка, като отчитат съответните обстоятелства на организацията, кои въпроси са съществени и как те да се оповестяват, включително чрез прилагане на общоприети методи за измерване и оповестяване, които са уместни.

Въпреки това могат да се използват ключови показатели, чрез комбинация от количествена и качествена информация. Но трябва да се има предвид, че целта на интегрирания отчет не е монетаризиране на стойността на предприятието към определен момент (като отчета за финансовото състояние), или стойността, която се създава за определен период (като отчета за печалбата или загубата и другия всеобхватен доход), а да се представи използването на всички капитали.

Поради гъвкавостта интегрираният отчет няма строги граници. Той може да препраща към по-подробна информация, например ако е на хартия може да включва приложения, а ако е уеб-базиран – може да има хипервръзки.

Когато интегрираният отчет съдържа информация, включена и във финансовия отчет, тя трябва да се представи въз основа на същата база или лесно да се съгласува.

Важно е да се отбележи, че ***интегрираният отчет не е алтернатива на финансовия отчет***. Това става ясно от следните разпоредби на Рамката:

- интегрираният отчет е повече от съвкупност от отчети, например финансови отчети, отчет за устойчивост и други, а включва комуникиране на връзката между капиталите и създаването на стойност във времето;

¹⁰⁵ The Conceptual Framework for Financial Reporting, issued by the IASB in September 2010, paragraph OB 2, <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/2015/framework.pdf>.

- интегрираният отчет може да се представи като самостоятелен отчет или като разграничима част от друг отчет, например той може да се включи в началото на отчета, който включва и финансовите отчети на предприятието.

Подобно на финансовия отчет, **отговорност** за интегрирания отчет имат лицата, които са отговорни за управлението.

Различията между финансовия и интегрирания отчет, съгласно изследваните критерии, са обобщени в следващата таблица.

Финансов отчет и интегриран отчет

Таблица № 1.

Критерии	Финансов отчет	Интегриран отчет
Информация	Съдържа финансова информация	Съдържа финансова и нефинансова информация
Ориентация във времето	Ориентиран към миналото	Ориентиран към миналото и бъдещето
Фокус	Краткосрочен	Краткосрочен, средносрочен и дългосрочен
Потребители	Инвеститори, заемодатели и други кредитори	Всички заинтересовани страни
Рамка	Международни стандарти за финансова отчетност или други счетоводни стандарти	Международна рамка за интегрирана отчетност
Организация, която издава рамката	Съвет по Международни счетоводни стандарти или национален орган	Международен съвет за интегрирана отчетност

Трябва да се има предвид, че интегрираният отчет се различава и от отчетите за устойчивост или други нефинансови отчети, които се основават на други рамки. Повечето от тези отчети представят само нефинансова информация и имат само дългосрочен фокус.

Разбирането на интегрираната отчетност изисква да се познават нейните фундаментални концепции и съдържанието. В това отношение най-голямо значение имат **капиталите, принципите и елементите**.

Капитали в интегрираната отчетност

Според *Международната рамка за интегрирана отчетност* организациите създават стойност чрез използване на капитали. В Рамката се разглеждат следните капитали:¹⁰⁶

1. Финансов капитал – фондове, които са на разположение на предприятието за производството на стоки или предоставянето на услуги. Те се генерират чрез операции или инвестиции или се получават чрез финансиране, като:

- собствен капитал;
- дълг;
- безвъзмездни средства.

2. Производствен капитал – произведени физически обекти (без естествените физически продукти), които са на разположение на предприятието, за да произвежда с тях стоки или предоставя услуги, включително:

- сгради;
- оборудване;
- инфраструктура (като пътища, пристанища, мостове, пречиствателни станции за отпадъци и води).

Производственият капитал често се създава от други организации, но включва и активи, създадени от отчитащото се предприятие, за продажба или за собствена употреба.

3. Интелектуален капитал – нематериални активи на предприятието, включително:

- интелектуална собственост, като патенти, авторски права, софтуер, права и лицензи;
- „организационен капитал”, като специфични познания, системи, процедури и протоколи.

4. Човешки капитал – човешки умения и опит, тяхната мотивация да създават иновации, включващи:

- привеждане в съответствие на управленската рамка на организацията с управлението на рисковете и етичните ценности;
- способността за разбиране, развиване и прилагане на стратегията на организацията;

¹⁰⁶ The International Integrated Reporting Framework. International Integrated Reporting Council, 2013, paragraph 2.10 – 2.16, <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf>.

- лоялността и мотивацията за подобряване на процесите, стоките и услугите, включително и способността да се ръководи, управлява и сътрудничи.

Максимизирането на този капитал се оценява чрез показателите текучество на персонала, индустриални отношения, безопасност на труда, образование и обучение, равни възможности и други.

5. Социален капитал и взаимоотношения – връзките в общностите и между тях, заинтересованите лица и други, както и възможността за споделяне на информация и подобряване на индивидуалното и колективното благосъстояние. Този капитал включва:

- общоприетите норми, ценности и поведение;
- ключовите заинтересовани лица, доверието и готовността на предприятието да се ангажират да работи и защитава интересите на заинтересованите лица;
- нематериални активи, свързани с марката и репутацията на предприятието.

Значение за този капитал има още корупцията, безопасността на труда, човешките права, авторските права и други.

6. Природен капитал – всички възобновяеми и невъзобновяеми природни ресурси и процеси. Този капитал включва:

- въздух, вода, земя, минерали и гори;
- биоразнообразие и екосистеми.

Опазването на този капитал се оценява чрез емисии, отпадъци и други.

С използването на капиталите, както и с връзките между тях, се създава стойност и устойчиво развитие. В това отношение проф. Бойчинка Йонкова посочва следното:¹⁰⁷

„За да се осигури устойчиво, развитие трябва да се поддържат шестте вида капитал, които представляват едновременно благосъстоянието на човека и стабилността на екосистемите. Същевременно природният капитал може да се поддържа, ако производственият капитал осигурява по-голяма стойност, отколкото е изчерпването на природния капитал. Така например потреблението на природни ресурси (като гори) може да остане постоянно или да се увеличава само ако получените икономически приходи се реинвестират във възпроизвеждане на природен капитал. Подходът за устойчиво развитие се основава на идеята, че заменяемостта между природния и производствения капитал е ограничена”.

Малко е вероятно да се създава стойност чрез максимизирането на един капитал, пренебрегвайки останалите. Например максимизиране на финансовия капитал

¹⁰⁷ Йонкова, Б. Интегрирано отчитане – отговорност и отчетност. София, Стопанство, 2012, с. 42.

(например печалбата) за сметка на разходите за човешкия капитал (например чрез неподходящи политики в областта на човешките ресурси), е малко вероятно да увеличи стойността на организация в дългосрочен план.

Не всички капитали имат еднакво значение и приложимост за всички организации. Затова някои от тях може да не са съществени за включване в интегрирания отчет.

Прави впечатление, че разгледаните капитали съответстват на **факторите на производството** според микроикономическата теория,¹⁰⁸ които се определят като ресурсите за създаването на блага, необходими за задоволяване потребностите на хората. През 1776 г. в *Богатството на народите* (The Wealth of Nations) Адам Смит (Adam Smith) пише, че във всяко общество цената на стоките се свежда до труд, капитал и земя, които влизат повече или по-малко в цената. Той посочва следното за стойността на стоките:¹⁰⁹

- За труда: „В онова ранно и първобитно състояние на обществото, което предшества натрупването на капитал и присвояването на земята, състоянието между количествата труд, необходими за набавянето на различни предмети, е било, изглежда, единственото обстоятелство, което е можело да даде някакво правило за тяхната размяна.”
- За капитала: „Щом в ръцете на отделни лица бъде натрупан капитал, някои от тях естествено го използват да прилагат труда на трудолюбиви хора, които те снабдяват с материали и средства за съществуване, за да печелят от продажбата на техните изделия или от това, което техният труд прибавя към стойността на материалите.”
- За земята: „След като цялата земя на една страна стане частна собственост, земевладелците, като всички други хора се стремят да жънат там, където не са сели, и искат рента дори за естествените й продукти.”

Трудът представлява човешкия капитал в *Международната рамка за интегрирана отчетност*, капиталът – финансовия капитал, земята – природния капитал. Това са били факторите на производство в класическия икономикс. По късно възникват и други – например управлението (предприемачеството), което също се включва в човешкия капитал в Рамката, интелектуалната собственост (в Рамката се нарича

¹⁰⁸ Спасов, Т. Микро-икономикс. София, Стопанство, 2004, с. 204 – 209.

¹⁰⁹ Смит. А. Богатството на народите. София, Рата, 2006, с. 52 – 55.

интелектуален капитал) и други. Основателно е да се твърди, че факторите на производството в съвременния свят са капиталите, които са посочени в Рамката.

Всички капитали се отчитат от финансовата отчетност (съгласно *Международните стандарти за финансова отчетност*) и се представят във финансовите отчети, под формата на активи, пасиви и капитал,¹¹⁰ но само когато отговарят на критериите за признаване съгласно *Концептуалната рамка за финансова отчетност*, т.е. когато отговарят на дефинициите за съответните елементи и надеждно могат да бъдат измерени. За интегрирания отчет значение имат всички капитали, независимо дали се представят във финансовия отчет, защото при него се вземат предвид и външните ефекти.

Капиталите в интегрираната отчетност често се представят, както са посочени на следващата фигура.¹¹¹

Фиг. 1. Капитали в интегрираната отчетност

Във финансовите отчети се включват главно финансов и производствен капитал, които могат да се измерват надеждно. Интегрираната рамка разширява капиталите, като разглежда интелектуален капитал, социален капитал и взаимоотношения, човешки

¹¹⁰ Вж. Райнов, Б. Възможности за използване на контрола като инструмент за устойчиво развитие, студия, Годишник на ВУЗФ – том IX, Издателство на ВУЗФ „Св. Григорий Богослов”, София, 2013.

¹¹¹ <https://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/03/IR-Background-Paper-Capitals.pdf>.

капитал (всички, които са свързани с дейностите на хората) и природен капитал (който предоставя средата за другите капитали). Чрез използване на всички тези капитали се създава стойност.

Принципи на интегрираната отчетност

За интегрираната отчетност значение имат и принципите. Те могат да се представят както следва:¹¹²

1. Стратегически фокус и ориентация към бъдещето (Strategic focus and future orientation). Интегрираният отчет трябва да представи стратегията на организацията и как тя се използва за създаването на стойност в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен период.

2. Съгласуваност между информацията (Connectivity of information). Интегрираният отчет трябва да представи връзката и взаимодействието между факторите, които създават стойност. Трябва да има съгласуваност между:

- елементите на отчета;
- минало, настояще и бъдеще;
- капиталите;
- финансова и нефинансова информация;
- количествена и качествена информация;
- информация на мениджмънта, информацията от съветите и външната информация;
- информацията в интегрирания отчети и другите отчети.

3. Взаимоотношения със заинтересованите лица (Stakeholder relationships). Интегрираният отчет трябва да включва информация за естеството и качеството на взаимоотношенията с ключовите заинтересовани лица, включително по какъв начин организацията разбира, отчита и отговаря на техните легитимни нужди и интереси.

4. Същественост (Materiality). Трябва да се оповестява съществената информация, която има значение за способността на предприятието да създава стойност. Процесът на определяне на съществеността включва:

- определяне на въпросите, които имат значение за създаването на стойност;

¹¹² The International Integrated Reporting Framework. International Integrated Reporting Council, 2013, paragraph 3.1 – 3.57, <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf>.

- оценка на значението на съответните въпроси съгласно техния известен или потенциален ефект върху създаването на стойност;
- приоритизиране на въпросите според тяхното значение;
- определяне на информацията, която трябва да се оповестява за съществените въпроси.

5. Сбитост (Conciseness). Отчетът трябва да включва значима информация за разбиране на организационната стратегия, управлението и изпълнението, като се изключва несъществената информация.

6. Надеждност и пълнота (Reliability and completeness). Трябва да се представят всички съществени въпроси, положителни и отрицателни, по балансиран начин, без съществени грешки.

7. Последователност и сравнимост (Consistency and comparability). Информацията трябва да е последователна и да позволява сравняване с други организации.

Някои от тези принципи са характерни и за финансова отчетност, въпреки че част от тях не се определят като такива. Във финансовия отчет също трябва да има съгласуваност между информацията, сбитост, надеждност (достоверно представяне) и пълнота, както и последователност и сравнимост.

Интегрираната отчетност се различава от финансовата по принципа „стратегически фокус и ориентация към бъдещето“. Финансовият отчет включва историческа финансова информация. Освен това в него не се представя информация за разбиране, отчитане и отговаряне на легитимните нужди и интереси на ключовите заинтересовани лица. При съставяне на финансовите отчети също се прилага концепцията за същественост – предприятията трябва да представят поотделно всяка съществена група от сходни статии. Но информация, която е съществена за финансовия отчет, може да не е съществена за интегрирания отчет.

Елементи на интегрирания отчет

Международната рамка за интегрирана отчетност изисква интегрираният отчет да включва 8 елемента. Те са като компонентите на финансовия отчет. Елементите са следните:¹¹³

¹¹³ Ibid., paragraph 4.1 – 4.40.

1. Организационен преглед и външна среда (Organizational overview and external environment). В този елемент трябва да се отговори на въпроса какво прави предприятието и какви са условията при които работи. В него се включват:

- мисия и визия;
- култура, етика и ценности;
- собственост и оперативна структура;
- дейности;
- пазарно позициониране;
- позиция в рамките на веригата на стойността;
- ключова количествена информация – численост на персонала, приходи, брой на страните в които оперира предприятието, съществени изменения спрямо предходния период;
- значими фактори, влияещи върху външната среда и отговора на предприятието.

Факторите на външната среда са представени по-подробно в Рамката. Те включват правни, търговски, социални, екологични и политически въпроси, които засягат способността на организацията да създава стойност. Тези фактори могат да засягат организацията пряко или косвено (например чрез влияние върху наличността, качеството и достъпността на капитали, които предприятието използва). Примерни фактори на външната среда, посочени в Рамката, са следните:

- законните интереси на заинтересованите страни;
- макро и микро-икономически условия, като икономическа стабилност, глобализация, индустриални трендове;
- пазарни сили, като сила на конкурентите, искания на клиентите;
- технологични промени;
- социални въпроси, като население и демографски проблеми, права на човека, здравеопазване, бедност, образователни системи;
- екологични предизвикателства, като климатични промени, загуба на екосистемите, недостиг на ресурси;
- законодателна и регулаторна среда;
- политическа среда.

2. Управление (Governance). Този елемент трябва да представи отговора на въпроса как ръководството на организацията допринася за създаването на стойност в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план. Това става чрез описание на:

- структура на мениджмънта (квалификация, пол, компетентност, опит) и дали регулаторните изисквания оказват влияние върху дизайна на управлението;
- специфични процеси, които се използват за вземане на стратегически решения, и за установяване и наблюдение на организационната култура, включително отношението към риска и механизмите, свързани с почтеността и етичните въпроси;
- специалните действия, предприети от общото управление, за влияние и наблюдение на стратегическото ръководство и неговия подход към управлението на риска;
- как организационната култура, етика и ценности влияят на използването на капиталите, включително техните връзки със заинтересованите страни;
- дали организацията прилага управленски практики, които надхвърлят правните изисквания;
- отговорността на общото управление да насърчава и позволява иновациите;
- как възнагражденията и стимулите са свързани със създаването на стойност, включително как са свързани с използването на капиталите.

3. Бизнес модел (Business model). Тук трябва да се отговори на въпроса какъв е бизнес моделът на предприятието. Това става чрез описание на трансформирането на входните ресурси (Inputs), чрез бизнес дейности (Business Activities) в непосредствени резултат (Outputs) и крайни резултати (Outcomes). За подобряване ефективността на описанието могат да се използват:

- определяне на ключовите елементи на бизнес модела;
- представяне на диаграма, която подчертава ключовите елементи, с ясно обяснение на тези елементи към организация;
- описания, които са логични, предвид конкретните обстоятелства на организацията;
- идентифициране на ключови заинтересовани страни и други важни фактори на външната среда.
- представяне на връзката с информация, обхваната от другите елементи, като стратегия, риск и възможности.

В интегрирания отчет трябва да се представи връзката между ключовите **входни ресурси** и капиталите, от които предприятието зависи. Трябва да се описват ключовите бизнес дейности, което включва:

- как организацията се сегментира на пазара, например продуктова диференциация, сегментиране, дистрибуционни канали;
- степента, в която бизнес моделът разчита на приходи, които се генерират след продажбата, като гаранционни споразумения, такси за използване на мрежата);
- необходимостта от иновации в организацията;
- как бизнес моделът е проектиран да се адаптира към промените.

Оповестяването на *непосредствените резултати* включва идентифициране на ключовите продукти и услуги и странични продукти и отпадъци, включително емисиите.

Крайните резултати биват вътрешни (морал на служителите, организационна репутация, приходи и парични потоци) и външни (удовлетвореност на клиентите, данъчни плащания, лоялност към марката, социални и екологични ефекти). Освен това те се класифицират като позитивни (които водят до нетно увеличаване на капиталите, т.е. до създаването на стойност) и негативни (които водят до нетно намаляване на капиталите, т.е. до намаляването на стойността). В Рамката изрично е посочено, че при представяне на резултатите трябва да се имат предвид не само капиталите, които са собственост на предприятието и контролирани от него. По този начин се вижда, че целта е да се представят и външните ефекти.

Когато предприятието има няколко бизнес модела, всеки един съществен модел трябва да се разглежда отделно, като се описва и връзката между тях.

4. Риск и възможности (Risks and opportunities). Този елемент се отнася за специфичните рискове и възможностите, които влияят на създаването на стойност. Рисковете могат да бъдат вътрешни и външни, а много често и комбинирани.

5. Стратегия и разпределяне на ресурсите (Strategy and resource allocation). Интегрираният отчет трябва да отговори на въпроса къде иска предприятието да отиде и как възнамерява да го направи. Трябва да се има предвид, че, както посочва проф. Михаил Динев, „оптималната стратегия отразява постигането на главните цели на устойчивото развитие“¹¹⁴. Необходимо е в този елемент да се идентифицират:

- краткосрочните, средносрочните и дългосрочните стратегически цели на организацията;
- стратегиите, които организацията възнамерява да изпълни, за постигането на стратегическите цели;

¹¹⁴ Динев, М. Контрол и регулиране в социалното управление. София, Издателски комплекс – УНСС, 2015, с. 372.

- плановете за разпределяне на ресурсите за постигане на стратегиите.;
- как ще се оценяват постигнатите краткосрочни, средносрочни и дългосрочни цели.

Тук може да се обръща внимание и на конкурентните предимства на организацията, свързани с:

- ролята на иновациите;
- как организацията развива и използва организационния капитал;
- степента, до която екологичните и социалните съображения са включени в стратегията, за постигане на конкурентно предимство.

6. Изпълнение (Performance). В този елемент се описва по какъв начин организацията постига стратегическите си разчети през периода и какви са резултатите. В интегрирания отчет се включва качествена и количествена информация, като:

- количествени индикатори, по отношение на целите, рисковете и възможностите, обясняващи тяхното значение, приложение, методи и допускания при съставянето им;
- ефектите на организацията (позитивни и негативни) върху капиталите;
- състоянието на ключовите взаимоотношения със заинтересованите страни и как организацията е отговорила на ключови техни легитимни интереси;
- връзка между минало и текущо изпълнение и между текущо изпълнение и перспективи;

Може да се използват финансови показатели за демонстриране на връзката между финансовото изпълнение и другите капитали (например коефициент количество емисия на парникови газове / приходи от продажби, ръст на приходите при увеличаване на човешкия капитал). Може да се монетаризират и ефектите върху капиталите, например чрез представяне на количество въглеродни емисии и използване на вода.

7. Перспектива (Outlook). Този елемент се отнася за предизвикателствата и несигурностите при постигането на стратегията. В него се описват:

- очакванията на организацията относно външната среда;
- как промените във външната среда ще се отразят на организацията;
- как организацията ще отговори на критичните предизвикателства, които ще възникнат.

8. База за изготвяне и представяне (Basis of preparation and presentation). Представя се как организацията определя въпросите, които се включват в интегрирания отчет и как те се измерват и оценяват. Това включва:

- представяне на процеса за определяне на съществеността;
- описание на границата на отчета и как тя е определена (относно основната информация в отчета и допълнителните материали, включително хипервръзките);
- описание на значимите рамки и методи, използвани за количествено описание на въпросите.

Елементите на интегрирания отчет се различават от компонентите на финансовия отчет. Това е нормално, защото целта при интегрираната отчетност е да се представи използването на всички капитали, а не само тези, които могат да се измерват надеждно и да се отчитат счетоводно.

4. Изследване на връзката между интегрирания отчет и нефинансовата декларация

Законовите разпоредби и насоките за съставяне на нефинансовата декларация не се основават на определена рамка. Изисква се само да се направят определени оповестявания, които са съществени. Не се вижда ясно връзката между тях, въпреки че има такъв принцип за съгласуваност. Затова е необходимо да се изследва дали е възможно нефинансовата декларация да се представи като интегриран отчет съгласно Международната рамка за интегрирана отчетност.

За изследване на връзката между интегрирания отчет и нефинансовата декларация, е необходимо да се сравняват техните принципи и елементи.

Принципите, посочени в *Насоките относно оповестяване на нефинансова информация (методика за оповестяване на нефинансова информация)*“ са почти идентични с принципите на интегрираната отчетност (разгледани в горните точки). Те са съпоставени в следващата таблица.

Принципи на интегрираната отчетност и основни принципи на нефинансовата декларация

Таблица № 2.

Принципи на интегрираната отчетност	Съответстващи основни принципи на нефинансовата декларация
Стратегически фокус и ориентация към бъдещето (Strategic focus and future orientation)	Стратегическа и ориентирана към бъдещето информация (Strategic and forward-looking)
Съгласуваност между информацията (Connectivity of information)	Последователна и съгласувана информация (Consistent and coherent)
Последователност и сравнимост (Consistency and comparability)	
Взаимоотношения със заинтересованите лица (Stakeholder relationships)	Ориентирана към заинтересованите страни информация (Stakeholder orientated)
Същественост (Materiality)	Оповестяване на съществена информация (Disclose material information)
Сбитост (Conciseness)	Цялостна, но кратка информация (Comprehensive but concise)
Надеждност и пълнота (Reliability and completeness)	Обективна, балансирана и разбираема информация (Fair, balanced and understandable)

От таблицата се вижда, че „Стратегически фокус и ориентация към бъдещето“ е принцип на интегрираната отчетност. Подобен принцип е посочен и в *Насоките относно оповестяване на нефинансова информация* – „Стратегическа и ориентирана към бъдещето информация“. Принципът „Последователна и съгласувана информация“ в *Насоките* включва принципите „Съгласуваност между информацията“ и „Последователност и сравнимост“ (сравнимост се постига при последователност) в интегрираната отчетност. Взаимоотношения със заинтересовани лица, същественост и сбитост също са характерни за двата модела. По-различни понятия са използвани относно „Надеждност и пълнота“ при интегрираната отчетност и „Обективна, балансирана и разбираема информация“ в *Насоките*. В интегрираната отчетност „Надеждност и пълнота“ означава да се представят всички съществени въпроси, положителни и отрицателни, по балансиран начин без съществени грешки. Според *Насоките* „Обективна, балансирана и разбираема информация“ означава обективно да са разгледани благоприятните и неблагоприятните аспекти и информацията да бъде оценена и представена безпристрастно. Това означава, че те също са подобни.

Елементите на нефинансовата декларация, които са посочени в *Насоките*, също са аналогични на оповестяванията по елементите на интегрирания отчет, съгласно *Международната рамка за интегрирана отчетност*. Съответстващите елементи на

нефинансовата декларация на елементите на интегрирания отчет са представени в следващата таблица.

Елементи на интегрирания отчет и елементи на нефинансовата декларация

Таблица № 3.

Елементи на интегрирания отчет	Съответстващи елементи на нефинансовата декларация
Организационен преглед и външна среда	Бизнес модел
Бизнес модел	
Стратегия и разпределяне на ресурсите	
Перспектива	
Управление	Политики и надлежна проверка
Риск и възможности	Основни рискове и тяхното управление
Изпълнение	Резултат
	Ключови показатели за ефективност
База за изготвяне и представяне	-
-	Тематични аспекти

От таблицата става ясно, че за някои елементи от нефинансовата декларация съответстват няколко елемента на интегрирания отчет. Например оповестяванията в елементите „Организационен преглед и външна среда“, „Бизнес модел“, „Стратегия и разпределяне на ресурсите“ и „Перспектива“ на интегрирания отчет, са посочени в елемента „Бизнес модел“ на нефинансовата декларация. Наблюдава се и обратното – за два елемента на нефинансовата декларация – „Резултат“ и „Ключови показатели за ефективност“, съответства един елемент на интегрирания отчет – „Изпълнение“. Няма елемент в интегрирания отчет, който да съответства на „Тематични аспекти“ на нефинансовата декларация. Въпреки това обаче, тези въпроси също се разглеждат в интегрирания отчет. Например правата на човека и представителността на двата пола в „Тематични аспекти“ се оповестяват съответно в елементите „Организационен преглед и външна среда“ и „Управление“ на интегрирания отчет.

Сравнителните анализи показват, че като принципи и структура интегрираната отчетност и нефинансовата декларация са подобни. Въпреки това обаче има и сериозни различия. В нефинансовата декларация не се обръща съществено внимание на капиталите. Използват се понятия, като природен и човешки капитал, но това не създава впечатлението, че капиталите се разглеждат като фундаментална концепция. Не става ясно, че чрез техните връзки се създава стойност. Този подход се отнася и за всички останали елементи. Интегрираният отчет се съставя въз основа на Рамка. Поради това

всички елементи се описват като част от една система за отчетност. Затова е важно да се има предвид, че съгласно българския *Закон за счетоводството*, както и според европейските разпоредби, нефинансовата декларация може да се изготви като интегриран отчет въз основа на *Международната рамка за интегрирана отчетност*. Така в нея ще се представи по-уместна информация.

5. Използвана литература

1. Вейсел, А. Одиторски ангажименти за изразяване на сигурност относно интегрирани отчети, монография. София, АТЛ-50, 2018.
2. Динев, М. Контрол и регулиране в социалното управление. София, Издателски комплекс – УНСС, 2015.
3. Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година относно годишните финансови отчети, консолидираните финансови отчети и свързаните доклади на някои видове предприятия и за изменение на Директива 2006/43/ЕО на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Директиви 78/660/ЕИО и 83/349/ЕИО на Съвета. Официален вестник на Европейския съюз, L 182/19 от 29 юни 2013 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&from=BG>.
4. Директива 2014/95/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2014 г. за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на нефинансова информация и на информация за многообразието от страна на някои големи предприятия и групи. Официален вестник на Европейския съюз, L 330/1 от 15 ноември 2014 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095&from=BG>.
5. Закон за счетоводството, Обн. ДВ. бр. 95 от 8 декември 2015 г., посл. доп. ДВ. бр. 22 от 13 март 2018 г.
6. Йонкова, Б. Интегрирано отчитане – отговорност и отчетност. София, Стопанство, 2012.
7. Райнов, Б. Възможности за използване на контрола като инструмент за устойчиво развитие, студия, Годишник на ВУЗФ – том IX, Издателство на ВУЗФ „Св. Григорий Богослов”, София, 2013.
8. Смит. А. Богатството на народите. София, Рата, 2006.
9. Спасов, Т. Микро-икономикс. София, Стопанство, 2004.
10. <http://integratedreporting.org/resource/international-ir-framework/>.

11. <http://www.ifac.org>, <http://integratedreporting.org/resource/assurance/>.
12. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/BG/C-2017-4234-F1-BG-MAIN-PART-1.PDF>.
13. <https://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/03/IR-Background-Paper-Capitals.pdf>.
14. The Conceptual Framework for Financial Reporting, issued by the IASB in September 2010, paragraph OB 2, <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/2015/framework.pdf>.
15. The International Integrated Reporting Framework. International Integrated Reporting Council, 2013, <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf>.

III. РОЛЯТА НА БЛАГОРОДНИТЕ МЕТАЛИ И МОНЕТИТЕ В ИСТОРИЯТА НА ФИНАНСИТЕ КАТО ОСНОВА ЗА БЪДЕЩОТО ИМ УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

проф. дин Иля Петров, д-р Валентина Григорова

1. Техническите характеристики на благородните метали – гарант за тяхната роля като основа на финансовата система

Благородните метали са обособени в отделна група от Периодичната таблица на химичните елементи на Менделеев. В нея, освен златото, са среброто и металите от т.н. „платинова група“: платината, паладият и др.

Най-прецизната мярка за измерване на ценни метали е тройунцията, 31.1035 г. Тази мярка за първи път е използвана през Средновековието във френския град Трой (Troyes), откъдето носи името си. Една тройунция е с около 10% по-тежка от обикновената унция, която е равна на 28.3495231 грама.

Каратът е друга, по-стара мярка за благородните метали, която първоначално е била използвана от търговците в Античността и Средновековието като тегловна единица под формата на семена от рожкови.

Златото е уникален, рядък, природен и финансов ресурс. То е в основата на световната финансова система, символ е на богатството, стабилността и инвестиционен инструмент от хилядолетия. От геологическа гледна точка, обаче, златото (с химическо наименование *Aurum*) е обикновен, рядко инертен, мек и тежък метал, отличаващ се с висока пластичност. Като материал то се приема за „цар на металите“ не само защото неговите свойства са обект на широко приложение (10% от търсенето е за индустрията), но и поради факта, че златото е високодоходен инвестиционен инструмент.

Първите златни кюлчета са произведени още около 4000 г. пр. Хр. в древния Египет, докато 75% от златото на земята е добито в периода след 1910 година. Очевидно е, че не само слабо развитите технологии за минен добив са причина за това, но и стремежът на владетелите да държат благородните метали, и особено златото, в свое владение и под свой контрол. Не е случайно, че първите монети, сечени около 7 в. пр. Хр., са от електрон – естествена сплав на злато и сребро, добивана в Мала Азия, в която съдържанието на

злато варира от 30-60%. В наши дни, ако цялото количество злато, добито до момента се оформи като голям куб, то всяка една от страните му ще бъде дълга само около 20 метра. Среброто е 47-и елемент от Периодичната таблица на химичните елементи на Менделеев и като метал има много по-широко промишлено приложение в сравнение със златото, в резултат на което търсенето му значително превишава предлаганите количества. През последните години съществува постоянен и нарастващ дефицит в производството на сребро и така все по-трудно се посрещат нуждите от неговото използване (над 50% от търсенето е в индустрията). Добивите му не са достатъчни за задоволяване на повишаващото се търсене и тази тенденция се забелязва още в 90-те години на миналия век.

От Античността среброто представлява, наред със златото, атрибут на жреци и владетели, използва се за изработката на монети, ритуални съдове и предмети, като и за други луксозни изделия. И в наши дни среброто има многостранна употреба. От една страна, то се възприема като материал за производството на монети и кюлчета за инвестиция, съхраняваща стойността на парите във времето, но същевременно притежава и най-голямата електропроводимост сред металите. Това го прави важен индустриален материал с основно значение за множество съвременни промишлености – в производството на компютърни платки, батерии за мобилни телефони, калкулатори, компакт дискове, слухови апарати, екрани, катализатори, мастила, фотографски ленти, както и в иновативни технологии като биоциди и соларни панели.

През последните няколко десетилетия среброто е поскъпвало повече от златото, но цената му е по-колеблива и бележи редица остри спадове.

Приблизително 70% от предлаганото в момента в света сребро е от минен добив, а само около 20-25% от него е от скрап.

Паладият е 46-и, а платината 78-и елемент в периодичната таблица на химичните елементи на Менделеев. За разлика от златото, среброто и платината, известни още от древността, паладият е сравнително нов химичен елемент, сребристобял метал от групата на платиновите елементи, открит през 1803 г. Получава името си от известния от античната митология мистериозен паладиум (статуя на богинята Атина Палада), съхраняван в Троя. Неуязвим като древния си съименник, благородният метал паладий днес е предпочитан поради изключителните си качества: сияен блясък и устойчивост на корозия. Около 70% от добива на паладий става в Русия, а интересът към благородния метал е все по-сериозен. Той е по-евтин от платината, което по думите на редица анализатори ще доведе до по-широкото му използване в автомобилната индустрия по

време на криза. В момента около 60% от общото световно потребление на паладий е за производство на автомобилни катализатори. Именно индустриалното приложение на паладия, както и ограниченият му добив, са причината за ценовите рекорди, които бележи през последните няколко години. Само през 2017 г. цената му на международните борси се увеличи с 55%, което го превърна в най-добре представящата се суровина от всички търгувани на стоковите борси продукти.

Платината, макар и често обърквана със среброто, е позната на човечеството още от древността. Но едва в началото на 19 в., когато по химичен път е добита чиста платина, става ясно, че ценният метал, намиран в природата е всъщност сплав от няколко метала. От платина са произвеждани скъпоценни бижута и някои редки руски императорски монети с изключително висока нумизматична стойност. През последните десетилетия, обаче, инвеститори и анализатори виждат в платината все по-големи възможности за печалби спрямо тези при златото. Тя достигна до най-високите си ценови нива спрямо златото през 2012-2013, но категорично има потенциал за нов възход. Сред фундаменталните причини с влияние върху пазара на платина е недостигът на метал, породен от протестите в мините на Южна Африка, най-големият световен производител на благородния метал. Около 50% от добитата платина намира индустриално приложение в най-различни сфери на производството – от автомобилни катализатори, през химически апарати, в зъботехниката и стоматологията до бижутерията.

От този кратък преглед можем да направим няколко основни извода:

- Блясъкът на благородните метали, близък до този на слънцето, приемано за върховен бог в редица древни култури, обосновава интереса и привличането на древните хора към тях. Естествено, мястото на фаворит в култовите практики заема златото, но и среброто и платината са използвани за изработката на ритуални и луксозни предмети, на владетелски и жречески украшения и на първите домонетни форми на пари¹¹⁵ и монети;
- Именно ограниченото количество на благородните метали в природата, както и сравнително лесната обработка на златото и среброто, водят до използването им като първи еквивалент на стоките под формата на различни домонетни предмети,

¹¹⁵ Домонетни форми на пари – терминът обозначава различни по форма метални слитъци, които обслужват търговската размяна в Античността преди появата на първите монети. В днешните български земи се откриват многобройни домонетни форми на пари от злато или бронз (мед), оформени като брадвички, сърпове, стрели, шайби, халкички, животинска кожа, делфинчета и др.

а по-късно и като монети. По този начин, благородните метали, свързани с редица тегловни системи и стандарти, контролирани от държавата, се превръщат в основа и гарант за стабилността на финансовата система от древността и до наши дни.

2. Пари и размяна в днешните български земи – археологически и нумизматични данни

Търговията е стопанска дейност, размяна на стоки и услуги, която може да се осъществи между две или повече страни. Тя е основна предпоставка за възникването на парите и финансите. Търговията произтича от човешката комуникация в праисторическо време и е едно от основните постижения на праисторическите хора, които си разменят стоки и услуги още преди появата на парите.

Някои изследователи датират историята на търговията далеч назад във времето, още преди 150 000 години. За търговията в каменната епоха по археологически данни се смята, че първоначално е започнала в Югозападна Азия.

В средиземноморския регион най-ранният контакт между културите от вида *Homo sapiens* е в периода 35 000 - 30 000 пр.Хр. и се осъществява основно по водни пътища, основният от които е река Дунав.

За да достигнем до въпроса за ролята на благородните метали като общоприет еквивалент на стойността, първо трябва да изясним кои са стратегическите суровини за най-ранните периоди на търговия в човешката история.

Обсидиан. Съществуват доказателства за обмен на обсидиан и кремък през каменната ера. Смята се, че търговията с обсидиан е тръгнала от Гвинея около 17 000 г. пр. Хр.

Обсидианът е материала, с и от който се правят оръдия на труда, прибори, инструменти, оръжия. С него се обработват останалите по-меки материали като скали, кост, дърво. Той е наричан "кремъкът на богатия човек". Археологическите доказателства за използването на обсидиан предоставят данни за това как този материал все повече е бил предпочитаният избор пред кремъка от късния мезолит до неолита. Независимо от това, че находищата на обсидиан са рядкост в Средиземноморския регион, търсенето оказва натиск и се осъществява активен обмен. Археологическите изследвания доказват, че обсидиан се търгува в радиус от 900 километра в Средиземноморския регион като този процес е най-активен по време на неолита.

Кремък. Данни за извличане и обработка съществуват от времето на палеолита. Но истинския разцвет на употребата му и съответно на търговията с него става през неолита. Той е много по-разпространен в Европа от обсидиана. Разстоянията от мястото на добив до пазара са по-малки.

Земеделски продукти. В периода около 10 000 - 6 000 г. пр.Хр. в района между Двуречието и нашите земи се отглеждат диви и питомни земеделски култури като лимец, спелта, просо, ечемик, лен, леща, грах, захарна тръстика и др. Интензитетът се влияе от климатичните условия и центърът на това производство мигрира. Увеличаването на обработваемите площи позволява добиването на излишък за пазара. Според проучванията това се случва в периода от 5-4 хилядолетие пр. Хр.

Сн. 1. Общ изглед на солдобивния център в Провадия (5500-4200 пр. Хр.)

Сол. Един от революционните, стратегически продукти в развитието на човечеството. Няма да се спираме на неocenимата му роля в обработката на множество продукти и в човешкото хранене, а ще акцентираме на факта, че едно от най-древните солни находища в античния средиземноморски свят се намира на територията на България. Учените изследователи на праисторическото укрепено селище край Провадия, в Североизточна България, под ръководството на чл. кор. проф. В. Николов имат сигурни доказателства, че в периода между 8-о и 4-о хилядолетие пр. Хр., там съществува предържавна форма, организирана по йерархичен модел. Хората използват солните извори, изсушават и оразмеряват солта за пазара. Чрез търговия те натрупват огромни богатства, които им позволяват да изградят

солидно укрепено селище, за да бранят изворите и поминъка си. Накратко, солта е причината, а златото е следствието в тази високо развита общност. По думите на проф. В. Николов, „Там солта е била пари, а златото – символ“. Добивът на сол в селището край Провадия продължава в средната и късната фаза на каменно-медната епоха (4500-4200 г. пр. Хр.). Открити са и специални, широки и разлати в основата си съдове за изваряване на солта.

Сн. 2. Съдове за солодобив в Провадия

Злато. За да включим и златото в групата на стратегическите суровини, накратко ще припомним някои основни елементи в сферата на търговските отношения.

За търговия в нейната първа форма може да се говори само при доброволни двустранни действия. Търговия в суровите условия на оцеляване на човешки групи, отдалечени едни от други, не би могло да има. Също така няма търговия и при условия на прилагане на сила или какъвто и да е вид репресия. Търговски отношения се установяват при наличието на излишъци, които могат да бъдат предложени срещу нещо друго.

Търговията съществува поради започналите специализация и разделение на труда. Тя е следствие на икономическа дейност, в която индивидите и групите се концентрират върху малък аспект на производството, но използват своята продукция в търговията, за да получат други продукти според нуждите си за оцеляване или развитие. Търговия съществува между регионите, тъй като едни области могат да предложат стоки, които липсват в други. Търговията съществува само там, където може да бъде от полза за две или повече участващи страни.

В първоначалната си форма търговията представлява натурална размяна, при която се осъществява обмен на равностойни, желани и от двете страни стоки. Този вид търговия, без използване на пари, е познат като бартер. По-късно в бартерните сделки започват да се включват благородни метали. Именно с тяхното участие се установяват първите константни мерки, репер в процеса на създаване на стандарти. В древността, обаче, процесите по възприемане и утвърждаване на стандартите протичат в рамките на съществуващата търговска мрежа, а не са ограничено локално явление. Първите разменни средства не са всеобщ еталон, а обслужват само отделни пазарни сегменти. Такива са глави едър и дребен добитък, инструменти, съдове. Постепенно металът се налага като основен продукт за размяна срещу други стоки. От днешните български земи са известни бронзови брадви, сърпове, стрели, които видимо нямат качества за ползване като оръдия на труда или оръжия, а са само метални слитъци. Освен изброените предмети, които играят ролята на малки номинали, са известни и големи метални слитъци, изработени от мед, бронз или сплав от благородни метали и мед. Обикновено тези слитъци са във формата на животинска кожа, реминисценция от времето, когато истински животни или кожи са били основно разменно средство. Всички тези метални слитъци (т.н. *домонетни форми*, виж бележка 1), които имат и функцията на пари, са предшественик на първите монети.

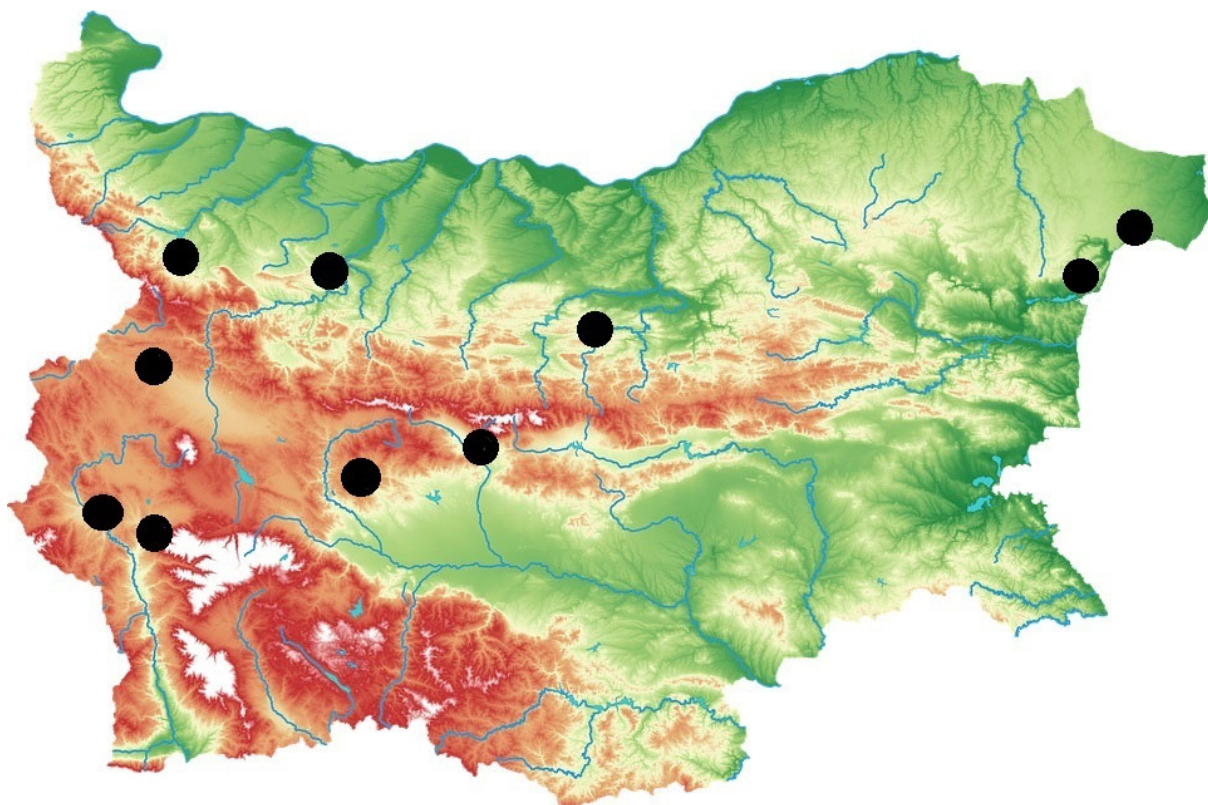
Участието на благородните метали и особено на златото в търговските отношения създава два основни сегмента: на представителни стоки с култово значение и на еталон в разменните отношения. Така златото придобива едновременно символично и практическо значение. Пътят към откриването на стоката-посредник, каквато са парите, е открит. Може да се каже, че истинската търговия започва именно с включването на златото и парите в стоковия оборот. Те улесняват изключително много разплащанията и допринасят за бурното развитие на търговските отношения между градове, държави, племена и народи.

Системата или мрежата, която позволява извършването на търговията е позната като пазар. Търговските мрежи съществуват още от около 12 000 г. пр.Хр. През третото хилядолетие, например, търговската мрежа достига от Северна Европа до Анатолия и Северна Месопотамия. Едно от неоспоримите доказателства за развита морска търговия и транспортни връзки в региона е откритият в Черно море кораб от англо-българската експедиция за подводна археология „Black Sea Map 2014-2017“. Този древногръцки търговски кораб е най-древният, открит неповреден в света, датиран на над 2400 г.

В следващите редове ще се опитаме да покажем ролята на златото в търговските отношения в днешните български земи като отново се върнем при солодобивния център до Провадия. Със сигурност солта е била базов продукт, стока със стратегическо значение. Но какво са носили за размяна идващите да купуват? Само натурална ли е била размяната? Има твърдения, че солта е била стоков еквивалент. Можем ли да си представим, обаче, търговец, който носи сол вместо пари? Всеки, макар и неспециалист, който се замисли по темата ще стигне бързо до извода, че солта, макар и безценна в определен исторически период, не е удобна за ролята на пари. Дори в чисто физически аспект, опасността от разграждане при контакт с водата и обемът на солта не предполагат да се използва като средство за размяна, за плащане на услуги и най-вече за трезориране на натрупванията и запазване на активите. А последното е изключително важно за всеки забогатял, дори в древността.

По нашите земи има редица археологически находки, свързани със златото, на които искаме да обърнем внимание. Общото при всички тях е прецизната изработка на сравнително малките златни късчета и възможността да бъдат организирани, контролирани и пренасяни чрез нанизване на тънки корди. Всички те са произведени с малки отвори, именно с тази цел.

На картата по-долу са посочени 10 места, където са открити златни предмети, за които предполагаме, че са първите метални пари в днешната човешка цивилизация. Това твърдение се базира на дългогодишно събиране и изследване на данни за най-ранните форми на разплащане с метални протопари и за въвеждане на принципите на стандартизирана размяна. Тези процеси са в основата на стоково-паричното обращение и на парите в познатия им днес вид, като представляват своеобразно обобщение на опита на най-древните човешки общности. В нашите земи такива съществуват от поне 10 000 г., докато монетите са познати едва от 7 в. пр.Хр. Несериозно е да приемем безкритично, че древните хора са общували в сферата на размяната без строго определени правила. Независимо от историческите епохи правила са били необходими за поддържане на баланса и са стояли в основата на взаимоотношенията между близки и далечни групи от хора.

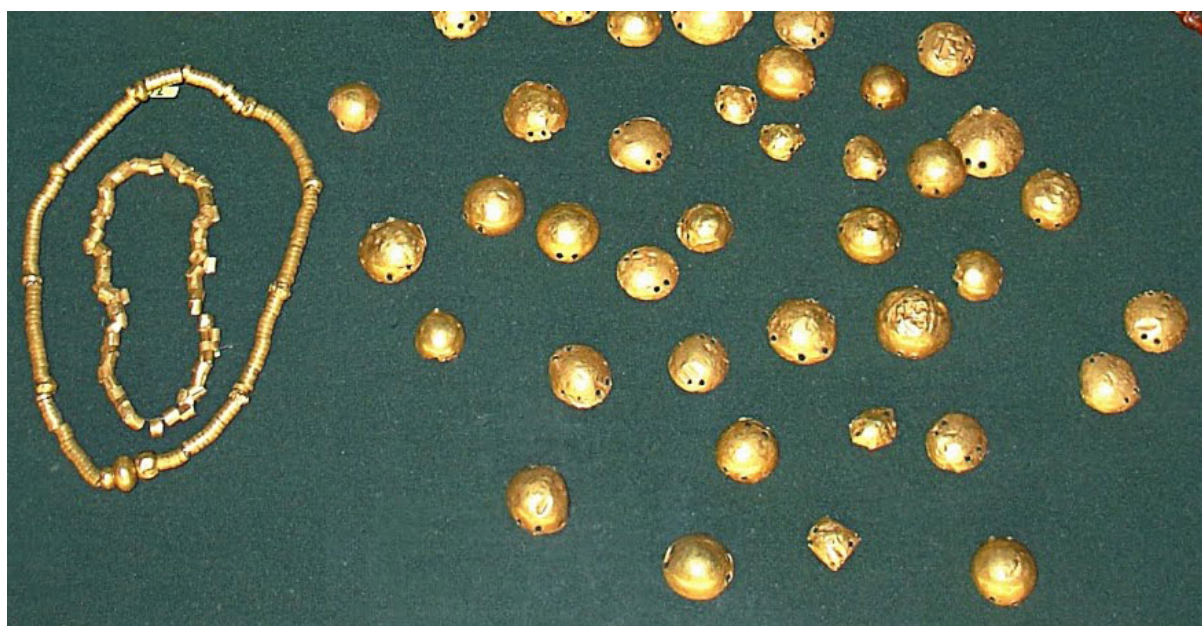
Фиг. 1. Карта на находките от златни кръгчета в днешните български земи

Да се върнем, обаче, на златните домонетни форми, открити в българските земи. Какво е характерно за тези много добре оформени и безупречно калибрирани метални предмети, предназначени за съхраняване чрез нанизване? Те се откриват в погребения като гробни дарове и като съкровища извън селища или некрополи в различни количества: от 1-2 кг до част от грама. Даже в емблематичния халколитен некропол във Варна виждаме използвани елементи от тези прешлени и „шайби“, но като допълващ елемент. Там „съжителстват“ масивни и много по-груби предмети и фини малки златни частици. Възниква въпросът - през какъв период от време са били преизползвани и по този начин разпилявани и раздробявани от първообраза си? Има разлика в технологията на изработка на дребните и едрите предмети. Поне на пръв поглед изглежда, че дребните, за които предполагахме, че са първите златни пари, са по-ранни. Възможно е те да са преизползвани в продължителен период от време. Археологът Мартин Христов, който откри златните предмети от бронзовата епоха при с. Дъбене, Карловско и ръководи проучванията там, има свое обяснение за технологичните умения на древните майстори¹¹⁶. Количествените анализи и технологичните наблюдения подсказват, че много от предметите в находката от Дъбене са

¹¹⁶ Находките от с. Дъбене се датират във втората половина на III хилядолетие пр.Хр. или т.н. трета фаза на ранната бронзова епоха. Техен най-близък паралел са съкровищата от Троя, Мала Азия, открити през XIX в., които датират от същото време.

направени чрез пресоване на златен прах. Методът е известен в науката като *синтероване*. Самата матрица след поставяне на материала за пресоване трябва да се нагрее до около 600-650 градуса по Целзий и тогава да се притисне или удари. Доколко едрите златни предмети, открити в различни проучвания са пресовани, а не получени чрез стопяване, отливане и изковаване, засега не е ясно. Например за 3 групи от малките халкички са регистрирани следните тегла: средно-големите варират от 0,042 до 0,051 грама; средните от 0,023 до 0,024 грама; малките около 0,010 г. Това означава от 1 грам златен прах да се произведат приблизително 20-25 халкички от първата група; 42-43 от втората и около от 100 от третата. Изчисленията не са прецизни, но все пак може да се установи стъпка **4 : 2 : 1**. Убедени сме, че ако се приложи математически модел, ще се получат много интересни резултати.

Прави впечатление и приликата между откритите златни халкички от различни райони на днешните български земи. Логично е да зададем въпроса в един център ли са произвеждани, след като откритите досега на сравнително голяма територия са приблизително еднакви?

Сн. 3. Златни елементи за нанизване или пришиване

Сортирани и нанизани на корди, те могат да бъдат пренасяне без ценните късчета благороден метал да бъдат загубени. При сделка, от наниза могат да се отброят необходимото количество халкички. Ниското тегло на всяка миниатюрна златна частица дава възможност при плащанията да се постигне максимална прецизност. За по-големи сделки има и по-тежки „пари“. Някои наподобяват малки теслички, други са капковидни висулки.

„Тежките“ висулки са от плътен метал и теглото им надхвърля неколнократно това на малките прешленчета и халкички. Най-дребните са стотни от грама, а най-тежките повече

от грам. Основното е, че могат да бъдат подредени и използвани по групи. Всички, които са пригодени за нанизване са с прецизна изработка. При откриването те са смесени с други предмети, които не подлежат на нанизване. По структурата им става ясно, че те са подготвени за прикачване към дреха или друг предмет. За отбелязване е тяхната изработка, която е по-груба.

Сн. 4. Колективна находка (съкровище) от златни елементи за нанизване или пришиване

Ясно се различават двата вида предмети от злато. Едните са предназначени да респектират с блясъка на златото и са елемент на облеклото. Те се характеризират с по-голяма площ и максимално изтъняване на златните листове, видими върху дрехата. Точно обратното се наблюдава при странните шайби, произведени в различни групи и с безупречна калибровка. Те са масивни за формата си. Видимата външна част е малка, а дебелината е или равна на

профила, или е по-голяма. Нанизани на корда, те показват само малка част от златната маса. Те не са позиционирани неподвижно, както представителните елементи.

Ако приемем, че емблематичният гроб № 43 от Варненския некропол е на най-високопоставения член на обществото, то бихме могли да добием представа за първия обобщен и най-стар златен стандарт в света – около 1,5 килограма злато. От тях по-голямата част са с ритуален характер, но по същество са и трезорирани активи. Възможно е да се приеме, че основният начин на създаване на трезор в древните общества е количеството злато, интегрирано в облеклото. За епохата си, вероятно, този е бил и най-сигурният начин на съхранение и контрол на богатството.

Отговор на поставените въпроси и потвърждение или отрицание на нашите хипотези ще има, ако археолозите открият подобен на Варненския халколитен некропол. Фактът, че следи от подобен „костюм-трезор“ се откриват през различните периоди на бронзовата епоха (3-2 х. пр. Хр.) не би следвало да го датира категорично именно там. По-скоро това е финалът на проявлението. Важно е да се отчете разпадането на целостта му и постепенното включване на части от него в други култови и ритуални комплекси или укриването им като съкровища. Не е ясно кога първообразът на облечения в златните одежди вожд, жрец и войн престава да битува. Можем само да гадаем какво е символизирил облеченият в блестящи златни одежди мъж. Едно е сигурно – там някъде в дълбините на времето (в периода 8000-6000 г. пр.Хр.) високоразвита обществена група извършва акт с огромна значимост и актуалност до днес: инициира златото като основа, гарант на плащанията, като универсално средство за разплащане. Процесът се разпространява и обхваща тогавашната търговска мрежа. Например, археолозите в Университета в Саутхемптън имат доказателства за древен търговски път на златото между югозападна Великобритания и Ирландия. Това ново проучване показва, че хората, населявали тези земи, са търгували със злато още в началото на бронзовата епоха за този регион (2500 г. пр. Хр.) като са ползвали вносно злато, от друг район на острова, за изработката на продуктите си. Д-р Алистър Пийк¹¹⁷, твърди, че няма универсална стойност на златото, поне докато първите златни монети не се появяват почти две хиляди години по-късно. Определено не можем да приемем това твърдение и вярваме, че първите златни прото пари се появяват именно около 2500 г. пр. Хр[1].

Очевидно, златото въздейства върху съзнанието на древните хора като метал, напомнящ с излъчването си за слънцето, но то притежава и друга сила. Да е лесно разпознаваем еквивалент на определена стойност, да балансира световните финансите и да ги организира

¹¹⁷ A. Peak

така, че и до днес да играе ролята на пари, на универсален инвестиционен инструмент и солидна котва по време на кризи.

3. Основни тегловни системи, стандарти и монетни съюзи

Първите монети по нашите земи са отсечени през 6 в. пр.Хр. от сребро, което се добива в големи количества, предимно в южната част на съвременната територия на България. В Античността златото рядко се употребява в чист вид за производство на монети, известни са основно царските емисии на македонските владетели Филип и синът му, Александър Велики. Златните монети са използвани основно при извършването на едри плащания. Основните монети за ежедневни разплащания през периода 6-1 в. пр.Хр., са от сребро и бронз.

Употребата на благородни метали и бронз за производството на монети е под контрола на владетелите и държавните структури. Още в античните градове-държави се прилагат строги тегловни стандарти, изработват се прецизни мерки и теглилки. Все по-изразен става стремежът монетите, парите, да представляват точен еквивалент на стойността на различни стоки и услуги. В древността на Балканите, до идването на Рим, когато се въвежда устойчиво и златния стандарт, са ползвани монети, отсечени според гръцки и древномакедонски стандарт в няколко различни варианти. Основната монетна единица е оболата, на чиято база се основава драхмата. Според стандарта, по който е отсечена тя варира от 4 до 7 грама. Тук ще покажем само монетите, включени в една от главните и най-разпространени системи в Античността, Атическата. По атически стандарт са сечени и по-голямата част от монетите, използвани за разплащания в днешните български земи.

Монети, сечени според Атическата система

- **Декадрахма** = 10 драхми: 43 г
- **Тетрадрахма** = 4 драхми: 17,2 г
- **Дидрахма** = 2 драхми: 8,6 г
- **Драхма** = 6 оболата: 4,3 г
- **Тетробол** = 4 оболата: 2,85 г

- **Триобол** (хемидрахма) = 3 обола: 2,15 г
- **Диобол** = 2 обола: 1,43 г
- **Обол** 0,72 г = 1/6 от драхмата.
- **Триартеморион** = 3/4 обол: 0,54 г
- **Хемиобол** = 1/2 обол: 0,36 г
- **Трихемитартеморион** = 3/8 обол: 0,27 г
- **Тетартеморион** = 1/4 обол: 0,18 г
- **Хемитартеморион** = 1/8 обол: 0,09 г

От посочените тегла на монетите и за неспециалист е видно, че и тук, както при домонетните форми от злато (халкички, шайби, прешлени и др.) – първите протопари, съществува много ясна тегловна диференциация. Този факт е доказателство, че употребата на парите е вече наложена в обществото и именно заради това има достатъчно много разновидности монети, предназначени да задоволяват нуждите на държавната/царската хазна, пазара, търговците и гражданите. Именно през Античността благородните метали, под формата на пари или владетелски дарове, започват да играят все по-силна роля, както за гарантиране на стабилността на финансовата система, така и в политическите отношения между градове, държави и други общности. Този процес се запазва, както през Римската епоха, така и във Византия и Средновековието. Дори до края на Втората световна война, в средата на миналия век, отсъствието на монети от благородни метали в паричното обращение бележи периодите на дълги войни, природни катаклизми или тежки икономически кризи.

И в по-ново време, парите се секат по определени тегловни стандарти. Един от най-популярните за региона на Северна Европа от IX в. насам еталон е марката. Тя се равнява на 2/3 от римския фунт (327,45 г) и се дели на унции. Между най-популярните и широко разпространени марки са Парижката тройна марка, Вюрцбургската, Краковската, Испанската, Португалската и др. марки, чието тегло варира около 200-240 г. В наши дни, до влизането на Германия в Евронзоната, марката е основната немска валута и монета.

Друг популярен монетен номинал в Европа, възникнал през втората половина на XIII в., е гулденът. Той циркулира в монетното обращение на Европа под различни разновидности: немски гулден, наричан още „златен пфениг“, холандски гулден, който представлява сребърната разменна монета на свободните търговски градове и данцигски гулден, който е полска монета, сечена през XVIII в. След 1923 г. са въведени златни и сребърни монети в гулдени, чието производство е прекратено през 1935 г., в навечерието на Втората световна война.

Основните източни стандарти за тегло на благородните метали са таела и толата. Таелът е китайска тегловна единица, използвана за мярка и на пазарите в Хонг Конг и Тайван. Известни са около 170 разновидности на таела. В исторически план, той е основна мярка за сребро, чието тегло варира в различните провинции, но теоретично трябва да съответства на стойността на 1000 кеша. 1 таел (1.20337 тройунции) днес се равнява на 37.4290 грама. Основните видове таел кюлчета са от 1, 5 и 10 таела като в Хонг Конг те са с проба 990/1000, а в Тайван тези от 5 и 10 таела могат да бъдат и с по-голяма чистота, именно, 999.9/1000.

Толата е тегловна единица за злато, използвана основно в Индия на пазарите в основните търговски центрове, Бомбай и Калкута. 1 тола (0.375 тройунции) се равнява на 11.1 грама с чистота 999/1000. Търгуват се най-вече кюлчета от 5 и 10 тола като пробата им за държавите от Персийския залив (Саудитска Арабия, например) е 999.9/1000. В наши дни толата се използва като мерна единица в сделките със злато и сребро в Обединените арабски емирства, където 1 тола се равнява на 11,664 г.

Още в древна Гърция, както и по-късно, през римската епоха, човешкото общество се стреми да функционира като един сравнително отворен свят, в който свободно да циркулират хора, стоки и пари. Монетите от далечни римски провинции, открити в археологически находки от днешните български земи, са най-яркото доказателство за това. И по времето, когато територията на България е част от Османската империя, златни и сребърни монети от различни страни, стандарти и номинали, обслужват без ограничения търговския оборот. Подобна е ситуацията и в цялата южна част на Европа, в Мала Азия и Северна Африка: все земи, представляващи в различни исторически периоди, част от средиземноморската цивилизация. И в по-ново време, през XIX в., в Европа се създават монетни съюзи, чиито членки сечат монети от благородни метали, съответстващи на единен стандарт. Най-популярен е Латинският монетен съюз между

Франция, Белгия, Италия и Швейцария, сключен на 23 декември 1865 г., към който през 1869 г. се присъединява Гърция. Към принципите на съюза и неговия т.н. „наполеонов” или биметален стандарт се придържа и България. Неслучайно иконографският модел на първите български монети е взет наготово от вече традиционните европейски пари като най-силно влияние при оформянето му имат именно монетите на Франция и Белгия. В основата на съюза стои политическият стремеж на Франция да превърне своята валута в световна. Факт е обаче широкото териториално разпространение и стабилността на „наполеоновия“ стандарт. Гражданите на страните-членки могат да се разплащат свободно със златните или сребърните монети на страната си и в чужбина, именно защото количеството вложен благороден метал гарантира стойността на отсечените монети и обезпечават търговските сделки. Латинският монетен съюз се разпада в края на 1926 г. в резултат на сериозните инфлационни процеси, настъпили след Първата световна война, но монетите, емитирани по неговия стандарт, остават изключително популярни и в наши дни. Неслучайно много от тях, но най-често златните френски франкове, известни в България с името „наполеон“, са обект на масово фалшифициране, чрез произвеждане на фурета с пълнеж от неблагороден метал, на монети от неблагороден метал със златна баня или отсичане от нископробно злато. Най-голям обем фалшификати е произведен в страните от т.н. Левант¹¹⁸, които дълги години са част от френското политическо, финансово и икономическо пространство.

Най-мощният политически, икономически и финансов процес в съвременната епоха е създаването на единен европейски пазар, базиран на принципите на свободното движение на стоки и капитали. Базелските споразумения от 1972 г. поставят началото на обединението между немската марка, френския франк, флорина, датската крона и белгийския франк. Основната цел на този акт е да бъде ограничена флукуацията на обменните курсове между страните-емитенти на съответните валути. Следващата стъпка в процеса на създаването на еврото е обособяването на Европейска монетарна система през 1979 г. Именно тя създава свой еталон, екую (ECU – European Currency Unit), който по-късно се превръща в евро.

През 1989 г. е приет и т.н. „План Делор”, който определя насоките за развитие на Икономическия и монетарен съюз и създаването на единна монета за страните-членки. През 1992 г. е подписан Договорът от Маастрихт, който фактически поставя началото на

¹¹⁸ Левант (от фр. *Levant* или итал. *Levante* - Изток), общо наименование на страните от източното Средиземноморие (Сирия, Ливан, Израел, Йордания, Египет, Турция и др.), в по-тесен смисъл, Сирия, Палестина и Ливан.

Европейския съюз и уточнява условията за постепенно преминаване към единна европейска валута, като от 1 януари 1993 г. на практика функционира единен европейски пазар.

През декември 1995 г. Съветът на Европа решава, че името на новата единна монета ще бъде „евро“. Година по-късно представители на Европейския монетарен институт показват пред Съвета на Европа проекти на първите евро банкноти. Датата 2 май 1998 г. е историческа: Съветът на Европейския съюз решава, че 11 страни-членки са готови да приемат новата единна монета от 1 януари 1999 г. Месец по-късно е създадена и Европейската централна банка. През 2000 г. и Гърция приема еврото за своя национална валута. От 1 януари 2002 г. еврото е въведено и в данъчната система, вече навсякъде се приемат новите евробанкноти и монети – започва обращението на първите евроемисии. Скоро предстои и включването на България в евро-паричната система. Но защо коментираме тези факти?

Очевидно е, че съвременният свят, в лицето на своите политици и финансов елит, върви нагоре по спиралата на развитието, надграждайки върху основата на финансите, положена още в древността. Един елемент продължава да бъде крайъгълен камък на световната финансова система през всички исторически епохи и това е златото. Неслучайно централните банки и Международния валутен фонд продължават да държат, по официални данни, в трезорите си налично злато под формата на кюлчета с общо тегло от над 34 000 тона.¹¹⁹

4. Водещи международни пазари на злато

През хилядолетното си съществуване светът е имал редица водещи търговски центрове, наричани в древногръцката епоха „емпорион“, в римско време – „емпориум“, а в ново и най-ново време – борси. В днешните български земи несъмнено са функционирали поне няколко тържища за злато, вероятно, в близост до миннодобивните центрове. За съжаление, обаче, писмените данни затова са само косвени, а монетите и някои изображения върху тях свидетелстват за добиването на злато и сребро в римско време, но не и за тяхната търговия.

¹¹⁹ Данните са публикувани от World Gold Council през май 2019 г. по информация от Международния валутен фонд (the International Monetary Fund's International Financial Statistics (IFS), May 2019 edition).

В ново време като водещ международен пазар на злато и други благородни метали се очертава Лондон. Там е и седалището на Лондонската метална борса (The London Bullion Market Association), която вече цял век дава тон на цената на златото.¹²⁰ По договореност между Банк ъф Ингланд (The Bank of England) и НМ Ротшилд и синове (Nathan Mayer Rothschild & Sons) в Европа след края на Първата световна война се създава свободен златен пазар и се определя дневна цена на златото. Първият фиксинг е извършен в офиса на компанията Ротшилд в Лондон на 12 септември 1919 г. като цената определят петима участници: НМ Ротшилд и синове, Mocatta & Goldsmid, Pixley & Abell, Samuel Montagu & Co и Sharps Wilkins. Всички компании, които участват в първия фиксинг са исторически свързани с Лондонския златен пазар. Още в далечния 17 в. Mocatta & Goldsmid става сребърен брокер на Банк ъф Ингланд, докато дейността на Pixley & Abell и Samuel Montagu & Co започва през втората половина на 19 в., когато в резултат на треската за злато в Калифорния и в Австралия, към Лондон започват да се стичат тонове злато.

В наши дни, от 2015 г. насам, Лондонският фиксинг се извършва от независим администратор, като благородните метали могат да се търгуват свободно и прозрачно чрез съвременна електронна платформа. В определянето на цената на златото, която се фиксира в три водещи валути: щатски долар (USD), британска лира (GBP) и евро (EUR), вместо първоначалните 5, участват директно 13 компании, между които има и банки от Китай. Фиксираната два пъти дневно цена се използва активно от минни компании, рафинерии, централни банки, инвеститори, търговци и производители от целия свят.

По данни от архивите на Mocatta & Goldsmid, през първите пет седмици от съществуването на златния фиксинг през 1919 г. са изтъргувани 660 000 тройунции като основен купувач е Индийският офис на компанията. В началото на 1920 г. the Financial Times съобщава, че по-голямата част от златото, търгувано по фиксинг е насочено към Индия и Китай. В годишния отчет за 1920 г. Samuel Montagu пише, че през първите 15 месеца от определянето на фиксирана цена на златото, 50% от продажбите са за купувачи от Ню Йорк, 25% - за Индия, а другите 25% са за останалия свят. Тези цифри звучат удивително познато: и в наши дни, един век след първия златен фиксинг, ситуацията не е съществено променена. Едни от най-важните участници в пазара на злато остават

¹²⁰ От 12 септември 1919 г. до днес в Лондон – от 1 април 1968 г. два пъти дневно, т.н. AM и PM Gold фиксинг – се определя цената на златото за деня, от 2014 г. и един път дневно – на среброто, а от март 2015 г. се фиксират и цените на паладия и платината.

САЩ, а Китай и Индия продължават да имат водещо място като нетни купувачи и големи търговци на благородни метали. Категорично можем да твърдим, че Лондонският фиксинг на златото, освен сериозно търговско и финансово значение за следвоенна Европа, оказва огромно и дългосрочно наднационално и социокултурно влияние върху глобалния световен финансов пазар. Съвременните изследвания върху цената на златото, базирани върху данните за Лондонския му фиксинг, позволяват ясно да се види неговата роля за диверсифицирането и стабилността на инвестиционните портфейли и като защитен инструмент по време на кризи. За да обобщим историческата роля и значението на Лондонския пазар и Лондонската метална борса (LBMA) за бъдещото устойчиво развитие на световната финансова система, ще маркираме няколко основни точки:

- Лондонската метална борса е едновременно водещ световен пазар на злато, лобист, регулатор и основен образователен център;
- Към април 2019 г. членове на LBMA са 142 компании от над 30 държави, 13 от които са структуро- и ценоопределящи (Market Making Members);
- По изискване на основните клиенти на пазара, LBMA извършва редовен мониторинг на процесите на добиване и доставка на благородните метали по екологосъобразен и социалноотговорен начин;
- Използват се съвременни технологии, вкл. на блок-веригата, и др. системи за сигурност, които да предпазват клиентите от разпространяването на фалшиви кюлчета;
- Публикува се и редовно се актуализира Кодекс на благородните метали (The Global Precious Metals Code), който компаниите-членки на LBMA трябва да признаят и спазват и мн. др.

Наред с Лондон, на когото отделихме особено място поради историческата му роля и значение за развитието и стабилността на световната финансова система, като международни пазари на злато в света функционират още около 50 центъра.

В Европа най-важните от тях са в Цюрих, Париж, Женева и Франкфурт. Там оперират както някои от най-големите банки в света, така и редица финансови компании с големи трезори за благородни метали и др. ценности. Местен пазар с локално значение и борса отскоро се развива и в Истанбул, един от големите центрове за търговия с благородни метали в историческото минало.

В Азия най-активни в исторически план са пазарите в Токио, Бейрут, Дубай, Хонгконг, Шанхай и Сингапур, но в наши дни Пекин непрекъснато засилва своето значение в

сделките със злато. Неслучайно наскоро започна да функционира Интернет страница и специална платформа на Лондонската метална борса в превод на китайски език.

На американския континент пет от най-големите пазари на злато се намират в САЩ – Ню Йорк, Чикаго и др., които от началото на своето съществуване работят в тясно взаимодействие с Лондонската борса.

Един от най-старите и най-активни пазари в Африка е този в Южноафриканската република, която десетилетия наред е основен износител за Британското кралство и Лондонския пазар. Съществуват сериозни местни центрове и в Египет, Мозамбик и др. държави от африканския континент. Част от тях, обаче, принадлежат към т.н. „черни“ пазари: местни борси, извън обхвата на държавното регулиране и контрол. Такива са пазарите в Конго, Кения, Танзания и др.

5. Актуални тенденции в сферата на благородните метали и ролята им като основа за бъдещото устойчиво развитие на финансовата система

По думите на редица световноизвестни икономисти и анализатори, докато съществува финансова система, ще има и финансови кризи. Последната в хронологичен план световна финансова криза, започнала в САЩ през 2008 г., за пореден път показва на човечеството колко бързо може да обхване и сферата на реалната икономика, а оттам да повлияе върху всички сектори на социалния и обществения живот на планетата. Оказа се, че въпреки вековния си опит в управлението на финансите, централните банки знаят само как да оказват подкрепа на отделни институции, но не и на цели икономически сектори и пазари. След тази криза, в резултат на систематичните усилия и почти денонощен труд в продължение на около година на банкери и юристи-експерти в областта на регулациите на държавно ниво, световната банкова система е много по-добре капитализирана, по-ликвидна, а рискът е значително по-добре управляван. Все още съществува, обаче, вероятност широк спектър от активи да реализира загуби, които да предизвикат отново рецесия. Търговската война между двете най-големи икономики в света, САЩ и Китай, неизвестността, свързана с предстоящия Брекзит, стремглавото увеличаване на федералния дълг на САЩ и забавящата темповете си глобална икономика, са само някои от факторите, които биха могли да дестабилизируют сериозно световната финансова система. В наши дни изключително притеснителна е засилващата се политическа намеса в редица икономически решения и процеси. По редица данни количеството на директните чуждестранни инвестиции в САЩ през последната година

намалява и това не е феномен, предизвикан от Китай. Протекционизмът на федералното правителство и блокираните инвестиции, подкопават нивото на жизнения стандарт на американското население, което води до намаляване на производителността на труда и нарастване на инфлационния натиск. От друга страна, кризата в редица от развиващите се пазари като Турция, Бразилия, Аржентина и др. е особено опасна за страните от Латинска Америка. С малки изключения, тя е затворена система, извън рамките на глобализацията, и ако финансовата и икономическата система дори само в една от страните изгуби своята устойчивост, процесът ще обхване цяла Латинска Америка и кризата ще увеличи своите сила и мащаб.

В Европа страни като Германия, Франция и Холандия твърдо стоят зад идеята за създаване на единен европейски капиталов пазар, тъй като редица големи и средни компании нямат достатъчно възможности за финансиране. Климатичните и технологичните промени, както и предстоящият Брекзит, правят все по-необходимо създаването на съюз на капиталовите пазари. В наши дни от стратегическо значение за ЕС е да укрепи възможностите си за финансиране на икономическия растеж, а оттам за създаване на нови работни места като необходимо условие за гарантиране на устойчивостта на неговата икономика. Отделните индивиди също трябва да имат повече и по-разнообразни възможности за инвестиране на своите средства. В Европа заемите и финансирането се предоставят основно от банките, които при лоша икономическа прогноза отпускат по-малко кредити. Това определено води до бъдещи проблеми в реалната икономическа среда. Неслучайно, ЕС прие редица мерки през последните години, включително за по-голяма подкрепа на зелените инвестиции и въвеждане на частна пенсионна система за целия ЕС. Разработването на детайлен проект за обединен европейски капиталов пазар, реминисценция на реални от историческото минало, ще представлява своеобразна пътна карта за новата Европейска комисия след приключването на мандата на настоящата на 31 октомври 2019 г. Какво е мястото и ролята на златото, обаче, във всички тези процеси?

В политически нестабилна среда с потенциален риск от инфлация, хората обикновено влагат активите си в не-валутни резерви, традиционно в злато и други благородни метали. В наши дни ниската производителност на труда намалява относителните печалби от спекулативен риск в други форми на инвестиции и тласка към заемане на повече, сравнително по-стабилни, позиции в злато под различни форми. В дългосрочен план актуалната политико-икономическа рамка в Европа и света подава сигнал за „бича“

настройка на инвеститорите по отношение на златото и в по-малка степен, към другите благородни метали.

Важно и изключително интересно с оглед бъдещите перспективи пред световната финансова система е да разгледаме политиката по отношение на златото на страните от независимата международна организация БРИКС.¹²¹ Бразилия, Русия, Индия, Китай и Южна Африка са несъмнено най-бързо развиващите се големи страни в света, които искат да обединят икономическите си ресурси и пазарите си, за да ги превърнат във водещ геополитически фактор и основен опонент на САЩ в световната икономика. Територията на страните от групировката обхваща около 27% от земната повърхност, а населението и е 41% от жителите на планетата. По този начин БРИКС представлява най-големият потребителски пазар в света, характеризира се с високо и динамично развитие на информационните, комуникационните и производствените технологии. По актуални данни на редица световноизвестни финансово-икономически и анализаторски компании, Китай и Индия са страните с най-сериозен потенциал за най-висок ръст в икономическото си развитие през следващите няколко десетилетия. През 2018 г. в страните от БРИКС се произвежда около 23% от brutния световен продукт.

Няколко са основните сфери на сътрудничество между страните в групировката, като една от най-важните е тази на финансовата сигурност и стабилност. Страните от БРИКС декларират желанието си да използват други валути, извън нестабилния щатски долар, в международните разплащания и дори нещо повече: прогнозираат използването им и издигането им до статут на световни резервни валути. Очевидно е, че основните претенденти за тази роля са китайският юан и руската рубла, които все по-широко и активно се използват в търговските разплащания между двете страни. Очаква се общият обем на разплащанията между Китай и Русия да достигне 200 милиарда щатски долара през 2020 г. От 2017 г. насам, Китай е най-големият купувач в света на суров петрол и в това си качество обсъжда евентуално начало на разплащанията по тези сделки в юани. В своите резолюции страните от БРИКС настояват за трансформиране на специалните права на тираж (СПТ) на МВФ и дори за създаване на принципно различни, нови СПТ

¹²¹ БРИКС – на англ. BRICS. Съкращението „БРИК“ е използвано за първи път от водещ анализатор-мениджър в американската инвестиционна компания Голдман Сакс през 2001 г. Превръща се в „БРИКС“ след присъединяването на Република Южна Африка към четирите първоначални страни-членки на групировката през 2010 г. От 2009 г. насам ръководителите на страните участват в официални годишни срещи, на които се обсъждат проблемите и предизвикателствата, както и основните линии на сътрудничеството между тях.

като бъдеща световна валута. Една от първите стъпки в тази посока е създаването през юли 2014 г. на Нова банка за развитие (NDB), по-популярна като „БРИКС Банка за развитие“ (BRICS Development Bank) с капитал от 100 милиарда щатски долара и резервен фонд от други 100 милиарда щатски долара. Специално споразумение между страните осигурява защита за валутите им в случай на външен натиск върху тях или ликвидна криза. Финансовата система, функционираща от 2015 г. насам между страните от групировката, конкурира успешно МВФ. В рамките на тези дейности, централните банки на страните от БРИКС работят по създаването и използването на собствена система за международни разплащания, алтернатива на системата SWIFT, която да гарантира стабилността, сигурността и непрекъснатостта в извършването на техните международни разплащания.

Каква е ролята на златото във всички тези процеси? Общозвестен факт е, че от вече десетилетие Китай и Русия не търгуват на международните пазари добитото в страните си злато, а го трезорират. За да се противопостави и защити от следващи санкции от страна на САЩ, през 2018 г. Централната банка на Русия закупи около $\frac{1}{4}$ от световните запаси на китайски юани като по този начин замени щатските долари в държавния се резерв. По данни на МВФ, публикувани през май 2019 г., Руската федерация заема шесто място в света по количество на притежаваното злато с общ обем от 2168.30 тона, непосредствено следвана от Китай, който е на седмо място в света с общо количество от 1885.50 тона. И двете страни имат добре развита златодобивна индустрия. През последното десетилетие Китай е на първо място в света по добив на злато, а Русия – на трето, като от 2010 г. насам нейните добиви непрекъснато нарастват. Много вероятно е, именно златото да бъде в основата на създаващата се нова система за международни разплащания между страните от БРИКС, да бъде използвано под формата на различни финансови инструменти, като гарант за нейната стабилност и устойчивост по време на кризи или други сериозни макроикономически влияния. Несъмнено е, че при ниски или отрицателни лихвени проценти по депозитите, златото се превръща в атрактивна и доходоносна инвестиция. Освен това, в дългосрочен план то запазва стойността си и гарантира балансирането на инвестиционните портфейли, дори когато става дума за държавни резерви. Именно тези му качества, неизменно валидни през изминалите хилядолетия от историята на човечеството, го правят актуален финансов инструмент и в наши дни, стабилна основа за бъдещото устойчиво развитие на финансите.

6. Използвана Литература

Васил Николов, *Солта, златото от Провадия*, 2011 г.

Vassil Nikolov, *Salt, early complex society, urbanization: Provadia-Solnitsata (5500-4200 BC)*, in: V. Nikolov & K. Bacvarov (eds). *Salz und Gold: die Rolle des Salzes im prähistorischen Europa / Salt and Gold: The Role of Salt in Prehistoric Europe*. Provadia & Veliko Tarnovo, 2012, p. 11-65;

Zdravko Tsintsov, Martin Hristov, Victoria Karatsanova, Svetla Tsaneva, *Preliminary Results from the Study of Early Bronze Age Gold Artefacts from Ritual Structures by the village of Dubene, Karlovo District, South Bulgaria*, in: *Archaeologia Bulgarica* XIII, 3/2009, p. 7-21;

The relevance of gold as a strategic asset (14 March 2019), in: <https://www.gold.org/goldhub>

<http://www.lbma.org.uk/> (22.05.2019)

Dominic Wilson/Roopa Purushothaman, *Dreaming with BRICs: The Path to 2050*, in: *Global Economics Paper* 99, 1.10.2003;

Chunlin Cai, *Research on the Economic and Trade Cooperation Mechanism among BRICs*, Peking 2009;

Fabiano Mielniczuk, *BRICS in the Contemporary World: Changing Identities, Converging Interests*, in: *Third World Quarterly*, 34 (2013) 6, p. 1075–1090;

Bertelsmann Stiftung, *Sustainable Governance in the BRICS*. Executive Summary, 2012, <http://www.sgi-network.org/brics/pdf/BRICS%20Executive%20Summary%20EN.pdf> (15.11.2013).

ТРЕТА ГЛАВА.

РОЛЯТА НА МЕНИДЖМЪНТА И РЕГУЛАЦИИТЕ

I. МОДЕЛИ НА ДЪРЖАВНО РЕГУЛИРАНЕ НА ФИНАНСОВАТА СИСТЕМА

проф. д-р Огн. Стоичкова

Основен механизъм за разпределяне и използване на ограничените ресурси в съвременната икономика е пазарният. Затова централно място в него заемат конкуренцията и свободното ценообразуване. Заедно с това, значителна роля в пазарната икономика играе държавата. Причините за намесата на държавата в икономиката носят обективен характер и са свързани с провалите на пазара, неравенството при разпределение на доходите в условията на пазарната икономика. Доказано активна роля в този процес играе финансовата система. Финансовото регулиране е призвано да осигури устойчиво развитие на икономиката, в процеса на финансовото регулиране се развива и усъвършенства финансовата системата на страната.

За страните с развита пазарна икономика е характерен тризвеният икономически механизъм като съвкупност от форми и методи за регулиране на икономическия живот:

- Стихийното пазарно регулиране за почва да се проявява през XVI- XVII в. Това е времето на зараждането на капиталистическите отношения в Западна Европа, където той изцяло се установява през 50-60 г. на XIX в. Това предизвиква системата на пазарните отношения, чийто важен регулатор е пазарната цена на стоката. Движението на цените е в зависимост от производствените разходи и съотношението между търсенето на стоката и нейното предлагане;

- Системата на корпоративното регулиране са оформя 20-25 години преди началото на Първата световна война. През този период мощните корпорации получават възможност целенасочено да въздействат върху цените, върху обема на производството и пласирането на стоките;

- Равнището на държавното регулиране става особено важно след най-дълбоката в историята на капитализма криза от 1929-1933 г. Тази криза показва, че съществуващият в това време «двузвеният» икономически механизъм вече е неспособен да осигури стабилно състояние и развитие на капиталистическата икономика и на обществото като цяло. Става очевидно, че без рязко засилване на икономическата роля на държавата, традиционният капитализъм няма бъдеще.

През това време се появява концепцията на Джон М . Кейнс като отговор на предизвикателството на реалните икономически проблеми. Реализацията на неговите възгледи дават безспорно мощен импулс в развитието на цялата западна икономика. В 60-е г. на XX век са реализирани небивали темпове на икономическия растеж, установява

се високо ниво на заетостта, както и значителен подем на жизненото равнище на населението.

В началото на XIX в. в световната икономика са разрази поредната остра финансова и икономическа криза. В тази нова ситуации се налага изводът за това, че държавата не винаги е в състояние да предотврати спадовете в икономическото развитие. Поради това трябваше да се разработи нова концепция, която да е в състояние да отчете по-нататъшното развитие на пазарните отношения, предприемачеството и деловата активност.

Регулирането на финансите може да се определи като въздействие върху социалните и икономически процеси чрез концентрация на финансовите ресурси в определени структури и ограничаване на техния ръст в други институти. За сметка на това се създава възможност за бързо и ефективно преразпределение на финансовите ресурси между различните равнища и структури на социално-икономическата система.

Държавното регулиране на финансите се извършва както на микро-, така и на макро-равнище. Чрез държавното регулиране се извършва въздействие на финансовите процеси, които се извършват в социално-икономическия живот на обществото.

Държавното финансово регулиране е комплекс от взаимосвързани действия, които влияят един на друг. Регулиращата роля се разпространява не само върху бюджетните организации. За държавата приоритет са факторите на производството. Това е намерило отражение в световната практика. Високо конкурентната среда с ясно изразени елементи на плановото начало олицетворява държавната дейност. Тук е важно това, че държавата действа в комплекс с частнокапиталистическото предприемачество. Държавата осъществява регулиране на финансите чрез законодателните актове, институти на изпълнителната, общинската и представителната власти.

Държавното регулиране на финансовата дейност се базира на определена стратегия. В икономическата теория са се обособили две световни концепции: кейнсианството и монетаризмът. Те са напълно противоположни една на друга.

1. Основни характеристики на монетаризма

Монетаризмът като концепция за регулиране на финансовата дейност залага на свободния неконтролируем пазар. Държавните органи имат ограничена намеса в икономиката. Главната задача според монетаристите е да се поддържат стабилни темпове на растеж на паричната маса в обръщението. Принципите на монетаризма активно използват в своята дейност такива международни институции като: Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, Международният валутен фонд. Международните финансови институти оказват активна помощ на развиващите се

страни, привличат външни източници за покриване на бюджетните дефицити и на платежния баланс.

Рестриктивната политика в тази концепция предвижда значително съкращаване на държавните разходи и повишение на данъците. Главната цел на монетаризма е да се съкрати покупателната способност на хорага, да се понижи равнището на инфлации в страната и да се намали дефицитът на държавния бюджет. В резултат на изпълнението на тези задачи в икономиката се забавят темповете на икономически растеж. Търсенето спада и съответно, обемите на произвежданата продукция също спадат.

По този начин, според концепцията на монетаризма всичко се свежда до преориентация на ресурсите от потребление към тяхното натрупване. Основната сложност тук се състои във възможното задълбочаване на стагнацията на производствената сфера. Ако размерът на реалните доходи на населението спада, а ситуацията на пазара на труда се усложнява, то преориентацията към инвестиране е невъзможно. Когато се провежда политика на ограничено търсене нараства равнището на конкуренцията и вероятността от банкрутиране. Не бива да се подценява и нарастването на социалното напрежение в обществото.

2. Финансовата концепция на кейнсианството

Пълна противоположност на монетаризма е финансовата концепция на кейнсианството. Кейнсианството активно се прилага в периода след Втората световна война. В неговата основа лежи държавният контрол и подкрепа на всички икономически реформи в държавата. Моделът на канъстиянството се основава на експансионистичната финансова и експансионистичната парично-кредитна политика. В резултат на това се увеличава раличната маса в обръщението.

Държавните разходи водят до ръст на производството. Съответно, интересът на инвеститорите към такава икономика се засилва, парите се инвестират за развитие на човешкия потенциал. Преобразуванията в икономиката повишават покупателната способност на населението и потребителското търсене на стоки и услуги. Високата покупателна способност на гражданите само в отделни случаи довежда до ръст на конкурентоспособността на компанията и повишава качеството на произвежданата продукция. За българската икономика тези проблеми имат най-голяма актуалност.

3. Експансионистична политика

Прилагането на експансионистичната политика изисква провеждането на силен контрол върху цените, тъй като разходите за производството могат постоянно да нарастват. Тази ситуация трябва постоянно да се контролира, за да не предизвика стремителен пъст на инфлацията, на лихвите по кредитите, на данъците за населението и за бизнеса.

Размерът на държавните разходи се увеличава при значително повишаване на ефективността от използване на бюджетните дотации или за сметка на ръста на постъпленията от данъкоплатците. Плащанията по данъците се увеличават при разширяване на производствата, при увеличаване на произвежданата продукция и стоки. При такава ситуация не е наложително да се увеличава размерът на данъците. Постъпленията в бюджета значително нарастват, защото се разширява облагаемата данъчна база. Използваните методи за регулиране на финансите не би трябвало да довеждат до превишаване на темповете на ръст на разходите да превишават темповете на разтеж на доходите. За това е нужен постоянен държавен контрол. За да изпълни тази задача държавната политика трябва да се основава на дългосрочните програми за централизирани инвестиционни вложения.

4. Кейнсианската политика за регулиране на финансите

Кейнсианският модел, както и монетаризмът в чиста форма се прилагат доста рядко в световната финансова практика. Използването на тези модели може да доведе до ръст на инфлацията, както и до възникване на дефицит на държавния бюджет. Кейнсианската концепция отделя важно място на държавните органи, което на свой ред поставя задачата за разработване на ясна законодателна база, която да установи границите на държавната намеса в провеждане на предприемаческата дейност.

В концепцията на Кейнс се очертават два уязвими пункта:

а) предпоставката за допускането на умерена инфлация в резултат на заемите, печатането на пари за стимулиране на ефективното търсене, увеличаването на работната заплата и осигуряване на пълна заетост;

б) за увеличаване на държавните приходи се определят високи данъци, намаляващи материалната заинтересуваност на работниците за по-високи заплати, а на предприемачите — за повишаване на печалбите, с което се подбиват основите, стимулиращи предприемачеството.

5. Методи на финансово регулиране

Да се подберат конкретни методи за финансово регулиране за българската икономика е твърде сложно, защото тя е подложена на сериозни структурни преобразования. В частния сегмент на икономиката няма достатъчно натрупвания, за да може с тях да се заместят държавните дотации. Прилагането на чуждия опит без да се отчитат националните особености и състояние на българската икономика би довело само да задълбочаване на кризисните явления в страната.

В политиката на икономическия растеж в повечето случаи се включва такъв елемент на регулиране, като девалвацията на националната валута. Тя позволява да се

понижат цените на продукцията, разходите за производството и реализация, да се повиши конкурентоспособността на стоките на световния пазар. Всичко това е съпроводено със спадане на покупателната възможност на населението, поради факта, че се намалява размерът на работната заплата.

Девалвацията на националната валута предизвиква покачване на цените на вносните стоки и спадане на стойността на износа. Увеличава се също външният дълг на държавата, нарастват лихвите за погасяването му, което допълнително води до нарастване на бюджетния дефицит.

При таква ситуация е важно да се стимулира износът от страната. За сметка на За да се поддържа равновесието на платежния баланс, темповете на ръст на износа трябва да превишават темповете на вноса. Също така, всички разходи, свързани с външния дълг, трябва своевременно да се погасяват. Голямо значение за икономиката има намаляването на производствените разходи и себестойността, която трябва да е по-малко от установената цена. В такъв случай дейността на предприятията ще се съпровожда с печалба. Това на свой ред ще осигури приток на инвестиции в националната икономика и производството ще нарасне.

Девалвацията може да се съпровожда с рестриктивните методи само в слуай, че в частния сектор има значителни натрупвания, които няма да предизвикат намаляване на държавните разходи.

6. Паричната маса и равнището на цените

Представителите на монетаристката школа считат, че в резултат на свободното ценообразуване, търсенето и предлагането ще се уравни и икономиката ще стане стабилна. Кейнсианската школа счита, че цените не се променят често и затова не могат оперативно да реагират на изменението на конюнктурата на пазара. Ето защо, в условията на пазарната икономика не трябва да се ориентиране по цените. В този смисъл по-подвижна величина са запасите на материалните ресурси и обемите на реализацията. При стабилност на цените и падане на търсенето, производството ще се намалява. При такава ситуация големите запаси ще доведат до мобилизиране на оборотния капитал.

Паричната маса и равнището на цените се намират в тясна вазимовръзка. Към това становище се придържат и монетаристите. Ако за покриване на дефицитния бюджет се използва емисията, то това довежда до ръст на инфлацията. За да намалят негативните последици държавните органи трябва да контролират стриктно нарастването на паричната маса в обръщението. Трябва да се съблюдава и определена структура на платежния баланс. В него трябва да преобладават ликвидните активи.

В сегмента, който е особено защитен от конкуренцията, ръстът на цените винаги е по-висок. Измененията в ценообразуването водят до корекция на пазарната структура. Това създава допълнителни рискове, инфлацията се покачва. Ако населението очаква ръст на цените, то започва да изкупува стоките или чуждестранната валута. Много важно

е държавата да провежда политика на намаляване на себестойността на продукцията, тъй като именно равнището на разходите е основният фактор за ръста на цените.

Високоразвитите страни, при формиране на финансовата си стратегия използват елементи както на кейнсианската, така и на монетарната политика. Това довежда до образуване на нови, междинни теории, всяка от които има свои особености и нюанси. Социална справедливост и икономическата ефективност се урівновесяват и определят темповете на ръст на производството и на благосъстоянието на населението.

Въпреки, че либерализацията ограничава мащабите на пряката държавна намеса в икономическите процеси, световният опит показва, че *ролята на държавата не намалява, променят се само нейните приоритети и механизми за регулиране*.

Основен механизъм за разпределяне и използване на ограничените ресурси в съвременната икономика е пазарният. Затова централно място в него заемат конкуренцията и свободното ценообразуване. Заедно с това, значителна роля в пазарната икономика играе държавата. Причините за намесата на държавата в икономиката носят обективен характер и са свързани с провалите на пазара, неравенството при разпределение на доходите в условията на пазарната икономика. Доказано активна роля в този процес играе финансовата система. Финансовото регулиране е призвано да осигури устойчиво развитие на икономиката, в процеса на финансовото регулиране се развива и усъвършенства финансовата системата на страната.

В основата на една съвременна финансова система трябва да се спазват следните принципи:

- адекватност на потребностите на икономическите отношения в иновационната икономика;
- съгласуваност във функционирането на всички сфери и звена на финансовата система;
- надеждност и прозрачност на финансовата система;
- способност на финансовата система да реагира на глобалните предизвикателства.

През последните години ЕС изпълнява амбициозна програма за регулаторна реформа, целяща съобразяване със стандартите, за които бе постигната договореност с международните партньори от G-20. С оглед на развитието на неотдавнашната финансова криза и появата на специфични рискове, които застрашаваха финансовата стабилност в еврозоната и в ЕС като цяло, бе необходима по-задълбочена интеграция, за да бъде поставен банковият сектор на по-стабилна основа и да се върне доверието в еврото. Това доведе до възникването на Банковия съюз. Целта на цялото финансово законодателство на ЕС е възстановяване на финансовата стабилност и изграждане на финансова система, която да служи на икономиката на ЕС и да допринесе за връщането му на пътя към устойчив растеж.

За да постигне тази цел, за по-малко от пет години комисията предложи над 40 закона, целящи да гарантират, че банките държат повече и по-добър капитал, че укрепват управлението си на рискове и че ограничават ексцесиите от миналото. реформата доведе до подобряване на начина на работа на финансовите пазари и направи инфраструктурата за финансови услуги, като централните депозитари на ценни книжа, по-стабилна и по-устойчива на кризи.

ЕС въведе общи правила, за да гарантира, че акционерите и кредиторите — а не данъкоплатците в ЕС — са първите, които ще поемат тежестта, когато някоя банка изпадне в затруднение. ЕС също така създаде три нови европейски органа за надзор на финансовите дейности: Европейския банков орган, Европейския орган за ценни книжа и пазари и Европейския орган за застраховане и професионално пенсионно осигуряване.

Тези европейски органи за надзор все пак не заместват съответните национални органи. Целта не е да се прехвърли контролът върху финансовите институции на органите на ЕС, а да се създаде мрежа от органи, в която националните органи са отговорни за ежедневния надзор, а европейските — като работят заедно с тях и черпят от техния опит — носят отговорност за координирането, за мониторинга и, ако е необходимо, за арбитража между националните органи. Тази мрежа от органи допринася за хармонизирането на техническите правила, приложими към финансовите институции в рамките на единния набор от правила. ЕС създаде и Европейския съвет за системен риск, който да следи за стабилността на финансовата система. Той взе мерки за реформиране и укрепване на своя сектор на финансовите услуги, като обърна особено внимание на банковия надзор и на реструктурирането на банки, изпитващи затруднения.

Тези нови органи гарантират, че всички участващи страни от ЕС са равнопоставени. Те дават възможност на финансовите надзорни органи да използват едни и същи стандарти за надзор в целия ЕС. Благодарение на реформите финансовите пазари функционират по-добре в полза на потребителите и малките и средните предприятия, както и на икономиката като цяло. Повечето предложения на Комисията във връзка с финансовата реформа бяха приети от Европейския парламент и Съвета на министрите от ЕС за рекордно кратко време и много от тях вече влязоха в действие. Това помогна в ЕС да се:

- укрепи финансовата стабилност и устойчивостта на финансовата система, за да се намали вероятността от бъдещи финансови кризи в ЕС, както и ефектът от тях;
- възстанови и задълбочи единния пазар на ЕС на финансови услуги в полза на гражданите и компаниите;
- осигури целостта на пазара и доверието във финансовата система на ЕС, като защити потребителите и инвеститорите, вземе мерки срещу пазарните злоупотреби и повиши отчетността и прозрачността;

- повиши ефективността на финансовата система на ЕС, като гарантира, че разходите за транзакции са максимално ниски и че определянето на цените на финансовите услуги се извършва по правилен начин, така че да се сведат до минимум базисните рискове.

Реформата вече дава осезаеми резултати. От страна на Комисията се прави оценка, че реформите в банковия сектор носят икономически ползи в размер на около 0,6 - 1,1 % от БВП на ЕС годишно (или около 75 - 140 млрд. евро на година въз основа на бвп на ес за 2013 г.)¹²², без да се вземат предвид други реформи, които повишават стабилността на финансовия сектор. Единната валута в подкрепа на единния пазарен финансов пазар работи по-добре, когато всички използват еднаква валута. Първата стъпка към обща валута бе направена на 1 януари 1999 г. със създаването на еврото. Точно 3 години по-късно евробанкнотите и евромонетите влязоха в обращение. Днес еврото се използва от потребители и предприятия в 19 страни от ЕС, наричани Еврозона. Еврото доказва устойчивостта си по време на кризата на държавните дългове, запазвайки покупателната си способност, благодарение на това, че ЕС се притече на помощ на силно задлъжнелите страни. Еврото е широко използвано при международни плащания и в момента е втората по значимост световна валута след щатския долар.

¹²² Европейска комисия. Политиките на Европейския съюз. Банково дело и финанси. ноември, 2014.с.5, ISBN 978-92-79-42824-1

II. ЕНДОГЕННИ И ЕКЗОГЕННИ ФАКТОРИ, ЧЕРНИ И БЕЛИ ЛЕБЕДИ, УСЛОВИЯ И РИСКОВЕ ПРЕД ФИНАНСОВАТА СИСТЕМА НА Р. БЪЛГАРИЯ 2020-2030 Г. И В ПЕРСПЕКТИВА ДО 2050 Г.

Или: защо са ни необходими ДЦП?

проф. д-р Боян Дуранкев

В действията на всяка организация (*България също е организация*) информацията за промените в околната среда е решаваща за вземането на управленски решения. Именно усилията за постоянно получаване на входяща информация за статута и промените в обкръжаващата среда (на една страна) и търсенето на тенденциите в нея се определя като *сканиране на обкръжаващата среда*. Цел на сканирането, анализирането и прогнозирането е да се подсказе чрез събиране на необходима информация и последващо осъществяване на анализи, експертизи, интерпретации и прогнози какви програмни и планови решения да реализират държавата и частният сектор, за да бъде националната икономика адаптивна към обкръжаващата среда.

Въпросите за бъдещето на всяка икономика неизменно опират както до **екзогенните (външните) фактори и условия**, така и в частност до **ендогенните (вътрешните) фактори и условия**, които солидарно влияят върху потенциала за развитие и за растеж (положителен, нулев или отрицателен).

Всяка *национална социално-икономическа система* е отворена – *частично* (това може да бъде в широки граници). Затова и всяка подобна такава система се характеризира освен с връзки на взаимна зависимост (с носител – потоците продукция) между своите елементи, още и с екзогенни връзки, носители на които са потоци от различен вид: откъм входа – например входящите потоци от работно време и иновациите от науката, откъм изхода – например изходящите потоци от крайна продукция, съставляващи предмети за потребление, средства за производство и стоки за износ.

Тези връзки се отличават от ендогенните по това, че те изразяват не взаимно обуславяне, а отношение между независими (от гледна точка на националната икономическа – и в частност: финансовата – система) променливи (*екзогенните величини*), от една страна, и функции (*ендогенните величини*) – от друга. Именно с тая своя особеност – като носители на едностранна зависимост – тези връзки и влизат в обекта на изучаване на икономиката и в частност на финансите.

В тази част ще направим опит за *анализ и оценка на ендогенните и екзогенните фактори, условия и рискове* пред икономическата (и като част от нея – на финансовата) система на Р България 2020-2030 г. и в перспектива до 2050 г. Най-често в академичните изследвания става дума за **рискове пред растежа**. Икономическият растеж е онова, пред което се прекланят политиците, но далече не всички икономисти. Например, някои зими в България е доста по-топло, това води до спад на потребностите от отопление, съответно – до намаляване на растежа в енергийния сектор, това лошо ли е? Обратно, след

разрушително земетресение се наблюдава по-висок икономически растеж на строителството, това добро ли е?

По дефиниция, **всяка икономика, функционираща на база печалба (капиталистически тип пазарна икономика) има периоди на растеж, но и периоди на кризи.** Причината е че огромна част от производствените връзки се осъществява *post factum*, а не *ante factum*. Продължителният растеж не е природен закон, а феномен, ограничен във времето. да посочим за пример най-развитата страна – САЩ. Наблюдението на бизнес цикъла индикира че от юни 2009 г. и до сега, продължава най-дългия цикъл на растеж в историята на тази страна – общо 129 месециⁱ, но при среден годишен ръст на БВП от 2,3%.; продължаващият растеж всъщност е вторият най-бавен от края на Втората световна война. Другите продължителни периоди на растеж са както следва: март 1991 – март 2001 (120 месеци със средно 3,6%); февруари 1961 – декември 1969 г. (106 месеци с 4,9%); ноември 1982 – юли 1990 (92 месеци с 4,3%) и т.н. Ако, например, коронавирусат продължава да се разпространява в Съединените щати и по света, опасенията от глобална рецесия нарастват, но заплашват да прекратят безпрецедентния растеж и на САЩ (въпреки че има прогнози, че ако епидемията засега не засегне значително световната икономика, САЩ все пак може да избегнат изпадането в рецесия). В сравнение с еврозоната, която се насочва към рецесия преди избухването на пандемията (обявена на 11.03.2020 г.), американската икономика изглежда по-стабилна.

Така че пред всяка икономическа система в определен момент се изправят рискове от различен характер и с различен интензитет.

В тази част на изследването не може да пренебрегнем и една класация, придобила гражданственост през новия век. Става дума за „лебедите“. Врагове на растежа са „**черните и белите лебеди**“ и следователно – *заплаха за стабилното развитие на икономическата и финансовата система.*

Черните лебеди (дефиницията е на Насим Николас Талебⁱⁱ) са събития, които възникват непредвидимо, като торнадо. Знаем с малка вероятност че може да настъпят, но не знаем кога. Типичен пример, Великата депресия от 1929-1933 г. По-късно: Първата и Втората световна война. Разпадането на СССР. Възраждането на Русия. Брекзит.

В днешни времена – *коронавирусът*. В понеделник, 09 март 2020 г. в света имаше заразени общо 110 146 душиⁱⁱⁱ. В същия момент световното население беше 7 794 798 739 души^{iv}. Заболели – 1 на 70 768 души –това изглежда толкова незначително, че не си заслужава да се мисли. Починалите 3 826 души спрямо броя на заразените от коронавирус са малко над 3,47%.

В Топ 5 на причините за смърт по света коронавирусат отсъства^v. Там са: исхемична болест на сърцето, инсулт, инфекции на долните дихателни пътища, хроничната обструктивна белодробна болест, рак на белите дробове, трахеята и бронхите. Обикновеният грип причинява до 5 милиона случаи на тежко заболяване по целия свят и убива до 650 000 души всяка година^{vi}, т.е. грипът е по-опасен от коронавируса! Фармацевтичните лекарства, правилно и законово предписани, убиват 140 000

американци всяка година^{vii}. Но коронавирусат може да зарази две трети от света – 4-5 милиарда души, показват научните изследвания^{viii}. Ако вирусът се разпространи навсякъде, той ще докаже необходимостта от строгите мерки за ограничаването му в Китай, включително в карантинните райони, населени с десетки милиони хора.

Коронавирусът – именно поради опасността от масовото му разпространение – предизвиква не само обща паника, но и *затваряне на националните пазари и ограничаване на международната търговия*. Прогнозата за първото тримесечие на годината за Китай е за спад на производството на интелигентни часовници с -16,0%, на лаптопи с -12,3%, на смартфони с -10,4% и т.н.^{ix}. Някои компании панически се изнесоха от Китай. WSJ обяснява защо излизането от „фабриката на света“ е по-лесно, отколкото да се направи предприятие там^x. Samsung, южнокорейският гигант за електроника, премести голяма част от производството си на смартфони във Виетнам през последните години и затвори последния си завод за мобилни телефони в Китай в края на 2019 г.^{xi}. Коронавирусът удря бизнес активността и в САЩ. Проучванията показват, че американската бизнес активност през февруари падна до най-ниското си ниво за повече от шест години, тъй като компаниите се опасяват, че избухването на коронавирус в Китай ще забави глобалния растеж^{xii}. IHS Markit заяви, че нейният анализ на индекса на продукцията в САЩ - съвкупна мярка за активност в секторите на услугите и производството - падна до 49,6 през февруари, спрямо 53,3 през януари, и е най-ниското ниво от октомври 2013 г. (ниво под 50 показва свиване, докато ниво над 50 сигнализира за разширяване). Последно, коронавирусат със сигурност поне временно ще приведе икономиките на засегнатите страни в процес на „свободно падане“ и ще свие световната икономика. „Перфектна рискова буря и истински сигнал за предстояща глобална рецесия!“ твърди професорът от Stern School of Business в Нюйоркския университет Нуриел Рубини^{xiii}.

Коронавирусната епидемия подчерта *уязвимостта на световните вериги за доставки*. Секторите на услугите, като *търговията на дребно, хотелиерството и образованието в чужди страни*, ще бъдат силно засегнати. *Фармацевтиката и здравеопазването*, както и *електронната търговия*, обаче могат да се възползват и да се развият по-ускорено^{xiv}.

Вероятно *Китай ще понесе най-сериозният удар върху своя икономически растеж*. Иначе *Китай е социално-икономическото и политическото чудо на ХХ-ти век*. Илюстрация като доказателство: Китай е използвал повече цимент (6,6 гигатона) между 2011-2013 г., отколкото САЩ през целия ХХ-ти век (4,5 гигатона); произвежда повече стомана за по-малко от две години (май 2017 г. до 2019 г.), отколкото Великобритания за над 150 години. Китай днес е не само работилницата на света, но и центърът на световните вериги за доставки.

Но сега Китай, като „родина“ (дали?) от коронавируса, може да се наложи да направи повече *компромиси с външнотърговския си стокообмен*, особено по отношение на САЩ, за да прекрати търговската война и да укрепи икономиката си в този момент на тежки сътресения. Вътрешните и задграничните предприятия ще бъдат засегнати – или намаляване на доставките, или прекратяване; десетки милиони бизнесмени, служители

и работници, ще имат поне временни забрани за пътуване. Това подчерта уязвимостта на световните вериги за доставки. Например, те са неразделна част от производството и транспорта на автомобилни компоненти по целия свят, и световната фармацевтична индустрия разчита на Китай за множество активни съставки. Освен това, със сигурност ще има отрицателно въздействие върху китайския износ на потребителски и капиталови стоки, върху по-ниските цени на стоките и още по-ниските потребителски разходи. Освен това вече се наблюдава намаляване на броя на китайците, които заминават в чужбина, което е ключов източник на доходи за международния туризъм, за покупката на луксозни брандове и части от образователен сектор, най-вече за САЩ и Великобритания. Прогнозира се че още тази година глобалният туризъм ще спадне в размер на 80 млрд. долара. Ще има и трайно затворени „карантинни“ градове като град Ухан (по-голям от всеки град в САЩ), който е в такъв режим повече от месец.

И обратно, прогнозира се че развитието на сектора на *международните финансови услуги* в Китай ще получи тласък. Индексът на глобалните финансови центрове, който нарежда четири китайски града сред първите 10 глобални финансови центъра, посочва напредъка, постигнат от финансовия сектор в Китай. Докладът на Global Financial Centers Index, който за първи път представя отделни финансови центрове като конкурентни места за финтех, слага Пекин и Шанхай на първите места, а пет от топ 10 на градовете са китайски! Финтех може да служи и като трамплин за по-близки отношения с други големи финансови центрове по света. Например Великобритания е поставила пет „финтех моста“ чрез сделки с континентален Китай, Хонконг, Сингапур, Южна Корея и Австралия, за да улесни достъпа на британските финтех фирми до тези пазари и да сътрудничи за бъдещо регулиране.

Що се отнася до *България, черният лебед - коронавирусаът със сигурност ще се отрази и върху ръста на българската икономика*, и върху финансовата система като цяло. Със сигурност *ще пострада външната търговия* (по линия на преките и косвените поръчки на готови стоки, суровини и полуфабрикати), доходите от външнотърговския стокообмен, търговията на дребно, хотелиерството. Фармацевтиката и здравеопазването ще получат *ускорен растеж*. Прогнозираният предварително растеж над 3% за 2020 г. може и да намалее – всичко зависи от разпространението на коронавируса в страните-членки на Европейския съюз и предстоящите по този повод нови „Шенгенски стени“.

Акцентираме върху заплахата от поява на нови „черни лебеди“ поради обстоятелството че и глобализиращата се верига на доставки, и глобалното затопляне, и глобалното ерозиране на природната среда, и неочакваните опасности пред много страни и икономически субекти *ще извеждат напред нови и нови черни лебеди*. Що се отнася до държавата, тя е обективно принудена да развива и подготвя своя **Национален „План Б“** за екстремни случаи (вероятно Държавният резерв ще трябва да включва резерви не помалко от 3 месеца, за разлика от сега; здравеопазването също да премине към дългосрочни резерви от човешки и материални ресурси; образованието да задълбочи обучението по обща култура и самозащита; и т.н.). На свой ред, *финансовите организации* са обективно принудени да преминат към оценка на риска по линия на непрогнозируеми фактори и да разширят обхвата на оценка на общите рисковете,

ориентирайки се от растеж на печалбите към стратегии за оцеляване и развитие, още повече че гражданското общество едва ли ще позволи повече да се спасяват толкова големите финансови организации, за които се твърдеше „че не могат да банкрутират“. Могат, още повече че те не са свещените крави на никоя икономическа система, понеже *финансите се занимават с преразпределителни процеси* (сами по себе си много важни и ценни), а в основата на икономиката е производството, последвано от първичното разпределение, и чак след това – от преразпределението. В този смисъл, водоснабдяването на едно населено място трябва да бъде осигурено 365 в годината, както и здравеопазването, докато една финансова организация може да си позволи 2 дни почивка всяка седмица.

Именно в такива случаи проличава *идеологическият примитивизъм и ограничеността* („романтиката на XVI век“) на неолибералната идеология. „Да оставим всичко на пазарите“, „правителството не е решение на нашия проблем, правителството е проблемът“, „който има пари, да е жив и здрав, който няма – негова си работа“, „държавата е лош стопанин, само частникът дава необходимото“, „минимална държава, максимална свобода на индивида“, „свобода на пътуванията без ограничения и виза“ и т.н. И все пак, когато сме изправени пред криза като епидемия или ураган, се обръщаме към правителството, защото знаем, че подобни събития изискват колективни действия (Stiglitz 2020)^{xv}. Не можем да се справим сами, нито можем да разчитаме на частния сектор. Твърде често фирмите, целящи спекулативно увеличаване на печалбата, ще виждат кризите като възможности за покачване на цените, както вече е видно от нарастващите цени на маските за лице. Напротив, посткапитализмът и постдемокрацията изискват „равенство на достъпа“ и наистина „общонародна“ демократична държава, а не плутокрация.

Белите лебеди (дефиницията е на Нуриел Рубини, притежател на Нобелова награда за икономика^{xvi}) може да се прогнозира предварително. Поне финансовите кризи приличат на урагани: те са предсказуемият резултат от натрупаните икономически и финансови уязвимости и политически грешки. Именно понеже могат да се прогнозира *ante factum*, а не *post factum*, тези „лебеди“ могат да бъдат отнесени към отрано **прогнозируемите ендогенни и екзогенни фактори и условия**.

Ята черни и бели лебеди кацат в световния икономически океан, които ще намалят прогнозирания растеж през 2020 и следващите години. В експортноориентирани страни още в края на 2019 г. започна да се наблюдава явен спад на външотърговския стокообмен (чрез съпоставяне на Q1-Q3 2018 / Q1-Q3 2019 г.): Хонконг (-7,5%), Южна Корея (-7,4%), Германия (-4,7%), Италия (4,4%), Япония (-3,3%), Нидерландия (-2,6%), Франция (-2,4%), Китай (-2,4%), Великобритания (-1,4%), САЩ (-0,6%)^{xvii}. И не само това, спадът на световната търговия се развива и по други причини, наричани черни и бели лебеди. Потенциалният резултат според МВФ може да бъде забавяне на глобалния растеж с 0,8 процентни пункта през 2020 г., даже само ако САЩ и Китай поддържат съществуващите тарифи или прилагат нови.

Но ендегенните и екзогенните фактори и условия, включително и белите лебеди, могат да бъдат прогнозираны предварително. В „интелигентна“ държава – много важно предварително условие!

Диференцират се два типа прогнози.

Генетическите прогнози разкриват, какво би се случило в бъдещето, ако при него продължат развитието си тенденциите от миналото. Те отговарят на въпроса „ако до днес е така и ако така продължава, то може да се очаква това и това“. Обратно, *нормативните прогнози* се стремят да покажат, какво е необходимо да се направи в настоящето, за да се получи желаното бъдеще. При тях постановката на въпроса е друга - „ако искаме такава и такава бъдеще, то от днес трябва да започнем да вършим точно това и това“. Разбира се, и при единия, и при другия случай става дума за вероятни събития, без за тяхното събъждане да е изискват усилия.

И двата вида изследвания на бъдещето свършват с описание на вероятните резултати. Те нямат по-амбициозни цели. Но тяхната цел неизменно е показване на настъпващото утре, а не предизвикване на точно определено състояние на това утре. Човешката природа обаче е такава, че не се задоволява само с констатации. Човек *не само си обяснява света, но и непрестанно го променя*, изхождайки именно от желаното си утре. Там, където завършват прогнозите, започват проектите и плановете.

За целта на анализите и прогнозите са ползвани *официални публични източници, данни и факти*, които не са манипулирани или адаптирани.

1. Ендегенни фактори, условия и рискове пред България

Ендегенните фактори, които влияят върху развитието на всяка страна, са свързани с динамиката на няколко *други относително обособени системи*: природна система; демографска система; икономическа система; система на науката и културата; политическа система. Всяка от тези системи, както и чрез преките и косвените връзки между тях, обуславят бъдещето на определена страна, в случая – на България.

1.1 Рискове от природната система

Надникването към рисковете пред икономическата система, но от посока на природната система, е свързано не само с модната постановка за „зелена икономика“, а с модерната обосновка за *кръговата икономика, за преосмисляне на полезността на растежа и още повече за осмисляне на природната система като естествена и безценна (незаменима) обител на човека*.

Демографският растеж и още по-ускореният растеж на икономическата система и водят до изменение и на общия биоценоз в резултат от разселването на човека по цялата планета и превръщането на огромни площи в обект на икономиката. От гледна точка на природата това навлизане в ширина, а оттук - и в дълбочина в биосферата, представлява нарушение на „естествените механизми“, т. е. един отрицателен процес. Но така или иначе имаме навлизане в природната система в дълбочина, подчиняване на естествените

процеси на една програма, която произхожда от новата, по-висока система, каквато представлява обществото. Непрекъснатият натиск, който характеризира отношенията на обществото към природата в целия ход на еволюцията до този момент и определя нейния механизъм, представлява видоизменено наследство от самата биологическа система. Екологическият натиск „изстиска“ като с преса, но още отначало се прибавя и принципиално нов фактор - навлизането вътре в биосферата в дълбочина, основано върху усъвършенстващите се оръдия на труда, поради което и продуктът на биологическата еволюция, движена от биологическата борба за живот, има вече антибиологически характер - целесъобразност, т. е. „социално обусловено програмиране“ (Матеев 2015, 29)^{xviii}. Обществото вече не се задоволява с това само да пречи на естествените механизми да функционират по своему, а заставя природата да работи поновому. В такъв смисъл имаме *революционен скок*. На изменение се подлага не само непосредственият видов състав и численост на организмите, заемащи дадена територия, но и следващите в дълбочина фактори, и то едновременно по две линии: първо, естествените условия (почва, влага) за организмите се заместват с нови условия (програмирани от човека -механична обработка на почвата, торене, напояване); второ, естественият отбор, който е дал наготово видовете организми, се замества с изкуствен отбор. Този тип движещи противоречия тласкат към *интензивно развитие на новата икономика*. Именно това възкачване нагоре е, което прави възможностите за растеж на техносферата неограничени - що се отнася в частност до човека и, разбира се, при адекватен социално-икономически строй. Но колкото по-малки стават ограниченията за растеж на икономиката в качеството ѝ на техносфера откъм нейния субект, толкова по-остро изпъкват проблемите откъм биосферата в качеството ѝ на неин обект. От гледна точка на *екстензивното развитие* икономическият растеж е ограничен по причината, че той се извършва на една планета с ограничени параметри. От гледна точка на *интензивното развитие* икономическият растеж има съществени възможности. Става въпрос за такъв аспект на интензификация като безотпадъчното производство, и то по цялата технологическа верига. В тази връзка трябва да се посочи и комплексното използване на добиваните минерали (почти всички руди са полиметални). Особено голям проблем представлява отпадъчната енергия, която се натрупва по целия дълъг път на енергетическите преобразувания. Нещо повече, строго погледнато, цялата енергия, която техносферата отклонява от естествения ѝ път, се връща обратно като отпадъчна, в най-голямата си част - във вид на топлина.

Същественото в *отношението* „човек – икономика – природа“ е, че самото преобразуване на природата *засяга хомеостазиса на биосферата* именно като система и също като местообитание на самия човек. И това се проявява главно чрез глобален „натиск върху пружината“: колкото повече се експлоатира природата и колкото повече се отделят отпадъци към нея, толкова повече отговорът на природната система ще бъде в обратна посока, понякога като черен лебед (затова черният лебед може да се трансформира в бял!), като снежна топка, от която тръгва лавина. Отношенията с природата (особено ако са оставени на волята на „свободния пазар“, а що по-точно – на волята на икономическа система, ориентирана към печалбата!) придобиват силно негативен оттенък, свързан с бъдещето на самата демографска система: чрез глобалното

затопляне, причинявано от отделяния въглероден двуокис; глобалното ерозиране на природната среда чрез фракнинг или добив на полезни изкопаеми; глобалното опустиняване и обоклучаване, причинни от добива и отделянето на отпадъците; нарушаването на енергийният баланс на планетата и т. н. Именно ерозирането на природната система може да отнесем към прочутите „бели лебеди“. Знаем че бъркаме в електрическия контакт, но очакваме електрическият ток да удари някой друг, а не самите нас.

От гледна точка на управлението на икономиката и рисковете пред нея, както и пред още по-съществените рискове пред демографската система, това води до съвсем нова постановка на задачите: при управлението не само на съвкупността от производствени процеси, взета сама за себе си, но и по отношение на биогеосферата в цялост в качеството ѝ на обект на икономиката, *приоритетът да се положи върху оцеляването и възпроизводството на природната система*. И още нещо, природната система вече не е „национална собственост“, а *общоопланетарна собственост*; не е елемент на финансови и счетоводни сметки, а въпрос за бъдещето на нас, на нашите деца и нашите внуци.

Но съвременна икономическа система, също и модният ѝ екстремум – финансовата система, измерващи крайните си резултати чрез печалбата, както и обществата, определящи прогреса си основно с показателя GNP, водят в момента света към *екокатастрофа*? Намираме се в период на огромно екологично безпокойство, понеже вече не сме в епохата на холоцена, а в *антропоцена*^{xix}, в етапа на „шестото измиране“ (Колбърт, Ел. 2015)^{xx}, на „неестествената“ история.

Антропоценът рефлектира в аномалиите в климата^{xxi} първоначално през 50-те години на ХХ век, неудържимо се разви в началото на новото столетие, като основна причина за него се изтъква хищническата порода на капитализма (Клайн, Н. 2016)^{xxii}. Икономическата система при икономика, стремяща се към печалба, разчита в голяма степен на изгарянето на изкопаеми горива, изсичането на тропическите гори и бурното развитие на животновъдството, като всички те водят до нарастващи емисии на парникови газове, които ускоряват изменението на климата^{xxiii}. Днешната планетарна екологична криза се дължи преди всичко на *нарастващия мащаб на капиталистическата икономика*. И това не е случайно - логиката на капиталистическата система – от най-дребните собственици до най-гигантските корпорации – се заключава с натиск към нарастването на един показател – печалбата. Обществата, в които капитализмът „работи“ измерват успеха си с растежа на БВП, добавената стойност и печалбата.

Но *как могат да нарастват БВП и печалбите*, свързани с него? Например, „инвестициите“ във военно-промишления комплекс, независимо в коя страна, колкото по-големи са те, водят до икономически растеж на сектора; ако военните продукти се „употребяват“ в реални войни, то са необходими нови, още по-големи инвестиции във ВПК, но и за замяна на разрушенията – това води до бурен растеж на БВП; загиналите хора във войните не влияят върху растежа на БВП, освен като унищожена потенциална „работна сила“, но могат да се заменят с мигранти. Огромна работа се върши в домовете на хората, но тя не се отчита в БВП, колкото и да е важна. БВП не отчита гледането на

малките деца у дома, но „бизнесът“ отчита „загуба на трудовите навици“ и „пропуснати ползи“ от майките; следователно децата са загуба, разход, а отсъствието на майките от шивашката машина или полето – пропуснати ползи за икономиката. Известен друг пример - ако петролен танкер удари айсберг, и причини нефтен разлив, БВП се увеличава поради разходите за почистване, застрахователни плащания и адвокатски хонорари; но БВП не „приспада“ въздействието на нефтения разлив върху околната среда - социалните и екологичните разходи в този смисъл се третираат като „външни фактори“, т.е. те са изключени от счетоводството на национално ниво. Растежът на горите не добавя нищо за растежа на БВП; но изсичането на същата гора и ползването на дървесината се брои като растеж. Печалбата над всичко, над Земята и хората! – това е стандартната метрика на капитализма! Ако действително принадлежната стойност се създава от експлоатацията на стоката „работна сила“ (да не се бърка с труда – той е процес, а не стока), както твърди марксистката школа, това изисква постоянно „отчуждаване“ на естествена среда, която се счита за свободен дар за капитала. В тясното си търсене на печалби капиталистическата система неумолимо върви към хищническо унищожаване на планетата, природата и в крайна сметка – на хората.

Някои основни природозащитници смятат, че проблемът е, че природата не е „счетоводена“ като опустиняване и обоклучаване в системата на пазарната икономика и че цялото ѝ естество трябва да се разглежда като „природен капитал“. Но трябва да помним, че *стойността не е всичко*: реалното богатство (природа и хора), самият живот не може да се сведе до логиката на пазарната оценка, без да се подкопава самото основание за неговото съществуване.

Проблемът не е „технически“ – в начина на отчитането на БВП. Но именно този начин на измерване на растежа точно отразява *съдържанието* на капиталистическата система - как „работи“ и по какъв начин измерва резултатите си тя. Системата възприема „развитието“ само по отношение на нарастването на паричните връзки (какво преминава през пазара), за разлика от това, което е от полза за хората, за обществото и за планетата. В по-развитите капиталистически икономики голяма част от производството се състои от военни продукти (минимална част от тях после могат да се използват повторно за гражданското производство), както и от отпадъци. От гледна точка на същностното развитие на обществото и природата тези военни продукти и отпадъците носят отрицателни стойности, т.е. това са разрушителни и „косвени“ продукти, които са непродуктивни и излишни, докато структурата на крайната продукция показва че голяма част от най-основните човешки нужди често не са задоволени. Това е „рационално“ за днешния финансово-олигархически капитал, но е ирационално за обществото като цяло, както отбелязват редица наблюдатели^{xxiv}. Всичко това означава, че трябва да се преосмислим *икономическото развитие от гледна точка на структурата на междинната и крайната продукция – такава, каквато носи ползи за обществото и природата*, като се откажем от самоцелния финансов растеж, както се пресмята „развитието“ в сегашната система на капитала.

Ако се абстрахираме от фалшивата макетна система на БВП, но се фокусираме върху основния сегашен риск за човечеството и природата – глобалното затопляне, то при

сегашните темпове на нарастване на емисиите на въглероден диоксид равновесието в света ще изчезне и *климатът ще излезе от контрол около 8 август 2034 г^{xxv}*. Има и по-негативна прогноза: имаме само 12 години, за да намалим емисиите на парникови газове с 45%, според доклад на Междуправителствения панел за изменение на климата (IPCC) от 2018 г^{xxvi}. Да добавим и другите неотчетени от БВП данни за убийствените рискови промени: окисляването на океаните; замърсяването на питейните водоизточници; изсичането на горите; ликвидирането на над 60% от животинските видове; генномодифицирането на остатъчните организми; експлоатацията на хора от корпорации и от хора и т.н. Тези неотложни проблеми трябва да бъдат разгледани в контекста на реалностите, неотчитани от БВП, това изисква създаването на масивно, неудържимо, *глобално движение към ограничена кръгова икономика*, което противоречи на логиката на системата: подготовка и провеждане на дългосрочна екологична революция.

Разбира се, има обстоятелство, което в условията на развития капитализъм действа частично като спирачка – това са *иновациите*. Новите технологии са незаменими в *частичното* разрешаването на глобалните проблеми. Но трябва да имаме критична социална теория за технологиите, а не да я разглеждаме като Deus ex machina. Днешната катастрофална планетарна ситуация е *отчасти резултат от технологии, насочени почти еднозначно към нарастване на печалбите*. Използват се разрушителни технологии, които подкопават планетата като единствен дом за човечеството и другите живи същества. Нуждаем се от тотална промяна в посока усвояването на слънчевата, вятърната и водната енергия, както и други спешни алтернативни източници на енергия, но капиталистическата икономика, свързана с изкопаемите горива, и растежът на капитала препятстват спешните мерки – „Да направим Америка отново велика, даже с технологиите от XIX век!“ – наистина велика глупост^{xxvii}! Не по-малка грешка е да се подчиним на *вулгарен технологизъм*, гледайки на технологията като магическо решение на всички проблеми. Тази идеология е силно популяризирана от системата на капитализма, защото тя поддържа идеята, че сегашният ред може да остане непроменен в своите отношения. Твърди се, че нови футуристични технологии ще влязат в действие, за да спасят природата и човечеството; говори се за „зелен капитализъм“, „зелена икономика“, „зелен маркетинг“, и т.н. Но новите технологии при глобална капиталистическа система няма да променят законите на физиката и химията – затова е необходима тотална промяна на отношението „природа – икономика – общество“, а не просто фантазии за „модерен капитализъм“, „мек капитализъм“, „социален капитализъм“ и т.н. – фикции, които се поддържат както от десницата, така и от левицата (социалисти).

Друга лансирана фикция е *ограничаването на крайното потребление*. Но даже от позициите на маркетинга „потребителският суверенитет“ е демодирана романтика. Идеологията на капитализма твърди: „Просто консумирайте по-малко“, но с насоченост към средната класа и бедните, а не към мултимилардерите. Едва ли едрият капитал вярва (идеологията на капиталистическия маркетинг), че крайните потребители диктуват какво се произвежда. Обратно казано, че всички проблеми на околната среда се дължат на самите потребители и че те просто трябва да ограничат покупките си и да купуват

„зелени продукти“. Разбира се, и в това има голяма доза истина – към 1%. Но редица академични изследователи са категорични че има много причини да се отхвърлят подобни възгледи. От една страна, властта в капиталистическата икономика се основава върху собствеността върху средствата за производство, а не върху потребителя и неговото потребление. От друга страна, даже ако всички домакински отпадъци в САЩ, които влизат в общинските депа за отпадъци, се оползотворяват вторично, те са твърде малко - твърдите битови отпадъци съставляват само 3% от отпадъците; останалите 97% са промишлените – изхвърляни от корпорациите (те са склонни обаче обществото да поеме разходите за тяхното съхранение и преработка, но те самите да си „спестят“ разходите)^{xxviii}. От трета страна, *още на времето* Джон Кенет Галбрайт посочи така наречения „ефект на зависимост“: това, което се консумира, зависи до голяма степен от това, което се произвежда. Нетните разходи за реклама и маркетинг в САЩ ще надхвърлят 390 милиарда долара през 2020 г. което е нов връх за всички времена^{xxix}. За пръв път цифровите рекламни приходи надхвърлиха 50% - 135 милиарда долара, което представлява повече от 53% от общите разходи за реклама през 2020 г. Дигиталната реклама в световен мащаб вероятно ще достигне 336 милиарда долара, повече от половината от прогнозираните 656 милиарда долара в световен мащаб във всички медии. Общият ръст на рекламните разходи през 2020 г. може да бъде два пъти по-бърз, отколкото през 2019 г., като финансовите услуги са начело, очаква се за тях да се похарчат повече от 53 милиарда долара за реклама^{xxx}. Тези рекламни разходи не са просто харчене на излишни пари, а силно *средство за убеждаване как да се купува повече и повече*. Освен това, развитата система за маркетингови изследвания върху хората и обществото, върху която се базират сегментирането и позиционирането на пазара, вече ляга върху интернет, който се превръща в основно средство за манипулиране на потребителите. Накрая, едрият капитал отдавна е придобил на политически контрол върху производството (субсидии, фондове, поръчки, разрешаване на офшорна дейност и т.н.), което е от съществено значение, но *капиталът е „отчужден“ от екологичната катастрофа, демографската катастрофа и експлоатацията на хора от хора*.

Именно по тази причина *не е възможно „гражданското общество“^{xxxi} да се изправи на пътя на едрият капитал* и свързаните с него управляващи политици. Нека не се забравя че прилагателното „гражданско“ има изсмукващо отношение към същевителното „общество“; че движенията от 20-200-2000-20000 души не са „общество“, в което има 7 млн. души. Приемаме идеологията за „гражданското общество“ като производна на идеологията за „властта на потребителите“; по същия начин възприемам идеологията за „представителната демокрация“.

Какво е необходимо да се направи, за да се гарантира, че може да продължим да подобряваме жизнения стандарт и начина на живот, без да вредим на околната среда? Развитието на хората, природата и икономиката – в посока към далечното бъдеще, както и прилагането на новите технологии в съответствие с научните, природните и човешките критерии, налага сериозно преобразуване на социалните отношения. Изход винаги има, намираме го в *екосоциализма*.

Възможен ли е „социализъм към околната среда“ (разбиран в тесен смисъл като липса на експлоатация на тази среда) и едновременно с него – „социализъм в обществото“ (разбиран също в тесен смисъл – като отсъствие на експлоатация на човека от капитала)?

Въпросът има и исторически контекст – след провала на т.нар. „реален социализъм“ възможно ли е и не е ли срамно въобще да се споменава думата „социализъм“? Колкото и да не ни се иска да диагностицираме в негативен аспект „реалния социализъм“, не може да се подминава факта че той беше микс както от държавно-монополистичен капитализъм (начело с партията-класа), така и на свежи наченки на централизиран социализъм. Но и транснационалният капитализъм, и държавно-монополистическият капитализъм от съветски тип се подчиниха на логиката на растежа, като съвместно унищожаваша природата, докато хората живеяха в репресивни класови общества *sui generis* (от техния собствен тип). Независимо от тези обстоятелства, в социалистическия „лагер“ се развиваше екологично движение, базирано върху академични изследвания на учени, заедно с появата на най-голямата природозащитна организация в света. Имаше предложения от икономисти да преразгледат системата за социално-икономическо планиране в социалистическите страни, като се премине от показателя „съвкупен обществен продукт“ към показателя за „брутното обществено богатство“, като се имат предвид и екологичните фактори. Всичко това приключи с разпадането на СССР и „световната социалистическа система“ (тя никога не е била „световна“, а регионална; така също сега „международната общност“ не е международна, а на няколко страни; а ето и „гражданското общество“ не е общество). Днес е налице китайската идея за „екологична цивилизация“ (всъщност тя е разработена за първи път от еко-социалистите в СССР). Междувременно екосоциализацията възниква отделно на Запад през 80-те и 90-те години на XX век и сега се разпространява по целия свят под наслова „устойчиво развитие“.

Екосоциализмът признава, че за да се преодолее най-голямото историческо предизвикателство, което човечеството някога е изправено, ще е необходимо да се извърши революционно възстановяване на глобалното общество като система. Все повече хора, особено в периферния третичен и четвъртичен капитализъм^{xxxii}, заключават, в резултат на своя собствен опит, че деградацията на околната среда и експлоатацията на хора имат обща основа в отчуждената капиталистическа система, която трябва да бъде преодоляна. Това ни връща към класическата историко-материалистична традиция, свързана с Маркс и Енгелс, която се появява в момент, когато борбите за експлоатацията на работната сила, на градската среда и природата като система, се разглеждат като неразривно свързани. Разбрано в тези термини, екосоциализмът като *система не променя климата, не разрушава природната система, не експлоатира хора и трасира път към бъдещето!*

Казано по друг начин, *апокалипсисът може да се отмени*^{xxxiii}, понеже нищо не е разумно за икономиката, ако не е разумно от гледна точка на екологията. Екологията не е добавка към науката за икономиката. Екологията не може да се ограничи до ограничаване на емисионните норми за автомобилите. Защото както при цифровизацията, изменението на климата ни изправя пред основния въпрос как искаме да работим и живеем. Това

представя социалната демокрация с шанса да обедини основни цели като цифровизацията, добрата работа, социалното сближаване, икономическото развитие и иновационната политика в нов, прогресивен, социално-екологичен проект.

Няма друг избор освен да се разработи *екологичното правосъдие*. Иначе глобалните промени в околната среда и сега водят до значително увеличаване на конфликтите по разпределението на ресурсите. Емисионното поведение на едно лице все повече подкопава правото на съществуване на останалите. С последици като деградацията на почвата, замърсяването на въздуха и шума и разпространението на болести изменението на климата вече се превърна в „невидима ръка“ зад много социални катаклизми днес. Затова се поставят и въпросите: как можем да подкрепим още сега тези, които са най-силно засегнати от екологичните щети; как можем да предотвратим екологичните политически решения от задълбочаването на социалното разделение; какво трябва да продължи да расте БВП (в момента няма друг измерител), като допринася за общото благо и на обществото, но и на природата; какво трябва да бъде веднага спряно от производство, защото е социално и екологично вредно; как може подобна промяна да се осъществи по социално справедлив начин; колко ресурси се падат на един човек от планетата Земя, на които има право да се възползва при своя начин на живот, без да ограничава правата на другите в това отношение; как да предотвратим „традицията“, екологичните разходи на частния сектор да се прехвърлят върху обществото, докато печалбите се приватизират и т.н.

В програмния документ на страната „България 2030“ от май 2019 г.^{xxxiv} е налице силен схематизъм в отразяването на природната система като фактор и условие за развитието. Схематизмът се изразява в описанието на плюсовете и минусите на направеното и ненаправеното, както и (най-вече) на най-общата оценка на разходите за *преход към кръгова икономика*.

Какво може и какво трябва да се направи, за да остане в равновесие природната система? Важно е да се проумее, че въпросът не е чисто „национален“, не е само „европейски“, а глобален. Обратно казано, къде и как трябва да се действа, за да се снижат рисковете пред демографската и икономическата система на България?

Оптимални мерки на България за снижаване на рисковете пред природната система и прекратяване полета на този „бял лебед“:

- 1.1. Активно участие на България в *ООН и международните форуми* за опазване на природната среда.
- 1.2. Активно участие на българските представители и експерти в подготовката и прокарването на *екологични решения в рамките на Европейския съюз* – няма по-важна задача от тази! Решението трябва да се търси в перспектива до 2030 г.

1.3. Разработка и приемане на *Национална програма за опазване и възпроизводство на природната среда 2021-2050 г.*

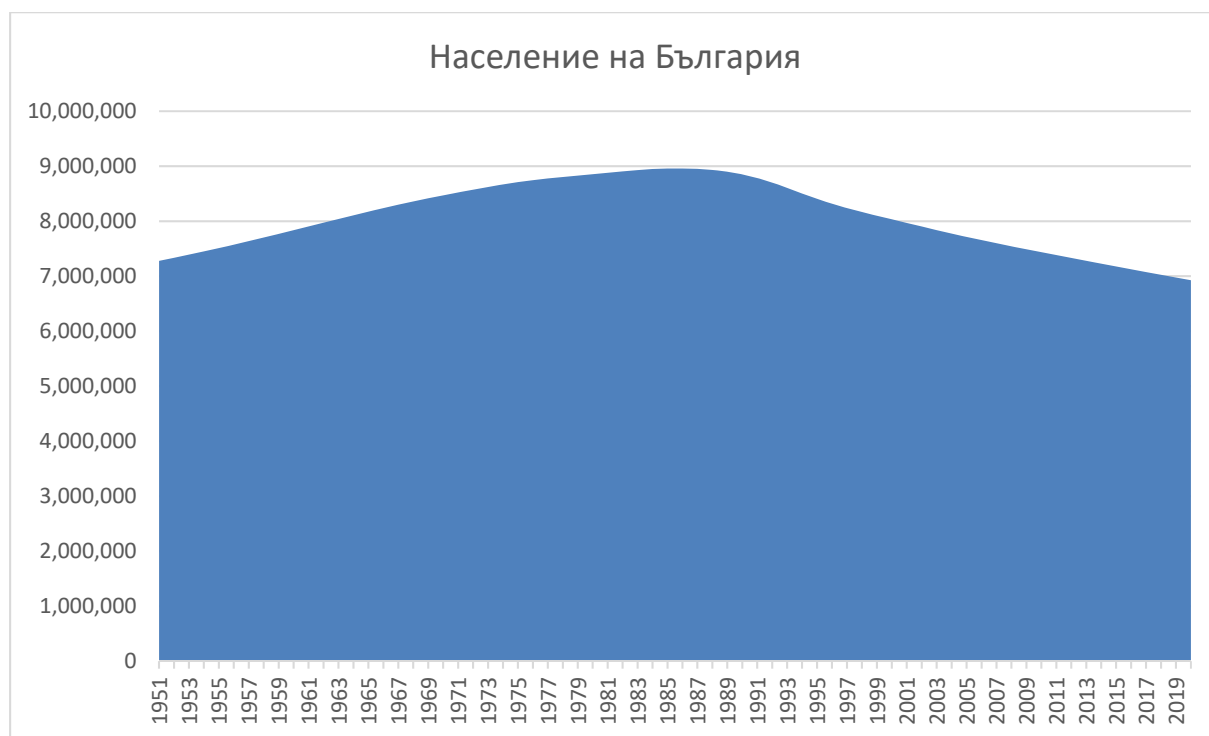
Оценяваме рисковете пред икономическата система на България, предизвикани от ерозирането на природната среда като най-съществени. Сред тях стоят и проблемите на сближаването на равнището на социално-икономическото развитие и в ЕС, и в районите на страната; и на градоустройството, и на градското планиране (зелени зони и въздушни коридори). С 4-5 годишен план не е възможно да се преустрои системата на икономиката, за да се ориентира към кръгова икономика; със стратегия без ресурси нищо не се постига; именно по тази причина е необходима ДЦП (Дългосрочна целева програма).

1.2. Рискове от демографската система

Една **свиваща се и старееща демографска система** е истински „бял лебед“ (прогнозите в тази област са точни^{xxxv}) и огромно предизвикателство пред икономическата система, криещо съществени рискове за бъдещето.

Количественото изражение на демографската система у нас е следното (Приложение № 1):

Графика № 1

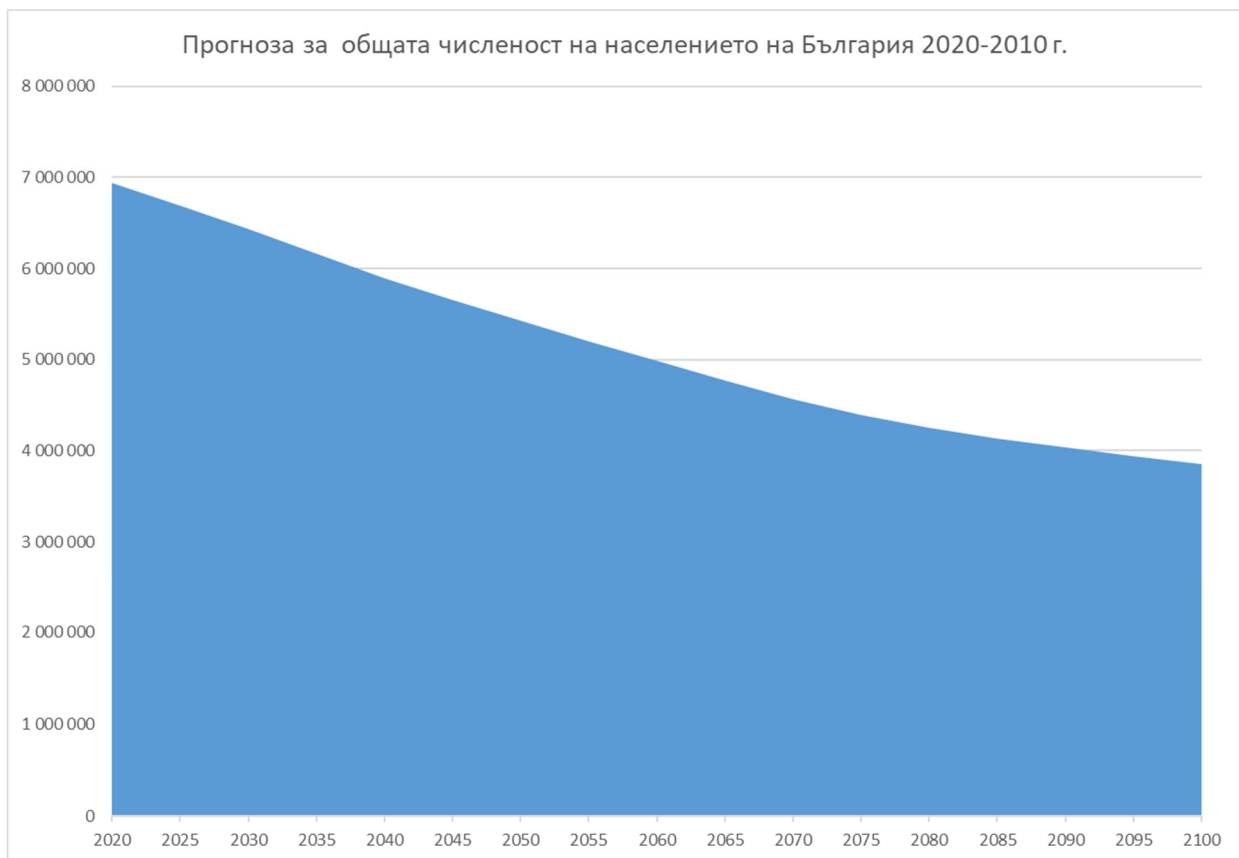
Източник : Департамент по икономически и социални въпроси на ООН. Всички данни в тази таблица са дадени за 1 януари от съответната година.

През началната 1951 г. България е имала 7 277 386 жители, **максималната численост** е достигната през 1986 г. - 8 958 564 души (преди началото на „Прехода“), а през 2019 г. е

минималната численост 6 974 766 души. За 35 години населението на страната е имало прираст от 1 681 178 души, а след това за следващите 33 години спадът е с 1 983 798 души – приблизително колкото след една гражданска или световна война. Тези факти не може да не тревожат сериозно и централното управление на страната, и икономическите субекти, и инвеститорите, и финансистите, а и крайните потребители. характеристиката е еднозначна: демографска катастрофа.

Що се отнася до *прогнозите за бъдещата демография на България*, те също вещаят строг песимизъм.

Графика № 2

Източник : Департамент по икономически и социални въпроси на ООН^{xxxvi}.

Прогнозите са крайно песимистични: през 2030 г. населението на България ще се свие до 6 430 854 души – нова загуба с повече от половин милион души (543 912), а през 2050 г. – до 5 423 860 души – поредна загуба от още над 1 млн. души (1 006 994). *Преход от демографска катастрофа към демографска „клинична“ смърт!* През същата тази 2050 г. световното население ще наброява 9 773 651 653 души, което означава че на всеки 1 801 чужденци в света ще се пада по 1 българин.

Възможен ли е преход от демографска катастрофа към демографски растеж? В „Национална програма за развитие България 2030“ (общо 44 стр.^{xxxvii}) на първо място е декларирано: „Основна цел на правителството за периода до 2030 г. е технологична трансформация на икономиката“ (с. 4), след което пък е записано че „основна

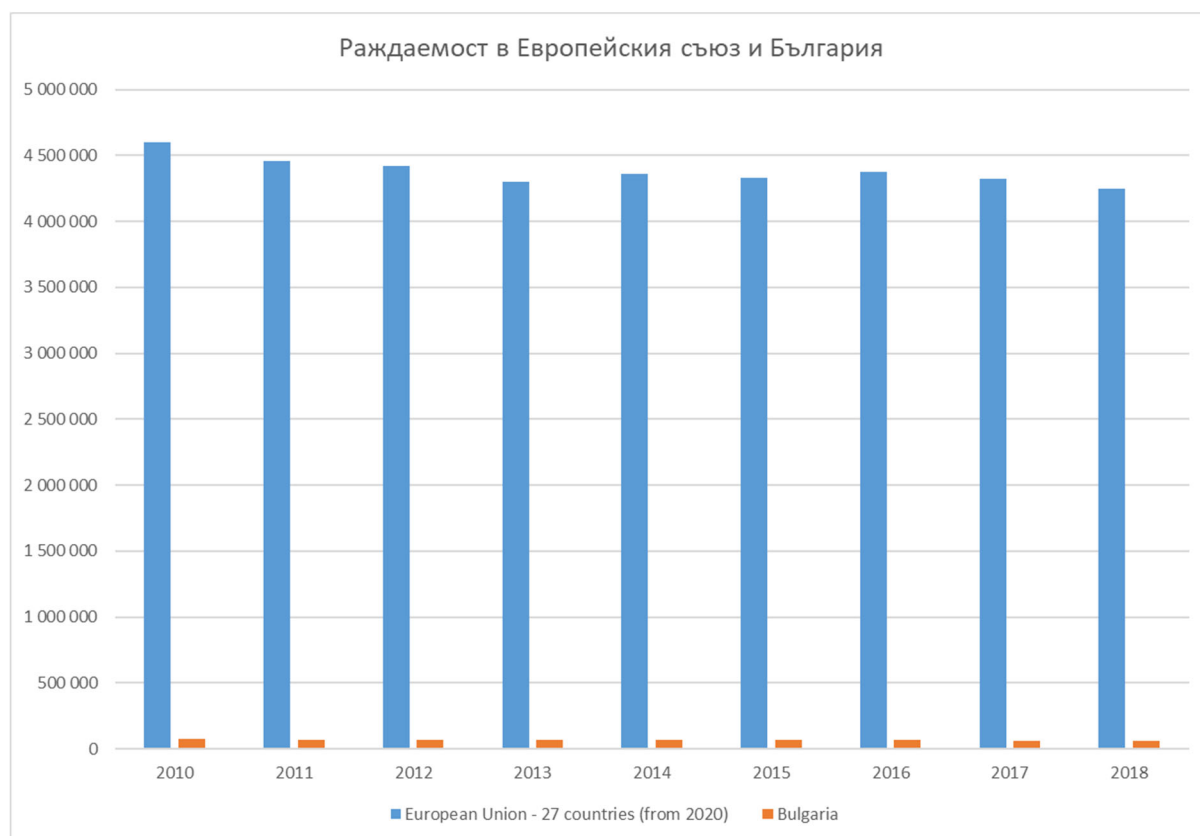
стратегическа цел на правителството е смекчаването на неблагоприятните демографски тенденции и обръщането им в по-дългосрочна перспектива“ (с. 5), като в заглавието на тази част прозира изтънчен хумор: „Демографски подем“! Целевото значение на коефициента на естествения прираст за България през 2030 г. е -5,0, като средно за страните-членки на ЕС е -0.7. Няма икономист, който да каже че този документ заслужава наименованието „програма“, а не „визия“ без програма.

И все пак, да се обърнем към **необходимото и възможното решение за демографската система.**

Математически погледнато, националната демографска система се подчинява на **три основни и два допълнителни фактора**: раждаемост, смъртност и средна продължителност на живота; към тях трябва да се прибави и коригиращият фактор имиграция/емиграция.

2.1. Природата, в случая биосферата, определя родителите, фертилността и раждаемостта. Но *коефициентът на раждаемост* е социално обусловена величина.

Графика № 3^{xxxviii}

Графиката илюстрира безкрайно *малкия принос на България в общата раждаемост на Европейския съюз*. Самият Европейски съюз също следва логиката „надолу“, но с изключение на Германия, Унгария, Малта, Австрия и Швеция. Посочените пет страни с брутен принос в производството на хора се отличават от останалите с някои особености:

GEO/TIME	2010	2015	2018
Европейски съюз - 27 страни (от 2020)	4 603 858	4 330 922	4 245 710
България	75 513	65 950	62 197

висок жизнен стандарт (Германия, Австрия и Швеция), силни насърчения за раждаемостта (Германия, Австрия, Швеция и Унгария).

Противно на очакванията и лансираната пропаганда че „по-бедните страни имат по-висока раждаемост“, тези хипотези не търпят доказателствена аргументация. Напротив, там, където се комбинират *високо равнище и качество на живота, развити обществени услуги за раждаемостта и силни насърчения за раждаемостта, там „производството на хора“ върви нагоре*. България изостава в раждаемостта по съвсем явни причини: първоначални добри стимули за раждаемост (особено в платен отпуск по майчинство), но реално – и очаквано в бъдеще също – много нисък жизнен стандарт и невисоко качество на живота, придружени с трудни условия за отглеждане на децата до зряла възраст.

Като илюстрация няколко уточняващи индикатори. *Коефициентът на плодовитост* в България е спаднал от 1,66 през 2010 г. на 1,56 през 2018 г. В същото време 14 други страни членки на ЕС имат по-висок коефициент^{xxxix}. *Средната възраст на българката при раждане на първо дете* се е повишила от 25,2 на 26,2 години за същия период^{xl}, но въпреки всичко тя ражда най-рано от всички в страните от Европейския съюз.

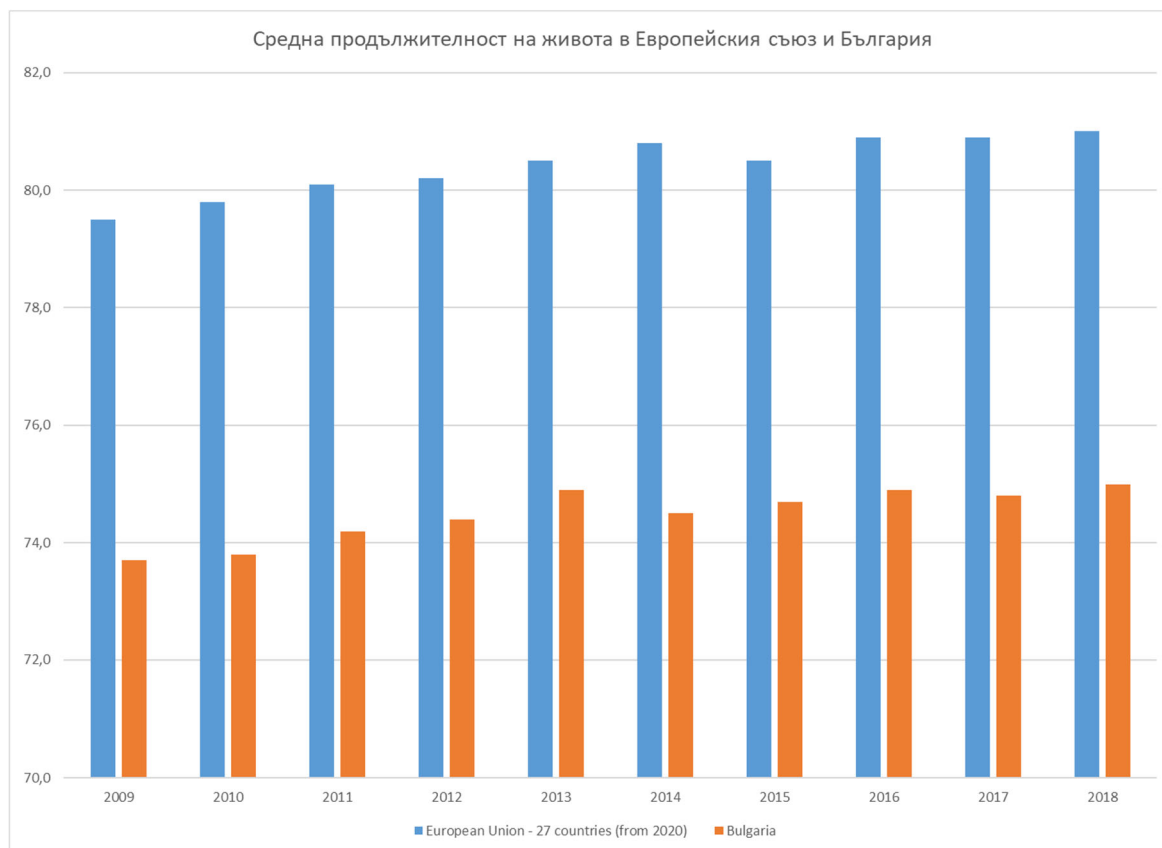
2.2. *Коефициентът на смъртност* в България също дава принос за влошаване на демографската картина. Ако през 2010 г. 110 165 души са се върнали като „отпадък“ отново в природата, от която са и поели своя път, то през 2015 г. те са станали 110 117, а през 2018 г. - 108 526.

2.3. *Нетен прираст на населението*. Разликата между раждаемост и смъртност през всичките наблюдавани години в България отрицателна: -34 652 души през 2010 г.; -44 167 през 2015 г. и -46 329 през 2018 г.^{xli}.

2.4. *Средна продължителност на живота*.

Въпреки че средната продължителност на живота в България се повишава (така е повече от 1300 години!), то тя остава най-ниската в страните от Европейския съюз.

Графика № 4

Разликите са фрапантни: спрямо средната продължителност на живот в страните-членки българската е средно 6,0 години по-ниска през 2010 г., 6,1 години през 2015 г. и пак 6,0 години през 2018 г.^{xliii} Казано по друг начин, *през годините на своето членство в ЕС България, въпреки подобренето сама за себе си, не е в състояние да доближи средната продължителност на живот в страните-членки на ЕС*, а спрямо някои страни отклонението е над 8 години, например Швейцария, Испания, Италия. Тръгвайки от едно и също равнище, Румъния ни изпреварва по този показател в края на изследвания период.

Единственото положително – ако въобще може да се тълкува по този начин, е че жените живеят средно с 7,1 години повече от мъжете (2018 г.).

Но натрупването на негативни тенденции: най-ниско жизнено равнище сред страните-членки на Европейския съюз, вероятно и най-ниско качество на живота, най-ниска минимална и най-ниска средна работна заплата, най-бързо стареене на населението, най-ниска средна продължителност на живота при висока възраст за пенсиониране очевидно правят страната България място, което не е особено привлекателно за живеене, което няма как да не проличи чрез съотношението имигранти/емигранти.

2.5. Имиграция и емиграция.

По тези показатели България започва да подава данни на европейската статистика през 2012 г.^{xliii}, когато в страната са се базирали като *имигранти* 14 103 души. През 2015 г. те са се увеличили с още 25 223 души, а през последната наблюдавана година 2018 г. – с още 29 559 души. За седем години са общо 160 908 души; в рамките на общата имиграция в Европейския съюз за същите тези години - 29 859 734 души, това е малко над 0,5%. Не трябва да се забравя, че според други индикатори, България е често тълкувана като база за кратък престой на „първа спирка“. Само 5,10% от базиралите се у нас чужди граждани през последните наблюдавани шест години са от страни-членки на ЕС. 43% са завърнали се български граждани от други части на западния рай.

Ежегодно от страните-членки на ЕС *емигрират* около 1,5 млн. души техни граждани^{xliv}, а за последните наблюдавани седем години (2012-2018 г.) те са общо 11 072 419 души; българите са 162 062 души. Брутно напусналите ЕС са 21 036 429 души за същия период, а от България - 189 871 души.

Или, с други думи, през изминалите наблюдавани седем години България се е обезкървила допълнително с още 28 963 души.

Prima facie, няма условия и фактори през периода 2020-2030 г. и в перспектива до 2050 г. демографската система да расте количествено и да се развива качествено при стационарните условия, наследени пред годините на членството на България в ЕС. Екстраполациите на тенденциите са повече от негативни за бъдещето на демографската система на България колкото и „цифровизирана“ да е тя.

Оценяваме рисковете пред демографската система на България, предизвикани от количественото намаление и качествено обезличаване като базисни и дългосрочно нерешими. Сред тях стоят и проблемите на сближаването на равнището на социално-икономическото развитие и в ЕС, и в районите на страната; не трябва да се забравя и важното обстоятелство че „центърът“ на ЕС (най-високо развитите страни) имат чист икономически интерес да получават наготово и безплатно млади кадри от по-слабо развитите страни, като на последно място сред тях е България.

Интересна е оценката **колко струва на България „подаряването“ на работна сила на другите страни, най-вече на членките на ЕС и САЩ?** Според различни данни, емигриралите български граждани след 1991 г. към тези части на света са между 1.1 млн. души, което прави около 48% нетна миграция (изследване на „Отворено общество“ през 2017 г.^{xlv}) и около 900 хиляди (според директорката на „Евростат“ Мариана Коцева^{xlvi}) но с уточнението, че това са регистрираните българи, живеещи в друга държава от ЕС. За сравнение – румънските граждани са най-мобилни в ЕС и около една пета от общото население на страната живее някъде другаде из Европа. „Евростат“ няма информация за броя на българите в САЩ (при последното преброяване през 2010 г. те са под 0,03% или 95 588 души^{xlvii}) и Канада, НСИ също не поддържа такива данни. Има и още по-надуты сумарни (ЕС и САЩ, както и в други страни) оценки, които стигат до 2 млн. души (според Министерство на външните работи^{xlviii}), а също 1,3 млн. души (според Евростат,

изнесени от министър Деница Сачева^{xlix}). Да приемем – поради отсъствието на точна статистика – че *емигриралите български граждани към ЕС и САЩ са около 1 000 000 души* (намаляваме общата сума с мигриралите граждани на ЕС и САЩ към България). Ако се допусне че те са повече, това ще означава, че националната статистика се забавлява да води стотици хиляди „мъртви души“ по съвсем други причини, които са вероятни, но не са предмет на този анализ.

Бюджетът на България през 2020 г. възлиза по 6 689 лв. на човек. Да приемем – без да се претендира за абсолютна точност, но на база текущи разходи на човек, че държавата инвестира за 1 година толкова средства за „производството“ на 1 български гражданин. Линията на детски живот продължава до 18 годишна възраст, това означава че държавата ще инвестира в „крайния си продукт“ – 1 гражданин в трудоспособна възраст общо 120 402 лв. Или, *за 1 000 000 български младежи се инвестират като „капитални вложения“ 120 402 000 000 лв.* (61 560 532 350 евро). Когато се подари предмет на стойност 1 лв., „играта е с нулева сума“ – 1 лв. печели дареният, 1 лв. губи дарителят. Следователно, на сметката на губещата страна България, трябва да се запише гигантската сума, която стои по-горе. Още едно твърдение: България няма интерес да подарява, но ЕС и САЩ имат мощен интерес да присвояват, казано по друг начин, да експлоатират слабите си партньори в този аспект

Но, освен подаръкът, който България прави на другите страни от ЕС и САЩ, нашата страна има и *пропуснати ползи*. Ако се допусне че средната продължителност на един трудов живот е около 40 години, а средната производителност на 1 година е 6 800 евро през 2019 г.¹, то националните икономически ползи от човек са 272 000 евро в рамките на неговия трудов живот; но да допуснем, че „експортът“ на работна сила е само в рамките на около 30 години (другите 10 е работил в България), то пропуснатите ползи от 1 емигрирал български гражданин са 204 000 евро. Сумарно от 1 000 000 емигрирали лица загубата е в размер на около 204 000 000 000 евро.

Накрая, нека да сумираме „преките инвестиции“ в производството на българските граждани, подготвени като дарение за по-развитите ни приятелски страни, с „пропуснатите ползи“ от неизползвания „краен продукт“. Сумата е **265 560 532 350 евро чиста загуба за България!**

Горното продължително „лирично“ отклонение е да се обоснове тезата, че **България сама няма да се справи с желанието си за демографски растеж**, ако бъде системно ограбвана от най-ценното, което притежава – хората. Казано още по-точно, докато жизненото равнище в България не надхвърли психологическата граница от 75% средноевропейско ниво, а също минималните и средните доходи не достигнат поне това ниво (България има да компенсира в натрупване на материални блага), а също докато качеството на живота (от най-широкото: чиста околна среда, до най-тясното: интелигентно управление) не стане съизмеримо с „добрите практики“ на ЕС (и даже по-добро в някои сектори, например в безплатното качествено държавно висше образование), страната ни ще бъде изсмуквана на трудови ресурси. В контекста на горното, „задържането“ насила на български граждани по различен начин, чрез различни

„хватки“, ще бъде още по-контрапродуктивно. Обратно, **България чрез своите евродепутати (в сътрудничество с другите подобно ощетявани страни в ЕС) трябва да представи „сметката“ в ЕС и да поиска решаване на казуса за жизненото равнище на българските граждани до 2030 г.** Разбира се, при строг европейски контрол поради корупционните и разходните практики без ползи у нас.

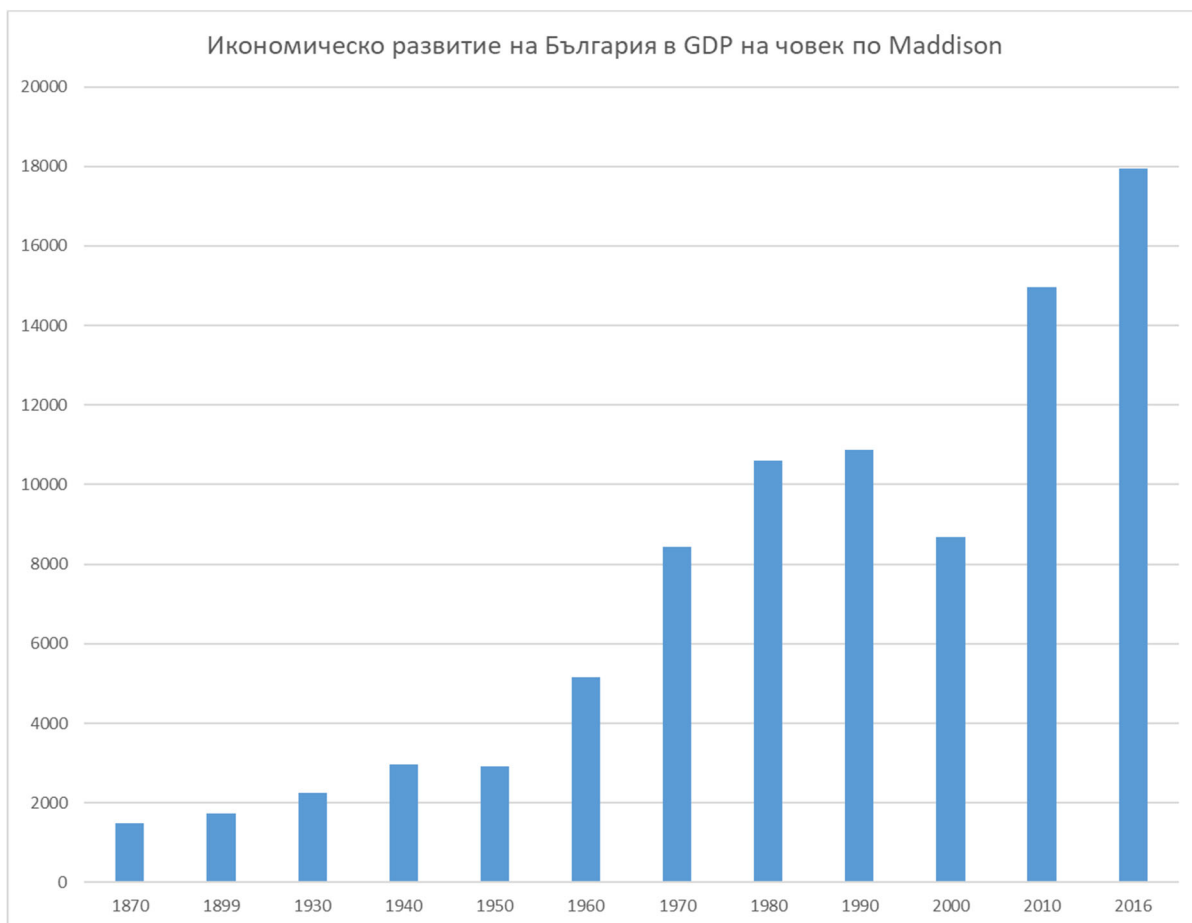
И понеже с 4-5 годишен план не е възможно да се преустрои демографската система, за да се ориентира към демографско развитие и растеж; понеже със стратегия без ресурси нищо не се постига; именно по тази причина е необходима ДЦП (Дългосрочна целева програма). **Дългосрочна целева програма за демографско развитие, повишаване жизненото равнище и подобряване на качеството на живот в обозримо бъдеще: 2021-2030.**

Рисковете от демографската система за бъдещето на страната България са архиголеми и по тази причина чрез „импорт“ на готова работна сила от страни като Северна Македония, Молдова, Украйна и т.н. само ще влошат демографската структура, уж помагайки за икономически растеж. **„Белият лебед“ – демографската катастрофа и смърт**, продължава да бъде втората основна заплаха за бъдещето на страната.

1.3. Рискове от икономическата система

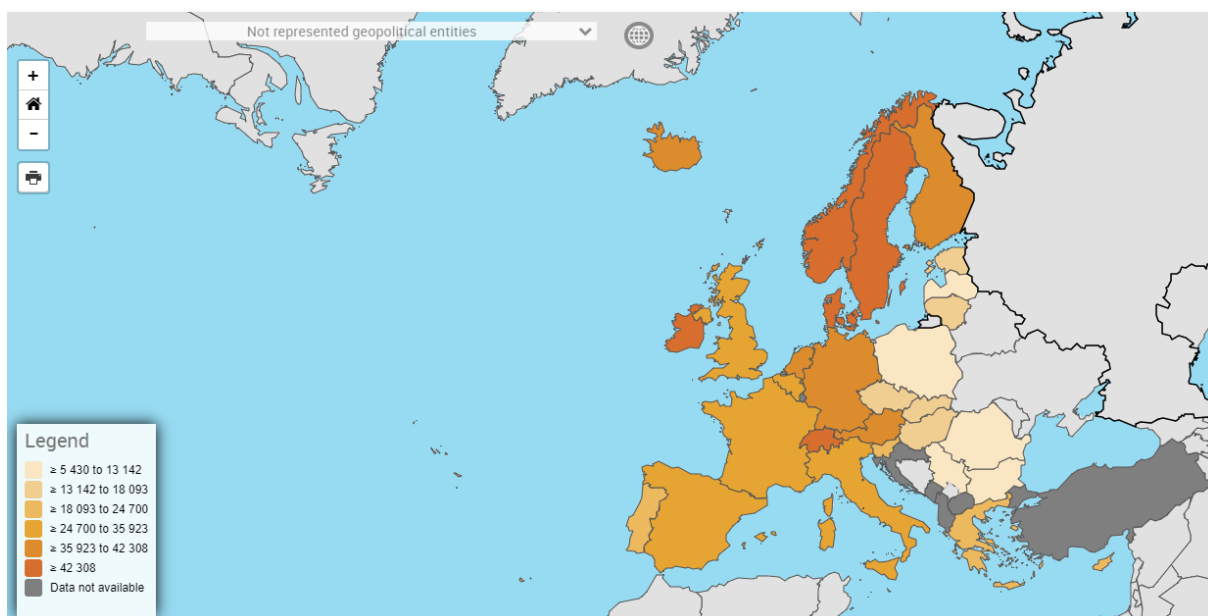
Според Maddison Project Database 2018 България постига стабилно икономическо развитие, оценявано по показателя реален БВП на глава от населението (в долари)^{li}.

Графика № 5

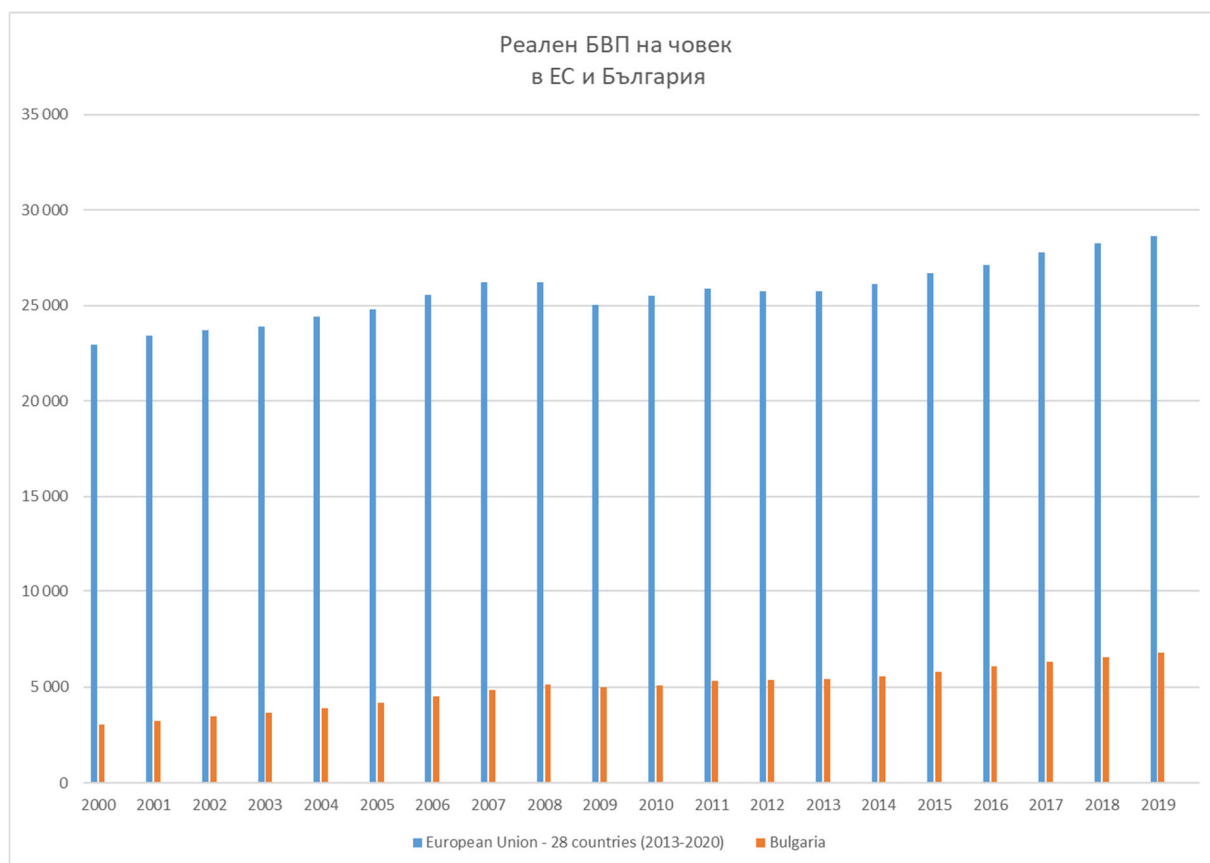
И ако горната картина изглежда привлекателно, не така стои въпросът с продуктивността на човек от населението в рамките на Европейския съюз.

Графика № 6^{lii}

Още по-нагледна става разликата при следната графика.

Графика № 7

Освен че **България системно остава на дъното на този показател, тя се отдалечава – независимо от формалното си членство в ЕС, от средното и върховото ниво.** Ако в началото на новия век 2000 г. разликата от средното ниво е била 19 950 евро, то в последната наблюдавана 2019 г. тя достига 21 830 евро.

При среден темп на растеж от 3,5% средногодишно, стартирайки от 2020 г., *България ще достигне средното ниво на ЕС от 2019 г. през 2062 г. При висок темп на растеж от 6,0% средното ниво от 2019 г. на ЕС ще се достигне през 2049 г.* Бедата, вероятно е, че през този период другите страни-членки на ЕС няма да „замръзнат“ в своето икономическо развитие.

Никоя беда не идва сама. Повечето български граждани – според социологическите проучвания, не вярват че през изминалите 30 години на „Преход“ нещата са станали по-добри, че страната е отишла към желаното състояние. Пропиляването на много възможности и сравнението с други държави, правят усещането за прехода по-негативно^{liii}.

Но да се чака още 42 години (първи вариант) или само 29 години (втори вариант) – като и двата не са сигурни! – това е извън разума на нормалния гражданин. С други думи, налице е пореден, **трети „бял лебед“**, който – заедно с посочените първи два – е предизвикателство и за Европейския съюз („ето, има една държава, която не може да

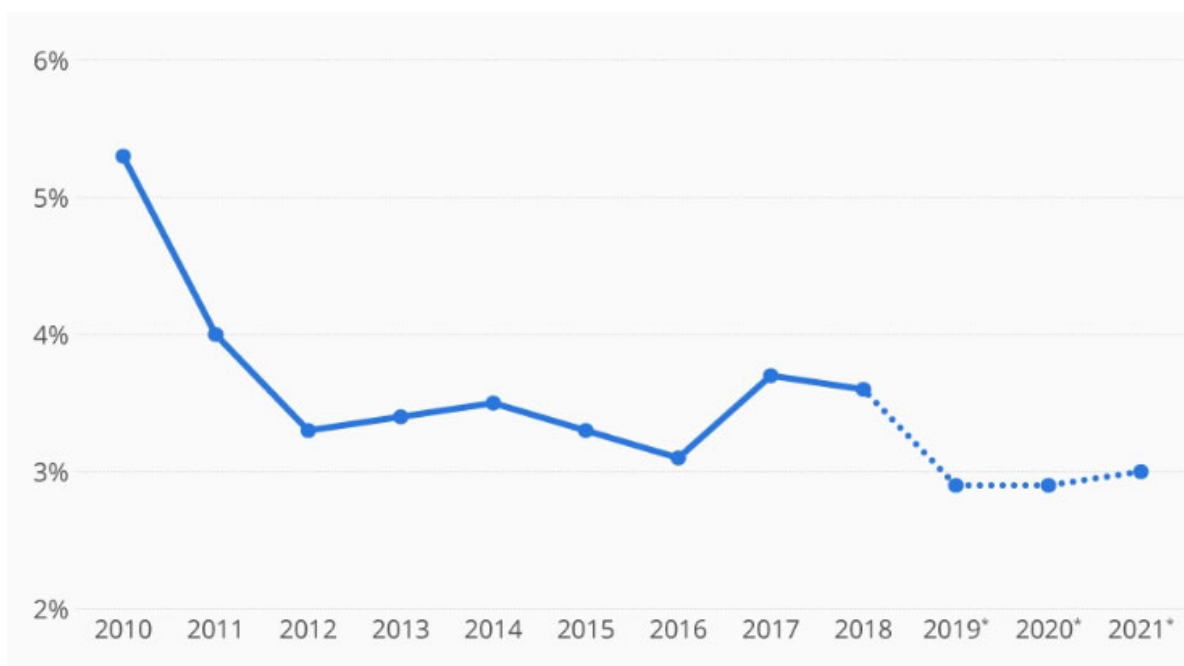
отиде напред, независимо от членството“), и за националното управление („30 години пропияха от живота ни, не вярваме че следващите 30 ще стане по-добре“).

Още повече че са налице **сигнали за забавяне на икономическия растеж в света и даже за поредна рецесия или криза**. А България е малка страна с малък дял в световната икономика и без водещи стратегически иновативни производства. По тази причина тя е силно зависима от международното разделение на труда. Самото международно разделение на труда зависи от търговските ограничения, налаганите незаконни „санкции“ (такова понятие в ООН не съществува) от страна на Великите сили е най-вече от страна на САЩ. Що се отнася до САЩ, в много отношения България е от върна по-вярна на изискванията от страна на световния лидер.

Колеланията на растежа на световния продукт няма как да не се отразяват върху икономическия растеж на България. България е силно зависима както от динамиката на икономиките на Европейския съюз, в които тя е интегрирана, а икономиките на ЕС се влияят от икономическия растеж в света като цяло. Това е ефектът от глобализацията на стоки, капитали, работна сила и международен стокообмен.

Според последните икономически перспективи на ОИСР^{liv} глобалната икономика е нараснала едва с 2,9% през 2019 г., най-ниският темп на растеж от 2009 г. Въпреки че започна силно, с над 5% ръст през 2010 г. след финансовата криза, това е десетилетие на слаб растеж за световната икономика. Потиснат от политическата несигурност, търговското напрежение и слабото търсене в някои големи икономики, растежът на БВП в световен мащаб се движи между 3-4% през по-голямата част от десетилетието, като падна под 3 процента за първи път тази година. Но икономическите проблеми със сигурност ще се задълбочат чрез пандемията от коронавирус^{lv}.

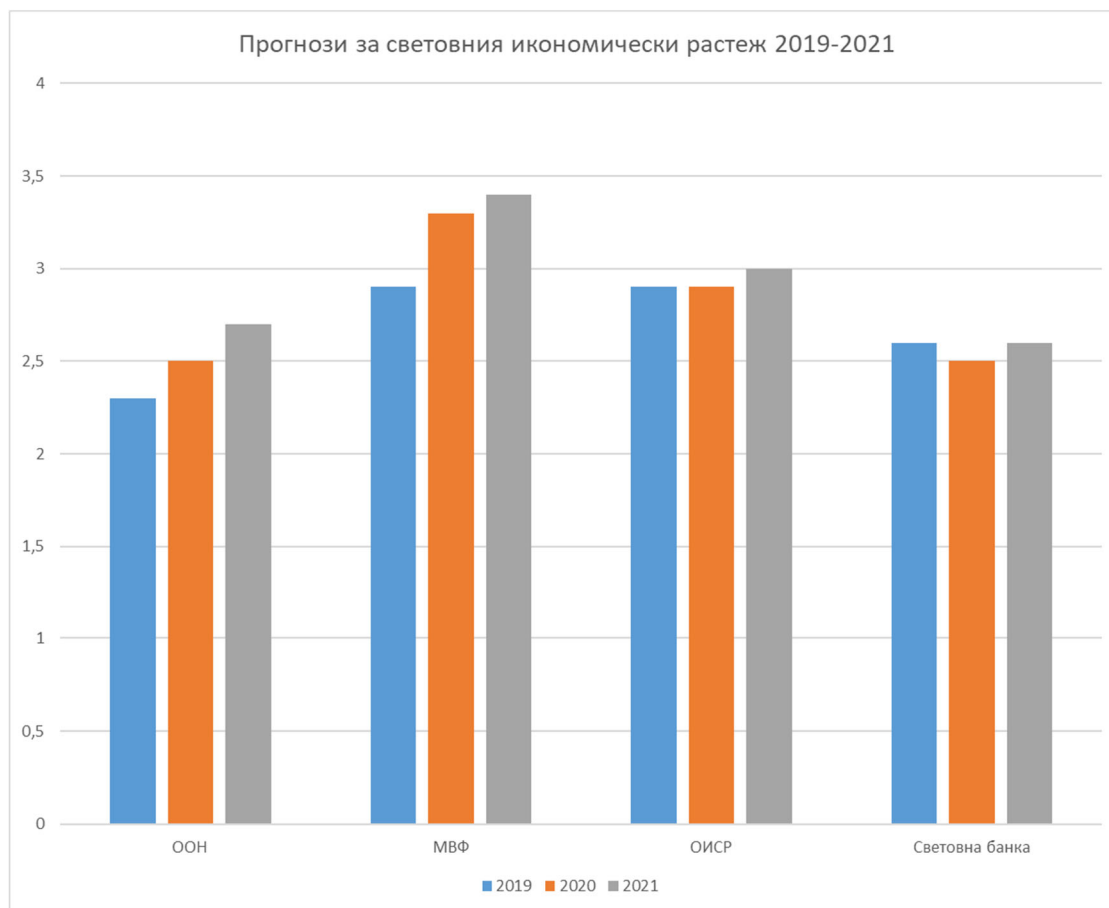
Графика № 8

Световен икономически растеж (GDP) 2010-2019 г.

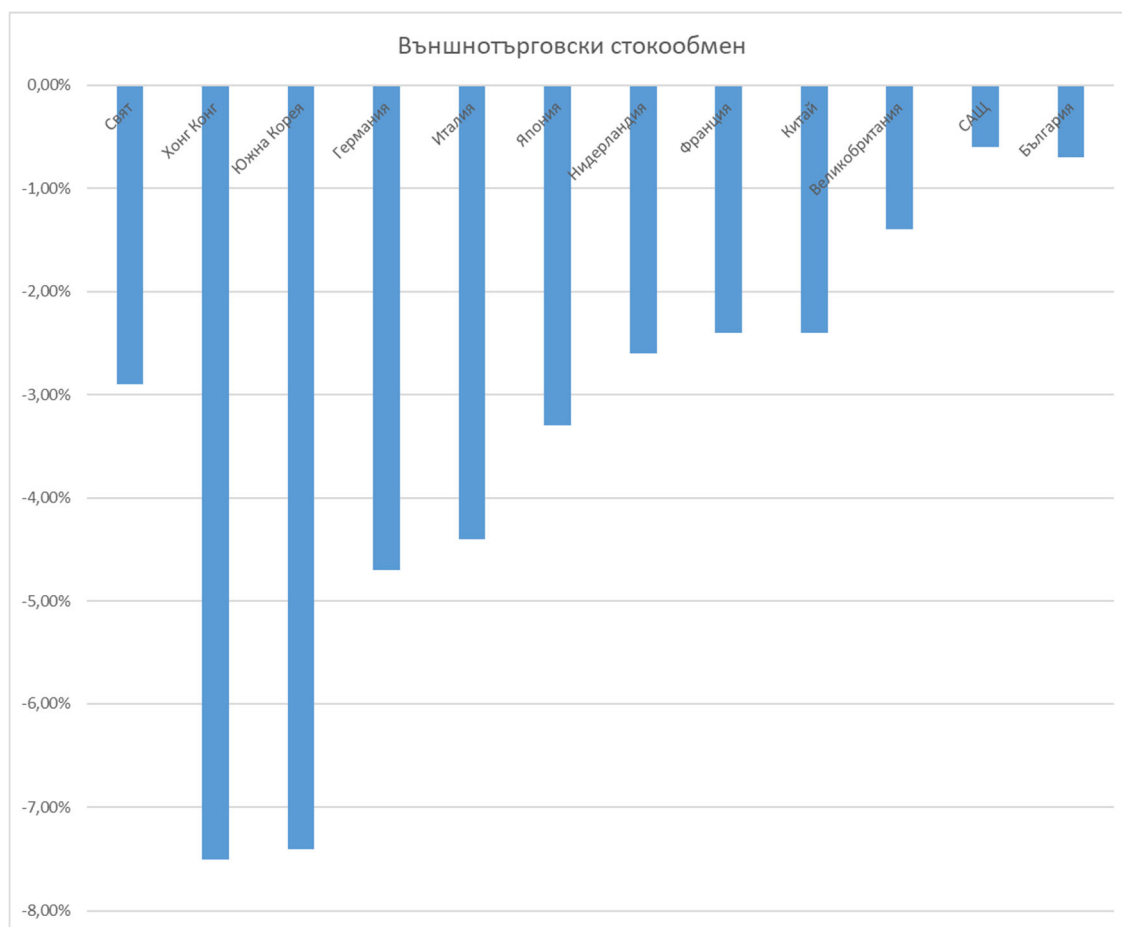
Ще се развива ли позитивно световната икономика и в частност икономиката на Европейския съюз? Прогнозите за икономическия растеж в световен мащаб през 2020 г. варират от 2,5% (Световната банка^{lvi} и ООН^{lvii}) до 3,3% (МВФ^{lviii}). Аналогична е прогнозата за 2021 г., за която Световната банка прогнозира ръста на световния БВП на 2,6%, с 0,8 пункта под прогнозата на МВФ от 3,4%. Впрочем, МВФ е поредната организация, която преразглежда прогнозите си за глобален растеж надолу, отрязва 0,1 пункта от прогнозата си за растеж на БВП за 2019 и 2020 г. и 0,2 пункта от прогнозата си за 2021 г. Намалявайки глобалния растеж в прогнозата си, МВФ се опита да балансира рисковите фактори, от една страна (търговска война между САЩ и Китай, безрезултатен Brexit) с нарастващи опасения по отношение на други глобални въпроси (поведението на Русия и САЩ, напрежението в Близкия изток, социалните вълнения вътре в страните), като същевременно взема предвид постоянните проблеми, като например забавянето на предишните двигатели за растеж в Индия и Китай – ръст на населението, ръст на вътрешното потребление, ръст на износа. Последното преразглеждане на МВФ е четвъртото от януари 2019 г., когато организацията е прогнозирала темпове на растеж от 3,5 и 3,6 процента за 2019 и 2020 г. Главният икономист на МВФ посочва че „прогнозираното възстановяване на глобалния растеж остава несигурно. Продължава да разчита на възстановяванията с по-ниски резултати на развиващите се пазарни икономики, тъй като растежът в напредналите икономики се стабилизира на близки до текущите нива“.

Графика № 9

Последният доклад за глобалния риск на Световния икономически форум (WEF) показва промяната в обема на търговията със стоки от 2018 г. до 2019 г., в който се разкрива спад от 2,9% на търговския стокообмен в световен мащаб. Както показва по-долната инфографика, намаления на търговията бележат и първите десет международни търговци в света. Този спад е най-силно изразен в Хонконг и Южна Корея, които отбелязаха 7,5 и 7,4 процента негативна промяна спрямо 2018 г. Докато и САЩ, и Китай претърпяха спад в обема, те бяха под средното за света – достигнаха 2,4% за Китай и 0,6% за САЩ. Германия, която разчита в голяма степен на външната си търговия, прекара цялата година на ръба на рецесия и това се отрази в намаление с 4,7% на външнотърговския ѝ стокообмен.

Графика № 10

Графика: Спад на международния стокообмен на най-отворените икономики в света и България (прогноза)^{lix}.

Прави впечатление чу *спадът на външнотърговския стокообмен е характерен за 5 членки на ЕС, освен за България*, които се вписват в абсолютните рекордьори по спад за 2019 г.

Според доклада на WEF, намаленият обем на международната търговия е до голяма степен резултат от това, което СТО нарече „*исторически високи нива на търговски ограничения*“. Потенциалният ефект от търговските ограничения, според МВФ, може да бъде забавяне на глобалния растеж с 0,8 процентни пункта през 2020 г., ако САЩ и Китай поддържат съществуващите тарифи или прилагат нови.“

Но независимо от всичко по-горе, България няма друга алтернатива, освен да разработи и реализира програма за **догонващо развитие**, каквато се препоръчва от експертите още от миналия век^{lx}, но политиките остават глухи и слепи до сега. Затова препоръчваме да се разработи и утвърди **Дългосрочна целева програма за развитие на икономическата система и догонващо социално-икономическо развитие на България 2021-2030 и в перспектива до 2050 г.**

Обратно казано, ако България не постигне своето „икономическо чудо“, няма да е чудо превръщането ѝ в страна от долната подгрупа на средноразвитите страни. И понеже няма как да постигне по-нататъшно екстензивно развитие на икономиката (ограниченост на природни ресурси, спад на трудови ресурси, външна зависимост от чужди капитали и външен дълг), то – освен много по-мощни потоци от производствени еврофондове и инвестиции в социалната инфраструктура, погледът се насочва към системата на науката, образованието и културата като фактори за интензивно развитие.

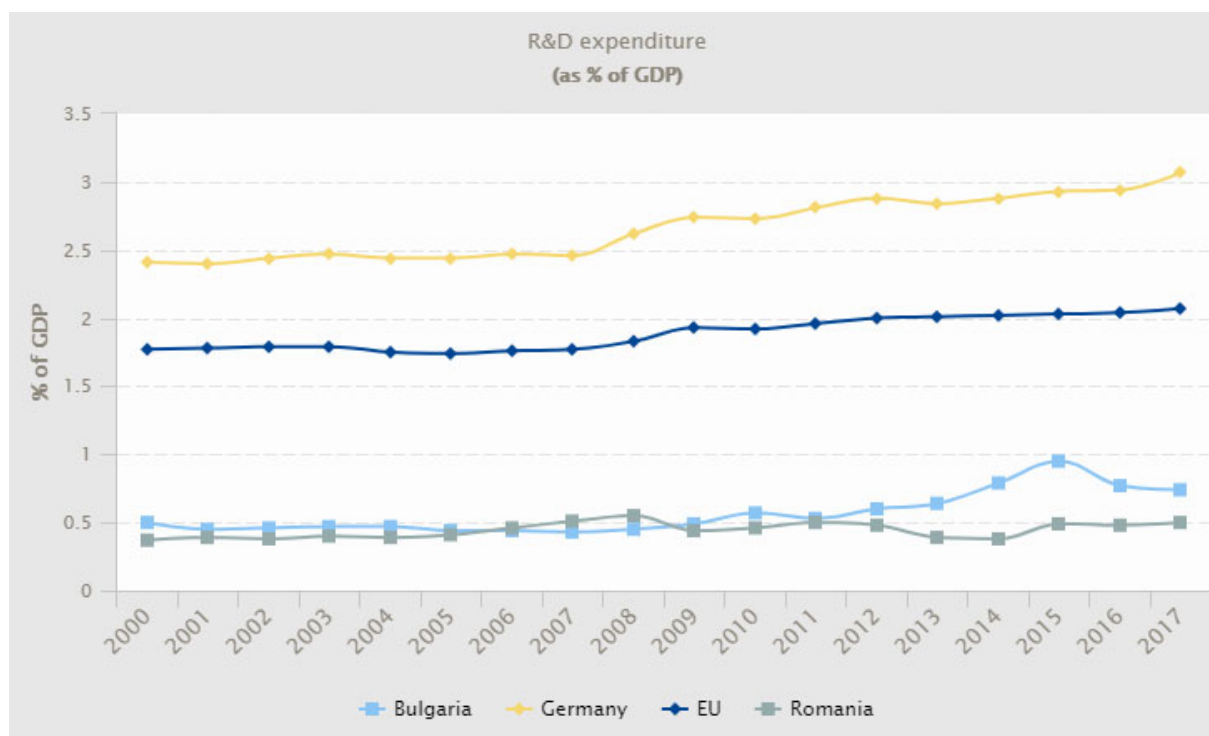
2. Рискове от системата на науката и висшето образование

Obiter dictum, науката, образованието и културата са силно убеждаващи фактори и условия за интензивно развитие на икономическата система.

Три са обстоятелствата, които дават тласък на тези елементи на системата на услугите: инвестиции в тези сектори; заети лица; структура на крайния продукт на висшето образование.

2.1. Инвестиции и текущи разходи.

Графика № 11

Източник: Евростат. Дял на разходите за научно-изследователска и развойна дейност на БВП^{ixi}.

Графиката илюстрира дела на разходите за НИРД в БВП, като доказва че: първо, България отделя над два пъти по-малко разходи, отколкото средно в ЕС; второ, че единствено Румъния отстъпва по този показател; трето, но Румъния като абсолютни инвестиции и разходи влага много повече от България.

Графика № 12^{lxii}

РАЗХОДИ ЗА НИРД ПО ВИДОВЕ И СЕКТОРИ - 2018 ГОДИНА

(Хил. левове)

Видове разходи	Общо	Сектори:			
		предприятия	държавен	висше образование	нетърговски организации
Общо	828 904	596 083	182 841	45 141	4 839
Текущи разходи	762 264	537 098	178 636
Разходи за придобиване на дълготрайни активи	66 640	58 985	4 205

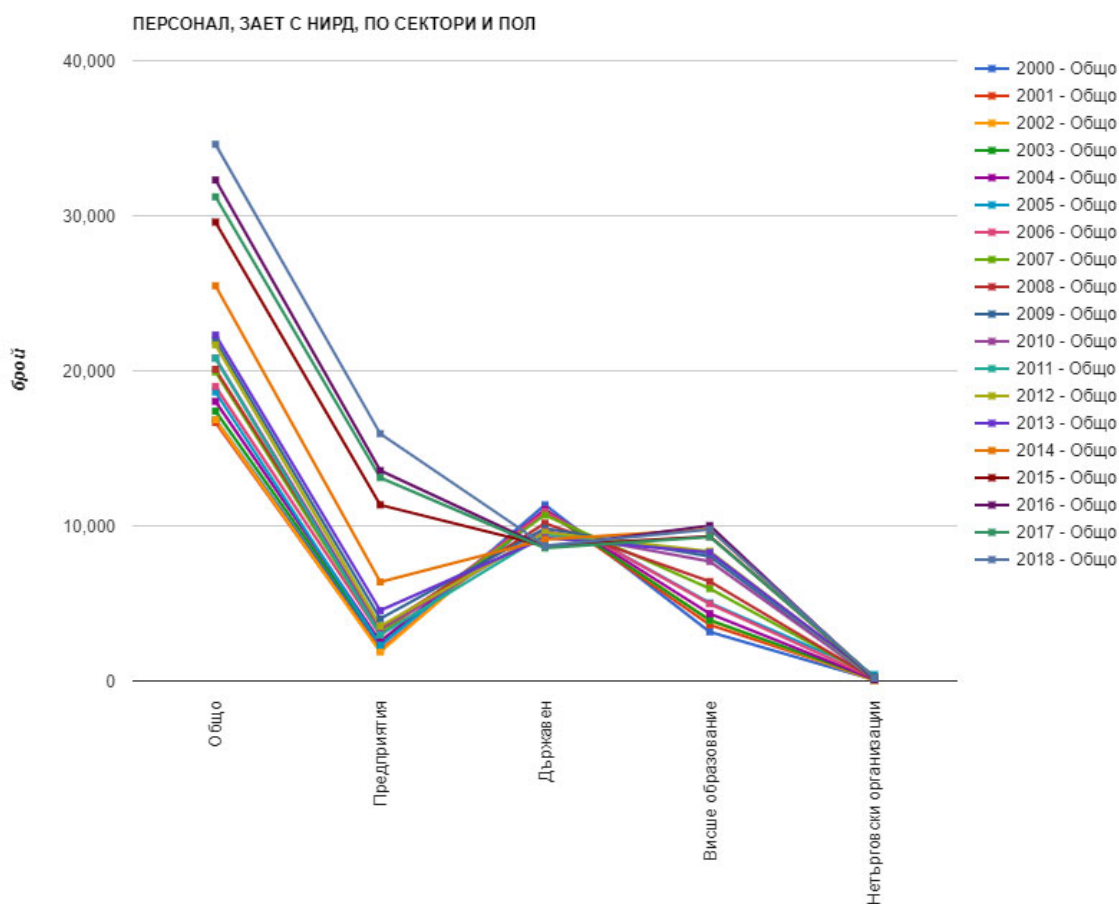
".." конфиденциални данни

Самата структура на разходите разкрива още един неприятен факт: инвестициите за придобиване на дълготрайни активи са едва 8% от общата сума.

2.2. Заети лица.

Но не само разходите намаляват, а и броят на заетите лица.

Графика № 13^{lxiii}

Най-осезаемият срив е в предприятията, но вечни „шампиони по недостатъчност“ са нетърговските организации. Най-устойчиви към спада се оказват заетите в държавния сектор, които като дял остават най-високо.

2.3. Краен продукт на висшето образование.

Количествените характеристики са разнопосочни. Първо, нито студентите в България са най-много (те са далече под средното на 10 000 души в ЕС), нито висшите училища са много. Второ, действително *висшето образование в България стана масово*: от 26.0% студенти от броя на учащите на възраст 19-23 години, независимо от степента на образование, към броя на населението в същата възрастова група през 2000-2001 г., до 43.9% през 2018-2019 учебна година^{lxiv}. Второ, анализът на **качествените характеристики** на българското висше образование изискваше „дълбочинно“ и донякъде „нелегално“ изследване, понеже има *силни партийно-управленски, идеологически и корпоративни интереси*, които бранят сегашното Status Quo. И все пак, да направим **опит за качествен анализ**: защо висшето образование е попаднало в клопката на лошите прогнози, глупавото финансиране и посредствените крайни резултати? А и какво да се прави?

2.3.1. Никой не прогнозира точно колко и какви специалисти ще трябва на България след 5 години. Затова е пълна какафонията на „крайната продукция“.

В съвременната обстановка е много, много трудно и даже невъзможно да се определи какви и колко специалисти ще бъдат необходими на страната в 2025 г., за да бъдат приети с около 20-30% повече от необходимото.

По време на плановата икономика преди 1991 г. в България се разработваха *баланси на трудовите ресурси*. Знаеше се, например, колко ядрени физици има в момента, колко от тях ще излязат в пенсия до 3-4-5 години, колко нови специалисти ще са необходими след 3-4-5 години. Краен резултат: ако след 5 години ще са необходими 25 нови специалисти, приемат се 40 студенти по тази специалност, като се допуска че към 15 от тях няма да завършат. Финансират се 40 места, при това цели 4 или 5 години време за следване. *Интересът* на тогавашните висши училища беше да се подготвят качествени специалисти, независимо колко от студентите ще завършат. *Санкционираше* се посредственото образование. Висшето образование беше *безплатно*, плащаха се стипендии по успех и по социален статус.

След 1991 г. в България се премина идеологически към „пазарна икономика“. *Фундаменталистите-пазарници* пропагандираха и прокараха „нов модел“ на „*свободен избор*“. Според тях, „*бизнесът*“ *щеше да докладва на свободните висши училища какви специалисти ще бъдат необходими* в бъдеще; на базата на „прогнозите на бизнеса“ *висшите училища щяха да се втурнат да подготвят точно такива специалисти, които са необходими на „пазара на труда“* (нова идеология: „пазар на труда“ вместо „пазар

на стоката работна сила“!); *свободната конкуренция между висшите училища* щяла да предизвика небивало качество на специалистите; краен резултат – *мир и хармония* между „бизнес“ и висши училища.

Днес, след три десетилетия, се оказва че този идеологически опиум на „свободни пазари на образованието“, предлаган *платимо от сектата на „свободния пазар“* не само е бил погрешен, но е бил и *поразително вреден!*

От една страна, „бизнесът“ е нещо странно като структура. Доминират микро фирмите – „планктон“, който не се нуждае от висшисти. Средните и големите компании декларират *недостиг предимно на работници*, а не на специалисти. Ако им трябва *специалисти с висше образование, то тези потребности се извяват в годината, когато са възникнали, а не 4-5 години по-рано*, за да се запълни вакуумът на специалисти. Не е възможно днес (тази година) да бъдат приети студенти които да завършат по определена специалност утре (пак тази година). *Многото „бизнес организации“ имат други, много по-важни непосредствени задачи*, отколкото да мислят за 2025 г.: как да се задържи нарастването на „високата“ минимална и средна заплата; как да се намалят корпоративните и личните данъци; как да се притиснат исканията на синдикатите и т.н.

От друга страна, „бизнес“ организациите (частните фирми) знаят нещо много добре: *висшето образование е сериозен разход!* Може да се твърди, че 0,01% от бизнесмените имат желание да инвестират в подготвени специалисти (които могат скоро да ги напуснат, ако друга „бизнес“ организация им покаже по-вкусен морков). Затова в България, както и по света, *бизнес организациите стоварват финансовите разходи на държавата*: „Нали ви плащаме данъци (нищо, че сме голяма част офшорки и крием данъци), а вие – бюрократите, запретнете ръкави и ни подгответе специалисти *за нас безплатно!*“ Любим *трик на „бизнеса“* е да прехвърля на държавата своите разходи и инвестиции, нищо ново.

От трета страна, „държавата“ *приема да подпомогне по косвен начин бизнеса*, но и тя го пита: „Какво стана с „пазара на специалисти“, защо не ни кажете поне какви и колко ще ви трябва след 4-5 години?!“. На който въпрос „бизнесът“ *културно мълчи*, но когато държавата не дава точно необходимите специалисти в момента, „бизнесът“ *започва да гълчи и хули държавата и висшите училища*. В случая „диригент“ *на процеса на избор какви и колко специалисти да се обучават, става по необходимост същата тази държава*, която *сектата на пазарниците се стреми да елиминира*. Изгонената „държава“ през изхода на вратата се завръща с покана от „бизнеса“ и тържествено се настанява да *прави „план“ за подготовка на специалисти* (Айн Ранд се преобръща три пъти в гроба си).

Накрая, *как държавата прави този „план за подготовка на специалисти в висше образование“?* Отговор: на базата на *неверни прогнози*. Първо, държавата не знае колко от специалистите с висше образование, които в момента работят, ще напуснат при законната пенсионна възраст; *много е вероятно те да продължат да се трудят* и след това поради очертаващите се мизерни пенсии. Второ, ако след 4-5 години в България се необходими, например, пак 25 нови ядрени физици, не е ясно точно колко да се приемат

– 25, 40 или 400; почти и е сигурно че всички студенти ще завършат – поради начина на финансиране на висшите училища – на база „бройки“; някои от завършилите ядрена физика, ако са бърбиви и красиви, може да станат синоптици по телевизиите; освен това, ако в друга страна-членка на Европейския съюз се предложи по-добър живот за завършилите, кой ще е луд да остане в отечеството си; и т.н.?! Краен резултат: държавата прави неверни прогнози за бъдещите специалисти с висше образование, спуска неверни „планове“ за прием (Айн Ранд пак се преобръща), получава пълна пазарна какафония!

Всички плащаме данъци за подготовката на специалистите с висше образование, но вече я няма лошата „плановата икономика“ с точни разчети, а прекрасна „пазарна икономика“ с предварително лоши резултати. *Пълна какафония на обема и структурата на крайните продукти!*

2.3.2. Глупаво финансиране на конкуриращите се висши училища и студентите. Затова извира и прелива посредственост.

При „старата система“ до 1991 г. приходите на висшите училища и съответно заплатите на преподавателите и служителите в тях не бяха функция от броя обучавани студенти. Това обстоятелство позволяваше университетите да подготвят спокойно студентите, като ги филтрират според техните способности и знания. казано по друг начин, ако един студент не е подготвен, преподавателят спокойно му поставяше оценка слаб (2). Още повече че висшите училища не бяха в конкурентни отношения за бройките студенти, а за качеството на тяхната подготовка.

„Новата система“ на финансиране на висшите училища след 1991 г. бе базирана върху неолибералните хипотези. Както твърдеше ордата на пазарниците, „оставете висшите училища да се конкурират помежду си; със сигурност частните училища ще предлагат по-високо качество на подготовката; държавните висши училища ще отмрат по естествен начин“. Парите ще следват студентите, така както става в обикновените училища! И за разлика от „старата система“, студентите ще заплащат пълната такса в частните училища, а в държавните ще доплащат за следването си.

Резултатите от новата система не закъсняха. Интересите на висшите училища се изместиха към няколко много изгодни финансови възможности. Първо, да привличат колкото се може повече кандидат-студенти към звучащи привлекателно специалности, независимо че наименованията-стръв нямат никакво практическо приложение след завършването; като последица – прием на всеки, завършил с 3,00 средно образование. Второ, да не се допуска отстраняване на студенти по слаб успех – това ще намали приходите; да не се обръща много-много внимание на това, дали студентите идват на занятия – това е опасно за приходите; да не се обръща много внимание на подготовката на всеки студент – ако е доста по-посредствен, за него има „нормална поправителна“, „годишна поправителна“, „ликвидационна“, „допълваща“ и т.н. сесии, докато студентът се добере до върховната оценка среден (2.51). Всъщност, ако се замислим върху един неотдавнашен случай с една професорка, то тя грубо, но точно защитаваше финансовите интереси, типични на всички висши училища. Трето, да се назначават все по-евтини преподаватели – заплатите и хонорарите са разход по новата

система, които да се съобразяват с финансовите интереси на висшите училища. При рехавна система на акредитация и особено при липса на системен ежегоден и ежемесечен държавен следакредитационен контрол, се оказва напълно допустимо да се включват (особено на хонорар) *преподаватели без нито една публикация, без опит*, буквално привлечени, образно казано, от Околовръстното шосе или на особено преклонна възраст. Четвърто, все пак частните висши училища, след като уж разчитаха само на собствените си приходи, се насочиха към *щения за държавни програми*, за да увеличат приходите си.

В полза на собствените си печалби (все пак и в образованието е „пазарна икономика“ *в Интернет пространството се нароиха десетки сайтове, предлагащи разработването на курсови и дипломни работи; решени тестове по университети, предмети и преподаватели; даже... „успешно вземане на изпити“*. Естествено, МОН „не знае“ или „не е негова работа“... *А висшите училища не смеят да ползват световните системи за разкриване на студентско плагиатство* – нали все пак не искат да банкрутират!

Краен резултат: *пълноводен поток на посредствености, само тук-там на по-успешни висшисти*. Със сигурност има и завършили „уж-студенти“, които не са се срещнали поне един път с учебник!

2.3.3. Пет групи (пълни и полу-) студентите. И всички в клопката на парите и „удоволствията“.

При „старата система“ до 1991 г. студентите влизаха при сравнително висок успех от средното образование и при успешно положен конкурсен изпит. В зависимост от успеха си и социалното си положение, те нямаха съществени грижи за доходите си по време на своето следване, понеже получаваша *сравнително достатъчни стипендии*.

При „новата система“, при която студентът сам или с родителите си си осигурява не само личната издръжка, но и ежегодното заплащане на таксите за следването, нещата се променят и *минават на „пазарни начала“*. Стипендиите не са достатъчни за осигуряване на средства за елементарен живот. Това и целят неолибералните пазарници: *„когато студентът заплаща своето следване, той има по-голяма отговорност за резултатите от обучението си.“*

Но в България не всеки има родители, които са с високи доходи. Може да се твърди по приблизителна оценка, че *около 80% от сегашните студенти са в примката на бедността*: родителите им работят (ако са щастливи въобще да имат някаква работа!) на минимални и ниски заплати; отделените средства не стигат за елементарни жизненни стандарти за самия студент, камо ли за покупка на учебници; понякога не стигат и за плащането на семестриалните такси. Това не е само български патент. Калифорнийският държавен университет публикува резултатите от голямо изследване за бездомничеството и гладуването на своите студенти^{xv}, в допитването са взели участие 24 хиляди учащи се (от общо почти 500 хил. студенти). Според анкетата 22% от студентите имат много ниска продоволствена сигурност, което означава нарушаване в обичайната дажба и намаляване на обема на приеманата храна заради недостиг на средства. 11% от студентите са изпитали липсата на дом в течение на миналата година. Под липса на дом се разбира

използване на приюти за бездомни или просто живот без дом – на открито. Сред чернокожите студенти без дом са повече – 14%. Две трети от студентите в обществените колежи в САЩ са на границата на глада, а 14% са без дом и живеят или на улицата, или на различни места. Някои са по-щастливи, понеже е придвижен законопроект в Калифорния, който ще изисква колежа да позволи на бездомни студенти да паркират за една нощ в кампуса: „Това може да бъде много рентабилно и да обслужва повече студенти, без да източва съществуващите ресурси“, според директора на „Мечти за промяна“^{lxvi}.

Какво се случва при такава обкръжаваща студента „рискова среда“ в България? *Пет варианта са възможни.*

Първо, отписване на част от студентите още през първата и втората година поради (те няма да го признаят поради накръняване на достойнството им) недостатъчни за живот доходи. 10-20%.

Второ, четири-петгодишно „ходене по мъките“ на тези, които са от типа „искам да зная, каквото и да ми струва“. 10-15%

Трето, ту ходене, те неходене на занятия, понеже контролът е кекав. Това са обикновено студенти от типа „детето на мама и на тате“, което не знае защо учи въобще, но има приемливо равнище на финансови източници, за да „изкара“ следването си. 20-30%.

Четвърто, влизане в ролята на „студент-явление“. Тези полустуденти – понеже трябва и да работят, и да следват, ходят повече на работа и идват на занятия само в „краен случай“ – контролни и тестове. Иначе ще гладуват и ще трябва да напуснат следването. 20-40%.

Пето, най-рядкото, но все пак съществуващо студентско откритие е възможността да си „невидим студент“. Тези студенти-призраци отиват един-два пъти на занятия от възможните 15 седмици през семестъра, но се явяват на изпити (може направо на „поправителен“ или „ликвидационен“) и... продължават напред (причината: виж икономическия интерес на ВУ). 10-15%.

Да не се пропуска и една *голяма съблазън за част от „студентите“* – т. нар. Студентски град в София, предлагащ обилно алкохол, чалга и (вероятно) качествени наркотици в заведенията върху територията на реститутите.

Накрая всички дружно обличат тогите, хвърлят във въздуха шапките, правят си селфита и заминават на „пазара на труда“ – част от тях грамотни, но по-голямата част – посредствени.

„Добър“ (4) през 1984 г. не е равен на „Добър“ (4) през 2017-2018 г. 1984 тежи повече!

2.3.4. Академични „длъжности“: и всички са вече „професори“. И всички лесно.

При „старата система“ на научни степени и научни звания израстването ставаше трудно – трябва да се докажеш пред жури от 25 члена на ВАК. Разбира се, и партийният комитет трябва да ти даде зелен светофар. Но все пак специалистите в твоята област бяха и рецензенти, и членове на журита.

При новата „демократична“ система „доцент“ и „професор“ се трансформираха в „академични длъжности“. Нека да разгледаме условията според закона, например, за „професор“. Според ЗРАСРБ императивни за академичната длъжност „професор“ са изискванията:

„Чл. 29. (1) Кандидатите за заемане на академичната длъжност „професор“ трябва да отговарят на следните условия:

1. да са придобили образователната и научна степен „доктор“;
2. да са заемали академичната длъжност „доцент“ в същото или в друго висше училище или научна организация не по-малко от две академични години или не по-малко от пет години:
 - а) да са били преподаватели, включително хонорувани, или членове на научноизследователски екип в същото или в друго висше училище или научна организация, или б) да са упражнявали художественотворческа дейност, или
 - в) да са били специалисти от практиката и да имат доказани постижения в своята област;
3. да са представили публикуван монографичен труд или равностойни публикации в специализирани научни издания или доказателства за съответни на тях художественотворчески постижения в областта на изкуствата, които да не повтарят представените за придобиване на образователната и научна степен „доктор“, на научната степен „доктор на науките“ и за заемане на академичната длъжност „доцент“;
4. да са представили други оригинални научноизследователски трудове, публикации, изобретения и други научни и научно-приложни разработки или художественотворчески постижения, които се оценяват по съвкупност.”

Правилно сте прочели, „професор“ може да се стане две години след „доцент“, ако отговаряш на тези дребни количествени изисквания. И преди това – още две години за „доцент“. Учудващо ли е че длъжността „доцент“ и следващата – „професор“ се обезцениха докрай?!

Апетитът обаче идва с яденето. Млада амбициозна дама на петата година стана не само професор, но се нагласи и за Ректор на уважавано висше училище (академия). Няма да обременявам много списъка на „лидерството“ в израстването и на „успехите“ на длъжностите, но вече имаме нароени доста остапбендеровци в образованието и „науката“. Доста от нас могат веднага да посочат (и в момента има!) изявени

„академични лица“ с поредната процедура за втора или трета „голяма докторска“ и поредна „професура“ на един или друг „заслужил“ длъжността.

И когато всичко е улеснено, все пак не трябва да се забравят и „връзките“ при придобиването на нови академични длъжности. Не е трудно да се разгадае че нашенските гении при придобиването на някои най-високи „длъжности“ след това ще бъдат уважаеми рецензенти на рецензираните ги. Затворени общности, предварително известни очаквани резултати.

Между другото, освен „връзки“, освен че при студентите има широко разпространено плагиатство, се оказва че и сред „академичните длъжности“ плагиатството не е чуждо. Ако някой не знае, в България няма система за наблюдение, разкриване и санкциониране на „академичното плагиатство“.

Така че и новата „демократична“ система на придобиване на „академични длъжности“ катастрофира безславно за урок на недоучилите „пазарници“.

„Професор“ през 1984 г. не е равен на „Професор“ през 2017-2018 г. 1984 тежи повече!

2.3.5. Има ли оправия? Накъде след провала на опазареното висше образование.

Да тук бе сравнена далече не отличната „стара система“ с крайно посредствената „нова система“ на висше образование. Въпросът не е да се върне старата система, не е да се „усъвършенства“ новата система, а да се сменят двете системи с по-добра. Подчертавам, че „виновник“ за академичната катастрофа не е министърът, той просто управлява лоша система. Академичните практики по света предлагат много по-добри системи. Ще се ограничи с европейските.

Ако наистина се желае промяна на катастрофиралата система и замяната ѝ с нова и успешна, каскадата от мерки може да бъде следната:

Първо, Министерство на труда и социалните грижи заедно с Министерство на образованието трябва да съставят трудови баланси на специалистите с висше образование за 5 години напред. И тогава да очертават истинските потребности на страната по истинските специалности. Край на „пазарната инициатива“ на висшите училища за лов на пари на студентите!

Второ, пълно финансиране на всяко държавно висше училище в рамките на 4 години за бакалавър по определени специалности, независимо от броя на „остатъчните“ студенти година по година. Ако част от студентите напуснат, постъпилите средства могат да се използват от училището за развитие на науката.

Трето, безплатно образование за студентите в държавните висши училища; стипендии за успех и според социално положение, позволяващи достойно следване; изграждане на истински студентски градчета чрез държавни инвестиции. Нулева толерантност към отсъствия и плагиатство.

Четвърто, придобиване на академични степени и научни звания чрез пулове от специалисти-рецензенти при „усложнена“ система, но отчитаща способностите и продукцията на всеки кандидат. Нулева толерантност към връзкачество и плагиатство.

Пето, създаване на мощна система за акредитация и следакредитационен контрол. Държавата да се завърне в своите функции.

И край на опазването на висшето образование, все пак.

Summa summarum. Очевидно е че сегашната „система“ на науката и научното обслужване, свързани с необходимостта от висококачествено висше образование, през последните десетилетия не дават „качествена продукция“. И тук е налице „бял лебед“, но без грацията на истинския. С палиативни и честни мерки нещата не могат да се подобрят; изисква се дългосрочен поглед върху възможностите за развитието на тези сектори.

Обратно казано, без **Дългосрочна целева програма за развитие на науката, научното обслужване и свързаното с тях висше образование**, системата няма да заработи.

Рискове от политическата система

В знаменитата реч на Джон Ф. Кенеди, произнесена в Западен Берлин на 26 юни 1963 г., той каза нещо много точно и много важно: „свободата среща много трудности и демокрацията не е свършена“.

Уважаеми случайници „демократи“, излюпили се след 10.10.1989 г., „свободата“, върху която паразитират голяма част от вас, включително и европейските ви „представители“, та „свободата среща големи трудности“, твърди дядо ви Джон. Питайте онези от Перник или от село Бисер, от Столипиново или от Кърджали, питайте ги дали се чувстват наистина свободни. И после престанете да словоблудствате, „свободолюбиви паразитчета“, кърлежи върху тялото българско, захранвани косвено чрез фондациите на Великите сили!

Ще започна чрез „евроатлантическата“ ми ориентация към Примера на всички добри примери – „империята на доброто“ САЩ. И там ли, както пише чичо Джон, „демократията не е свършена“? Ако сте наблюдавали какво се случва там през последните седмици, не ви е липсвало „Шоуто на Слави“. В страната на „добрите практики“ демократите спретнаха такъв импийчмънт на президента, че окончателно го насочиха към новата му изборна победа.

Съвсем наскоро **рейтингът на Тръмп се повиши**, достигайки 49% в края на този януари, въпреки изслушванията по импийчмънт в Сената по това време, а според Gallup рейтингът на одобрение на Обама е бил 45% в същия период на президентското му

управление през януари 2016 г. Всъщност одобрението на Тръмп се повиши от 39% в началото на октомври, именно след като бяха започнати официалните процедури за импийчмънт. Обама започна председателството си с много по-висок рейтинг на одобрение от стартовия на Тръмп – 67% срещу 45% за Тръмп, но бързо губеше имидж на фона на разширяването на войната в Афганистан. Та Тръмп вдига рейтинг – от 45% в началото на президентството си – на 49% сега.

В речта си пред сената Тръмп май забрави за „добрите практики“ на „демокрацията“ – истината и само истината. Речта му може да бъде характеризирана като огромно публично самохвалство, забравяйки че „свободата среща много трудности и демокрацията не е свършена“. Напомниха ни че сутринта преди тази реч Тръмп е присъствал на молитвена закуска (този път без дежурния Цв.Цв.!). Напомниха ни и че Тръмп никога не ходи на църква, за да изкупва обичайните си, продължителни в кариерата нарушения на седем от Десетте божии заповеди. Самият Тръмп пък напомни на всички че „**има член II, в който имам право да правя всичко, което искам като президент**“. Ало, „Демокрацията“, къде си?

И ако се прехвърлим от „добрите практики“ към „добрите нрави“, нека не си въобразяваме че когато у нас някой нарече някого „келеш такъв“, това е Голяма Обида. Емоционалният Доналд Тръмп е завладян от ярост и негодувание. Във Washington Post резюмираха неговите реакции. „Той определи политическите си опоненти като „лоши“, „мръсни“, „ужасни“, „зли“, „болни“, „корумпирани“, „измет“, „пропускащи“, „лъжци“, „порочни“, „ниски животи“, „не-хора“, „каменно-студени луди“, „най-кривите, най-нечестните, най-мръсните хора, които съм виждал“. Честито на демократите, май си го заслужихте!? „Келеш такива“, само това е пропуснато, но има още време...

За да не обиждам Великия брат, само ще спомена че красивата му Демокрация в очите на останалия свят изглежда – о, простете – доста лицемерна, вулгарна и непочтена. Няма да продължа и с характеристиката че **Демокрацията изглежда е слугиня на най-богатите**, но си го мисля. Както повечето хора.

Но най-безпощадният удар върху **мъдростта и силата на американската демокрация** бе нанесен не във Виетнам или Афганистан, а в България. Държавният секретар Майк Помпео откри Америка, като изрече следното: „Държавният секретар има **достоверна информация**, че Миталов е участвал, директно или индиректно, в сериозна корупция в качеството си на съдия от Специализирания наказателен съд. Тази корупция подкопава върховенството на закона и демократичните институции в България“. Хайде още един път да помислим върху следното: съдията Андон Миталов и семейството му не могат да влизат в САЩ понеже той“ е участвал, директно или индиректно, в сериозна корупция... тази корупция подкопава върховенството на закона и демократичните институции в България“... Брей, „и семейството му“, нали вината винаги е персонална, отвъдокеански „демократи“ и „републиканци“, що „и семейството му“? И бебето ли, ако го има? Вероятно Помпео „има достоверна информация“ че жената и децата на Миталов са го насилили, за да се корумпира и да подкопае „върховенството на закона и демократичните институции в България“???

Някои казаха, че „напънала се планината и родила мишка“. Много неточно, драги мои. Всъщност, напънали се САЩ и родили дребен, микроскопичен микроб. Наблюдаван под електронен микроскоп. Голяма борба с корупцията, брей!

Абстрахирам се от Американската Велика Глупост че едва ли Миталов ще бъде осъден въз основата на „достоверна информация“. Но не се абстрахирам от факта, че САЩ са, образно казано, очевидни пигмеи в подпомагането на България в борбата с корупцията. Ако искаха да видят корупцията, а не да се пъчат с дребосъка Миталов (да се извини), имат **океан от корупционни факти**: кои големи фирми в България никога не плащат данък печалба (има, доста са) а собствениците и шефовете им са успешни олигарси; кои фирми резонно печелят обществени поръчки, нагласени с „ограничителни условия“; кой се подпомага най-много от ББР; как се практикува политиката на „въртящите се врати“ (Revolving doors) в България; как се разнася „поща“ от олигарсите към големите партии (към всичките!); как виден политик купува на сметка апартамент от известен строител; как се фалира банка; как се „коват“ данъчни закони в изгода на богатите и олигарсите; как философ става мултимиллионер като хидроинженер и т.н. Очите ще ви извадят успешните корупционни практики, уважаеми братя, сестри и „други“, американски „помощници“, очите ще ви извадят.

Та да приключоа. Демокрацията е едно недоносче. От САЩ до България и обратно.

Приложение № 1

История на населението на България

Година	Население	Темп на прираст
1951	7 277 386	N/A %
1952	7 331 885	0.75 %
1953	7 389 381	0.78 %
1954	7 449 066	0.81 %
1955	7 510 331	0.82 %
1956	7 572 773	0.83 %
1957	7 636 195	0.84 %
1958	7 700 583	0.84 %
1959	7 766 061	0.85 %
1960	7 832 784	0.86 %

1961	7 900 765	0.87 %
1962	7 969 713	0.87 %
1963	8 038 918	0.87 %
1964	8 107 320	0.85 %
1965	8 173 868	0.82 %
1966	8 237 841	0.78 %
1967	8 298 978	0.74 %
1968	8 357 427	0.70 %
1969	8 413 615	0.67 %
1970	8 467 990	0.65 %
1971	8 520 788	0.62 %
1972	8 571 886	0.60 %
1973	8 620 691	0.57 %
1974	8 666 266	0.53 %
1975	8 707 722	0.48 %
1976	8 744 282	0.42 %
1977	8 775 652	0.36 %
1978	8 802 819	0.31 %
1979	8 827 848	0.28 %
1980	8 852 683	0.28 %
1981	8 878 240	0.29 %
1982	8 903 979	0.29 %
1983	8 927 860	0.27 %
1984	8 946 763	0.21 %

1985	8 957 453	0.12 %
1986	8 958 564	0.01 %
1987	8 950 231	-0.09 %
1988	8 931 191	-0.21 %
1989	8 898 504	-0.37 %
1990	8 849 730	-0.55 %
1991	8 783 260	-0.75 %
1992	8 699 468	-0.95 %
1993	8 602 978	-1.11 %
1994	8 502 028	-1.17 %
1995	8 404 871	-1.14 %
1996	8 316 389	-1.05 %
1997	8 237 293	-0.95 %
1998	8 165 833	-0.87 %
1999	8 098 981	-0.82 %
2000	8 033 365	-0.81 %
2001	7 967 450	-0.82 %
2002	7 901 757	-0.82 %
2003	7 837 083	-0.82 %
2004	7 773 891	-0.81 %
2005	7 712 677	-0.79 %
2006	7 653 613	-0.77 %
2007	7 596 495	-0.75 %
2008	7 541 012	-0.73 %

2009	7 486 852	-0.72 %
2010	7 433 677	-0.71 %
2011	7 381 264	-0.71 %
2012	7 329 486	-0.70 %
2013	7 278 140	-0.70 %
2014	7 226 924	-0.70 %
2015	7 175 548	-0.71 %
2016	7 124 817	-0.71 %
2017	7 074 445	-0.71 %
2018	7 024 429	-0.71 %
2019	6 974 766	-0.71 %
2020	6 925 454	-0.71 %

Всички данни в тази таблица са дадени за 1 януари от съответната година.

Приложение № 2

Прогноза за населението (2020-2100)

Година	Население	Темп на прираст
2020	6 940 522	N/A %
2025	6 694 221	-3.55 %
2030	6 430 854	-3.93 %
2035	6 157 135	-4.26 %
2040	5 894 125	-4.27 %
2045	5 651 929	-4.11 %
2050	5 423 860	-4.04 %
2055	5 201 795	-4.09 %
2060	4 981 151	-4.24 %
2065	4 765 543	-4.33 %
2070	4 567 035	-4.17 %
2075	4 395 885	-3.75 %
2080	4 254 230	-3.22 %
2085	4 138 175	-2.73 %
2090	4 038 812	-2.40 %
2095	3 944 710	-2.33 %
2100	3 849 973	-2.40 %

Данните са дадени за 1 юли от съответната година (среден вариант на прогнозата).

Източник : Департамент по икономически и социални въпроси на ООН

ⁱ <https://www.nber.org/cycles.html> (проверено Thursday, March 12, 2020)

ⁱⁱ Талеб, Насим Николъс. 2009 Bg (2007 Eng). *Черният лебед: въздействието на слабо вероятното в живота и на пазара*. Издателство „ИнфоДАР”, С..

ⁱⁱⁱ

https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html?fbclid=IwAR10wt9a2d778FvxQ1MOg_qw5aL80ypVBRVkb-ouk233xEQxuXC6c9XHSGY#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6 (проверено Monday, March 9, 2020)

^{iv} <https://www.worldometers.info/> (проверено Monday, March 9, 2020)

^v <http://deathmeters.info/> (проверено Monday, March 9, 2020)

^{vi} <https://www.who.int/news-room/detail/14-12-2017-up-to-650-000-people-die-of-respiratory-diseases-linked-to-seasonal-flu-each-year> (проверено Monday, March 9, 2020)

^{vii} <https://www.unz.com/article/coronavirus-the-dark-side/> (проверено Monday, March 9, 2020)

^{viii} <https://www.bloomberg.com/quote/0751538D:SW> (проверено Monday, March 9, 2020)

^{ix} <https://press.trendforce.com/node/view/3334.html> (проверено Monday, March 9, 2020) (проверено Monday, March 9, 2020)

^x <https://www.wsj.com/articles/coronavirus-impact-on-global-economy-more-muted-than-expected-11582285372> (проверено Monday, March 9, 2020).

^{xi} <https://asia.nikkei.com/Business/Companies/Samsung-to-shut-down-last-smartphone-plant-in-China> (проверено Monday, March 9, 2020)

^{xii} <https://www.wsj.com/articles/coronavirus-impact-on-global-economy-more-muted-than-expected-11582285372> (проверено Monday, March 9, 2020)

^{xiii} <https://twitter.com/Nouriel/status/1236780797438373888>

^{xiv} Rowley, Chris. 2020. As China battles the coronavirus, the prognosis for its economy is poor, despite silver linings for some sectors. Published: 16 Feb. 2020 <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3050722/china-battles-coronavirus-prognosis-its-economy-poor-despite-silver> (проверено Monday, March 9, 2020)

^{xv} Joseph E. Stiglitz. *Plagued by Trumpism*. Project Syndicate. Mar 9, 2020. <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-coronavirus-failure-of-small-government-by-joseph-e-stiglitz-2020-03> И още: „В началото на тази година Тръмп,

използвайки най-лошия момент, който може да си представим, призова за 20% намаляване на разходите за програми за борба с възникващите инфекциозни и зоонотични заболявания (тоест патогени като коронавируси, които произхождат от животни и се прехвърлят върху хора). И през 2018 г. той закри глобалната дирекция на Съвета за национална сигурност и здравна сигурност и биологична защита. Не е изненадващо, че администрацията се оказа лошо подготвена за справяне с огнището сега. Въпреки че COVID-19 достигна размери на епидемия преди седмици, САЩ страдат от недостатъчен капацитет за тестване (дори в сравнение с много по-бедна страна като Южна Корея) и недостатъчни процедури и протоколи за работа с потенциално изложени на заразата пътници, които се връщат от чужбина. Това трябва да послужи като още едно напомняне, че една унция превенция струва килограм лек.“

^{xvi} Рубини, Нуриел и Стивън Мим. 2011 (2010). *Кризисна икономика: основен курс за бъдещето на финансите*. Издателство „Ciela”, С.

^{xvii} <https://www.statista.com/chart/20523/change-in-trade-volume-by-country/> (проверено на 2020-03-09)

- ^{xviii} Матеев, Е. 2015. *Структура и управление на икономическата система*. Второ издание. Издателски комплекс на УНСС, С.,
- ^{xix} За пръв път за антропоцен се споменава в *Большая советская энциклопедия*, 1969-1978гг. – Издание III, 30 томов, 24 том (2 книги).
- ^{xx} Колбърт, Елизабет. (2015) *Шестото измиране. Неестествена история*. Издателство „Изток-Запад“, С., 2015 (2014).
- ^{xxi} Симпсън, К., *Аномалиите в климата*. National Geographic, С., 2009.
- ^{xxii} Клайн, Нейоми, *Това променя всичко. Капитализмът срещу климата*. Издателство „Изток-Запад“, С., 2016 (2014).
- ^{xxiii} Съвременните климатични промени нямат нищо общо с цикъла на Миланкович. https://en.wikipedia.org/wiki/Milankovitch_cycles (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxiv} Climate Change Is the Product of How Capitalism „Values” Nature. <https://truthout.org/articles/climate-change-is-the-product-of-how-capitalism-values-nature/> (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxv} <http://trillionthtonne.org/> (по данни от 9 март 2020 г.).
- ^{xxvi} <https://www.ipcc.ch/sr15/> (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxvii} Бил Гейтс трасира други възможности: Climate change and the 75% problem. <https://www.gatesnotes.com/Energy/My-plan-for-fighting-climate-change>
- ^{xxviii} Municipal versus Industrial Waste: Questioning the 3-97 ratio. <https://discardstudies.com/2016/03/02/municipal-versus-industrial-waste-a-3-97-ratio-or-something-else-entirely/> (проверено Monday, March 9, 2020). Виж също: Municipal and Industrial Waste. <https://www.warrenhills.org/cms/lib/NJ01001092/Centricity/Domain/292/Ch.%2019.1%20Text.pdf> (проверено Monday, March 9, 2020).
- ^{xxix} <https://www.adweek.com/brand-marketing/us-advertising-marketing-spend-grow-nearly-390-billion-2020/> (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxx} <https://insights.digitalmediasolutions.com/articles/digital-spending-2020> (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxxi} Тази бележка за ролята на прилагателните прави фон Хайек. Хайек, Фр. А. (1998) *Право, законодателство и свобода*. Т. I, II и III. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1998 (1979)
- ^{xxxii} Митрович, Любиша Р. (2010) *Преходът към периферен капитализъм*. Издателство „Изток-запад“, С., 2010 (2009).
- ^{xxxiii} Matthias Jobelius, Jochen Steinhilber. Apocalypse cancelled! <https://www.ips-journal.eu/topics/democracy/article/show/apocalypse-cancelled-3090/> (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxxiv} <https://www.minfin.bg/bg/1394> (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxxv} Виж, например: *Демографска прогноза до 2010 г.* Университетско издателство „Стопанство“, С., 1992.
- ^{xxxvi} <https://countrymeters.info/bg/Bulgaria> (проверено Monday, March 9, 2020)
- ^{xxxvii} <https://www.minfin.bg/bg/1394> (проверено Tuesday, March 10, 2020)
- ^{xxxviii} Собствена изработка на графиката.
- ^{xxxix} <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (проверено Tuesday, March 10, 2020)
- ^{xl} Пак там.
- ^{xli} https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_magec&lang=en (проверено Tuesday, March 10, 2020)
- ^{xlii} https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mlexpec&lang=en (проверено Tuesday, March 10, 2020)

- xliii https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_imm8&lang=en
(проверено Tuesday, March 10, 2020)
- xliv https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emilctz&lang=en
(проверено Tuesday, March 10, 2020)
- xlv <https://osis.bg/?p=390> (проверено Wednesday, March 11, 2020)
- xlvi <https://www.glaspress.rs/българите-в-чужбина-къде-емигрират/> (проверено
Wednesday, March 11, 2020)
- xlvii Новото преброяване през 2020 г. е в ход. <https://www.census.gov/> (проверено
Wednesday, March 11, 2020)
- xlviii Близко 2 милиона са емигриралите българи. <https://segabg.com/node/122967>
(проверено Wednesday, March 11, 2020)
- xlix <https://rus.bg/bg/obschestvo/obschestvo/29677-2-mln-b-lgari-sa-emigrirali-po-danni-na-mvnr> (проверено Wednesday, March 11, 2020)
- ¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en (проверено
Wednesday, March 11, 2020)
- li <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018> (проверено Wednesday, March 11, 2020)
- lii https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/map?lang=en (проверено
Wednesday, March 11, 2020)
- liii 30 години след 10-и: Каква я мислехме, каква стана. https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2019/11/08/3988454_30_godini_sled_10-ti_kakva_ia_mislehme_kakva_stana/ (проверено Wednesday, March 11, 2020); също:
Дуранкев, Б., *30 години „преход“ . От къде тръгнахме, докъде стигнахме и алтернативи за бъдещето*. В: „„Преходът“ – очаквания и реалности“. Издателство „Авангард Прима“, С., 2020, с. 60-71. ISBN 978-619-239-362-5.
- liv <http://www.oecd.org/economic-outlook/#discover-report> (проверено Wednesday, March
11, 2020)
- lv <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/7969896b-en.pdf?expires=1583920471&id=id&accname=guest&checksum=87B9085AE5E403413FEBEDDAEE8182CB> (проверено Wednesday, March 11, 2020)
- lvi <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects> (проверено
Wednesday, March 11, 2020)
- lvii https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP2020_CH1.pdf (проверено Wednesday, March 11, 2020)
- lviii <https://www.imf.org/en/publications/weo> (проверено Wednesday, March 11, 2020)
- lix [https://www.statista.com/chart/20523/change-in-trade-volume-by-country/;](https://www.statista.com/chart/20523/change-in-trade-volume-by-country/)
https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9b89401b-en/1/2/3/6/index.html?itemId=/content/publication/9b89401b-en&_csp_=dfa9d861509505eac6168a6630ad633f&itemIGO=oecd&itemContentType=book
- lx Матеев, Е., *Перспективно планиране и икономическа кибернетика*. Издателство „Наука и изкуство“, С., 1967; Илиев, Ив., *Комплексно-целево планиране. Теоретико-методологически проблеми*. Издателство „Наука и изкуство“, С., 1984; Манов, Васил, *Уроците от българския преход за стратегията на бъдещи реформи, развитие и реструктуриране*. Siela, С., 2001; *Догонващото развитие*. Издание на Институт за философски изследвания при БАН, С., 2004; Ангелов, И., *Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2040 г.*, Издателство „Захарий Стоянов“, С., 2018.
- lxi <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/visualisations> (Проверено
Thursday, March 12, 2020)
- lxii <https://www.nsi.bg/bg/content/2682/разходи-за-нирд-по-видове-и-сектори> (Проверено
Thursday, March 12, 2020)

^{lxiii} https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=709 (Проверено Thursday, March 12, 2020)

^{lxiv} https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=1290 (Проверено Thursday, March 12, 2020)

^{lxv} Study Of Student Basic Needs. https://www2.calstate.edu/impact-of-the-csu/student-success/basic-needs-initiative/Documents/BasicNeedsStudy_phaseII_withAccessibilityComments.pdf (Проверено Thursday, March 12, 2020)

^{lxvi} Claire Bryan. The college students who live in homeless shelters. Politico. 06/25/2019 <https://www.politico.com/agenda/story/2019/06/25/homeless-students-community-colleges-000929>; Виж също: Homeless in College: Students sleep in cars, on couches when they have nowhere else to go. <https://eu.usatoday.com/story/money/2019/06/10/homelessness-among-college-students-growing-crisis/3747117002/> (Проверено Thursday, March 12, 2020)

През последните години все повече се говори за необходимостта от осигуряването на устойчивост на финансовата система. Това се налага особено поради засилващото се въздействие върху икономическите екосистеми от страна на екологичните проблеми и мащабните изменения, които настъпват в тях по линия на климатичните промени. Тези феномени на съвременността оказват влияние върху всички сфери на икономическия живот и постепенно налагат предефиниране на познатите модели, по които сме свикнали да работим.

Какво обаче трябва да разбираме под „устойчивост на финансовата система“?

Изследването, което е представено в тази книга, има за цел да илюстрира някои основни ракурси на съвременните представи за устойчивост на финансовата система от различни аспекти. Авторският колектив предлага еkleктичен и интердисциплинарен подход към проблема с устойчивостта. Изследването е структурирано в три глави. Първа глава започва с представянето на концепцията за кръговата икономика като новият модел, към който се стремят Европа и светът и продължава с разглеждането на тази проблематика от гледната точка на нашата страна. Втората глава е посветена на някои представи за устойчивите финанси като гръбнака на устойчивото развитие и кръговата икономика. Във фокуса на третата глава е ролята на мениджмънта и регулациите за постигането на устойчивост на финансовата система.

С този подход вярваме, че предлагаме един нов, интересен поглед към съвременните представи и конотации на устойчивостта на финансовата система.